

‘הסכם העקרונות’ (הסכם אוסלו הראשון, 20.8.1993), שהביא להקמת הממשל העצמי של הפלסטינים. ההסכם נחתם ואושר ב־13.9.1993, בלחיצת היד המפורסמת בין יצחק רבין ובין יאסר ערפאת על מדשאת הבית הלבן בוֹוֹשינגטון, תחת עינו האבהית של נשיא ארצות־הברית, ביל קלינטון. להסכם נלוו מכתבים הדדיים, שבהם מכירים הצדדים זה בזה ומצהירים על מחויבותם לתהליך השלום. בזכות ההסכם הזה אף קיבלו שני החותמים את פרס נובל לשלום.

06 לא ניתן לטרור לנצח את השלום.

ראש הממשלה יצחק רבין בטקס חתימת הסכם אוסלו השני, 2.9.1995, חודשיים לפני שנרצח.

07 הבו לנו שלום, זועק העם בלי שיבחין בסכנות הנוראות לעצם קיומה של ישראל.
השר אריאל שרון; בעיתון **ידיעות אחרונות**, פסח 1996.

08 נוהל שכן.

נוהל שהופעל בידי חיילי צה״ל בשטחים: בהגיעם לבית ׳מבוקש׳ פלסטיני נהגו לשלוח לפניהם את אחד השכנים כדי שיסוכך עליהם. באוקטובר 2005 אסר בית־הדין הגבוה לצדק בישראל את השימוש בנוהל זה.

09 לילה שלישי בלי שינה, המעונה
קיבל רשות לישון, לבכות בלשון
אמו. המענה כותב סיכום בלשון
אמי. עמי, מה לו ולי. אני כותב
שירי בגידה, חוסה בצל הכלב
הנה לא ינום ולא יישן שלטון
הלשון.
יצחק לאור, מתוך ׳שפת אמי׳, כאן.

10 אני לא פטריוט ישראלי. אני פלסטיני, חלק מעם שהטרגדיה שלו לא נגמרה מאז 1948. אל תבקשו ממני, למשל, לשמוח בניצחון ישראל במלחמותיה, או לחגוג את יום העצמאות. [...] אני ערבי ופלסטיני. הניצחון הישראלי הוא האסון שלי. אבל למרות זאת אני קורא לפשרה היסטורית במסגרת דמוקרטית ושוויונית.

חבר הכנסת עזמי בִּשְׂארה, מכתב ליושב־ראש הכנסת, 20.6.2001, בתגובה על הדרישה להסיר את חסינותו הפרלמנטרית.

11 באיזה טיט מילאו את ראשיכם
שבאתם בלילה, בַּלְעָפֹות גשם,
הרסתם שישים בתי עוני
ושש מאות אנשים, נשים וטף
השלכתם לבוץ?

האינתיפאדה הראשונה, לתיאור התנהגות הצבא הישראלי כלפי הפלסטינים. אולם עמוס כרמל, עורך הלקסיקון **הכל פוליטי**, כותב, כי ליבוביץ טבע את הביטוי עוד בקיץ 1982, כדי לתאר את התנהגות הממשלה והצבא במלחמת לבנון.

01 **אם אתם באים בשם היהדות – היהדות היא בושה; ואם אתם בשם הציונות – הציונות היא בושה; ואם בשם הישראלי – להיות ישראלי זו בושה.**
יזהר סמילנסקי, ׳מה לעשות איתכם, גוש אמונים׳, **דבר**, 19.2.1988.

02 אשׁף יחתור להסדר כולל בין הצדדים בסכסוך שבין ישראל לערבים, ובכלל זה מדינת פלסטין, ישראל ושכנות אחרות, במסגרת הוועידה הבינלאומית לשלום במזרח התיכון על בסיס החלטות 242 ו־338, כדי להבטיח שוויון ואיזון של האינטרסים ובייחוד את זכויותיו של עמנו לחירות ולעצמאות לאומית, ולכבד את זכותם של כל הצדדים להתקיים בשלום ובביטחון.
יאסר ערפאת; מתוך נייר ההבנות עם ארצות־הברית, שאותו קרא במסיבת עיתונאים בִּזְ'נוּוה, ב־13.12.1988.

03 **רצחתם וגם ירשתם
את קברות הערבים חרשתם
והגיעה העת לומר לכם,
במלים ברורות:
הסירו מסכותיכם**

כי לא תרוויחו דבר זולת חרפת התבוסה.
סמיח אל־קאסם, מתוך ׳הביטו והאזינו׳; תרגם ראובן שניר;
עיתון 77, 123, אפריל 1990; כונס בתוך: **לחולמים בליל גשם**, מבחר שירים מהשירה הערבית שהופיעו ב**עיתון 77** בשנים 1977-2004.

04 לא ישררו שלום ויציבות באזור כל עוד מתעלמים מן הזכויות הלאומיות שאינן ניתנות לויתור של העם הפלסטיני, ובכללן זכות השיבה, זכות ההגדרה העצמית וכינון מדינה עצמאית שבירתה ירושלים.
יאסר ערפאת; מצוטט בידי סוכנות הידיעות למזרח התיכון, 1.8.1991.

05 **ממשלת ישראל ומשלחת אשׁף [...] המייצגת את העם הפלסטיני, מסכימות, כי הגיעה העת לשים קץ לעשורים של עימות וסכסוך; הן מכירות באופן הדדי בזכויות הלגיטימיות והפוליטיות של שני הצדדים והן חותרות לחיות בדו־קיום של שלום וכבוד הדדי ולהשיג הסדר שלום צודק, בר־קיימא וכולל באמצעות התהליך הפוליטי שהוסכם עליו.**

חיילי עופרת מטומטמים,

האם אביכם הוא סכין

שרק יודע לחתוך?

האם אמכם היא מספריים

שרק רגילים לגזור?

אהרן שבתאי, מתוך 'חיילי עופרת', ארצנו.

01 הוא שיטח את גופו בשדה מלוא-קומה / ועינו כסכין הבריקה. / ואדמת הטרשים הפראית, הקדומה, / אחזה בו, תפסה והחזיקה. // לצבא ניתן צו: 'טלטלוהו מכאן! / על-כורחו על רגליו נקימנו! / – אך אדמת הטרשים העזה, בת שטן, / לא רצתה להרפות ממנו. // על פנים ועל גב גלגלוהו עד תום. / משכוהו. / גרוהו בזרוע. / אך אדמת הטרשים לא נתנה אותו יום / את גופו מעליה לקרוע.

נתן אלתרמן, מתוך 'אדמת בירה', **הטור השביעי**, ס' 1. הישוב בירה הוקם ב-1945 על אחת הגבעות שמצפון לצפת. בראשית 1946 ניסה השלטון הבריטי לעקור את הישוב. הצבא השתלט עליו פעמיים והרס אותו, אך אלפי צעירים, אנשי תנועות הנוער ומתנדבים, הקימו אותו בכל פעם מחדש. בפעם השלישית לא הצליחו הבריטים לסלק את המאחז; הישוב נותר עומד, וסיפור המאבק היה לחלק מהמיתוס של ההיאחזות היהודית בארץ-ישראל. באוקטובר 2002, כמה ימים אחרי המאבק האלים עם הצבא בחוות גלעד בשומרון, ישבו צעירי 'נוער הגבעות' באחד המאחזים שלהם וקראו בצוותא את שירו של אלתרמן (מובא בתוך: עקיבא אלדר ועדית זרטל, **אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל, 1967-2004**).

02 פתרון של שתי מדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני יושג רק כאשר יושם קץ לאלימות ולטרור, כאשר המנהיגות של העם הפלסטיני תפעל בנחישות נגד הטרור ותהיה מוכנה ומסוגלת להנהיג דמוקרטיה המבוססת על סובלנות וחירות, כאשר ישראל תעשה את מה שדרוש על-מנת שתוקם מדינה פלסטינית דמוקרטית וכאשר שני הצדדים יסכימו באופן חד-משמעי על היעדר של הסדר שיושג במשא-ומתן. [...] ההסדר יפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ויסיים את הכיבוש שהחל ב-1967.

'מפת הדרכים' לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שנוסחה בידי ארצות-הברית, ארגון האו"ם, האיחוד האירופי ורוסיה ושהוגשה ב-30.4.2003 לראש ממשלת ישראל, אריאל שרון, ולראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס (אבו מאזן).

03 שני הצדדים יכריזו, כי פלסטין היא מדינתו היחידה של העם הפלסטיני וכי ישראל היא מדינתו היחידה של העם היהודי. גבולות הקבע בין שתי המדינות ייקבעו על בסיס קווי 4 ביוני 1967, החלטות האו"ם

ויוזמת השלום הערבית (המכונה 'היוזמה הסעודית'). [...] לאחר כינון הגבולות המוסכמים לא יישארו מתנחלים במדינה הפלסטינית. [...] ירושלים תהיה עיר פתוחה, בירת שתי המדינות. [...] לשום צד לא תהיה ריבונות על המקומות הקדושים.

עמי איילון וסרי נוסייבה, מתוך הצהרת העקרונות של 'המפקד הלאומי', יוני 2003.

04 נסיגה חד-צדדית היא הפתרון לבעיה הדמוגרפית. הגרפיטו הלא-פוליטי הזה נרשם באנגליה, אך אין ספק שהשראתו ישראלית.

05 אין שום בעיה לפנות מתנחלים בתנאי שבאמת רוצים. [...] הנקודה המבוזה היא, שהממשלה רוצה ליצור רושם שעם ישראל עובר טראומה נוראית. האלוף (מיל') שלמה גזית, שהיה המתאם הראשון של פעולות הממשלה בשטחים, על אוזלת-היד של הצבא במקרים הבוודים של פינוי מתנחלים; בתוך: שרה ליבוביץ-דר, 'איך מפנים מתנחלים', **הארץ**, 27.6.2003.

06 אז עוד לא ידענו שהכיבוש יהיה תמיד. דליה פלח, מתוך 'אז עוד לא ידענו', 2003.

07 אתם ואנחנו חייבים להתפָּהֵם על הדם: עליכם להתפוצץ בערינו באוטובוסים משתרכים להפוך אנשים קשי-יום ונערות רכות לאומצות בשר

ועלינו ליירט את סימטאותיכם בטילים חכמים ממסוקים

לשרוף מכוניות לאפר והולכי-רגל לבובות פחם עליכם לירות צרורות לתוך מסעדות ועל פעוטות בחדרי-ילדים

לחלק את העולם המִספִּין לדאר-אל-אסלאם ולדאר-אל-חֶרֶב

לשלהב בילדיכם הרכים שנאת עולמים וחדווה מסוממת אלי מוות

ועלינו לחסום את דרכן של יולדות לרופא עד ימות העובר

לירות בִּדְמוּיוֹת השפופות של אבות מתגנבים לחפש פרנסה

לעקור זיתים על פריים לפוצץ בתי דלים להזות הילולות בחברון

לקטב את האדם המקומי ליהודי ולגוי שני גזעים של כלבים שאולפו להרוג.

מאיר ויזלטיר, מתוך 'אתם ואנחנו', מהמחזור 'שלושה שירים מרודים', 2002, בתוך האנתולוגיה **המצב עכשיו**, 2003.

01 אם אתה שם שישים אלף איש ב־2,700 דונם וסוגר אותם, יהיה פיצוץ. תראה את הרחוב. זה יהיה בית כלא אמיתי. הייתי שלוש עשרה שנה בכלא ועכשיו רוצים להחזיר אותי לכלא. תאר לעצמך, אדם רוצה להגיע לעבודתו בעיר שלו – וצריך אישור. אדם שירצה לחצות את הכביש – יצטרך אישור. [...] מתאבד שרוצה להקריב את חייו חומה לא תעצור אותו. אפילו חתול, אם אתה שם אותו בגדר ולוקח ממנו כל אפשרות לחיות, הופך לנמר. לא מבינים את זה אצלכם?

סירחאן סליימה, ראש מועצת העיירה א־רם שמצפון לירושלים, על כוונת ישראל לבתר את העיירה בגדר ההפרדה ולהרחיק את רוב תושביה מגישה לירושלים; בתוך: גדעון לוי, 'על חומותיך', במדור 'אזור הדמדומים', הארץ, 28.11.2003; כונס בספרו של לוי, אזור הדמדומים: חיים ומוות תחת הכיבוש הישראלי 1988–2003.

02 אנו, נערות ונערים אזרחי מדינת ישראל, אשר מאמינים/ות בערכי הדמוקרטיה, ההומניזם והפלורליזם, מודיעים/ות, שנסרב לקחת חלק במדיניות הכיבוש והדיכוי שבה בחרה ממשלת ישראל. [...] הכיבוש כרוך באובדן של צלם אנוש ובפגיעה מסיבית בחיי אדם. הוא פוגע בזכויותיהם הבסיסיות של מיליוני בני אדם וגורם להרג ולסבל יום־יומיים. הוא מוביל להפקעת אדמות, הריסות המוניות של בתים ומבני ציבור, מאסרים והוצאות להורג ללא משפט, התעללות ורצח חפים מפשע, רעב, מניעת טיפול רפואי, ענישה קולקטיבית, בנייה והרחבה של התנחלויות וביטול כל אפשרות לאורח חיים נורמלי בשטחים ובישראל. הפרה בוטה זו של זכויות האדם מנוגדת לכל תפישת עולמנו וכמו כן עומדת בסתירה לאמנות בינלאומיות שמדינת ישראל חתומה עליהן ואישרה אותן.

מתוך מכתב של תלמידים אל ראש הממשלה אריאל שרון ואל שר הביטחון, הרמטכ"ל ושרת החינוך, מארס 2005. חתומים עליו כמאתיים וחמישים תלמידי שביעיות ושמיניות מרחבי הארץ. מכתב זה הוא הרביעי שתלמידים העומדים לפני גיוסם שלחו אל ראשי ממשלות בישראל מאז 1967 ובהם הביעו התנגדות לכיבוש. הראשון שבהם נשלח באפריל 1970 אל גולדה מאיר; השני נשלח ב־1978 אל מנחם בגין, והשלישי נשלח ב־1987 אל יצחק שמיר.

03 הננו חשים צורך להביא לידיעתך את סערת הנפש שגורמת לנו תוכנית ההתכנסות שאתה כה עמל על קידומה. בשנה הבאה אנו אמורים להתגייס לצה"ל. כמו הורינו בשעתם, בדעתנו לשרת בו בכל מאודנו ובמידת הצורך גם להגן בחירוף נפש על מדינתנו. [...]

אנו מפצירים בך, שלא תוטל פעם נוספת על הצבא משימה המסכנת לדעתנו את ביטחון המדינה וקורעת קרע איום בעם. אם בכל זאת תוטל עלינו משימה כזאת, לא נוכל להשתתף בה בשום צורה שהיא. לא נעקור מבתיים ומנחלותיהם אנשים, נשים וטף. גם לא נסייע לך בעקיפין. אנא, אל תעמיד אותנו בניסיון. חזור בך מרעיונות העקירה.

מתוך מכתב של תלמידי ישיבות תיכוניות, שנכתב ב־18.5.2006 ושנועד לראש הממשלה אהוד אולמרט. חתמו עליו כמאתיים בני נוער. הובא בעיתון ידיעות אחרונות, 21.5.2006.

כאבים, עינויים

04 אדם בריא אינו מענה אחרים – בדרך כלל אלה המעונים שנהפכים למענים.

קארל גוסטב יונג, 'חזרה אל החיים הפשוטים', בכתב־העת אתה, 1:3, מאי 1941; כונס בתוך כתבים, כרך 18: החיים הסמליים.

05 אין תחושה חיה מן הכאב; רישומיה בטוחים ומהימנים ולעולם אינם מוליכים שולל כמו תחושות העונג, שנשים כה רבות מזייפות דרך קבע וכמעט אף פעם אינן חוות.

[>>>><<<<]

06 הדרך היחידה אל לב האשה היא נתיב העינויים. אינני מכיר שום דרך בטוחה כמוה.

המרקיז דֶה־סאד. למעלה: ז'וסטין, או יסוריה של המידה הטובה; למטה: אוסטיין, או מצוקות הליברטניות, מע' 2, תמ' 1.

07 אני ממש לא שם זין על מה שאתה יודע או לא יודע, אבל אני הולך לענות אותך בכל מקרה.

קוננטיין טרנטינו, כלבי אשמורת (תסריט ובימוי, 1992); מיסטר בלוֹנד (מייקל מֶדֶסון) עומד לחתוך את אוזנו של שוטר.

08 העולם נראה לי כגן עינויים עצום וחסר רחמים. [...] תשוקות, תאוות בצע, שנאה ושקרים; חוק, מוסדות חברתיים, צדק, אהבה, תהילה, גבורה ודת – אלה הם פרחיו המפלצתיים ומכשיריו המחרידים לייסורי הנצח של בני־האדם.

אוקטב מירבֶ'ן, 'הגן', גן העינויים, פ' 9.

09 יש רק דבר אחד שמעורר בעלי־חיים יותר מאשר עונג, והוא כאב. כשאתה מעונה הרי זה כאילו אתה נתון לשליטתם של אותם עשבים המחוללים חזיונות. כל

מה ששמעת, כל מה שקראת, חוזר אל ראשך, כאילו אתה מועבר, לא אל גן העדן אלא אל הגיהנום. תחת עינויים אתה אומר לא רק מה שהאינקוויזיטור רוצה, אלא גם מה שנדמה לך כי ירצה אותו, מפני שבינך ובינו (וזה השטני באמת) נוסד קשר.

אומברטו אקו, שם הוורד, 'היום הראשון: מנחה'; האח ויליאם.

01 כאב הוא אמיתי אם אתה מביא אנשים אחרים להאמין בו. אם איש אינו מאמין בו מלבדך, הכאב שלך הוא טירוף או היסטריה. נאומי וולף, 'אלימות', מיתוס היופי.

02 מהו כאב? תחושה שמסרבת להיעלם. תחושה שאפתנית. אָמיל סִיורָאן, ריסוק איברים.

03 עוד לא נברא הפילוסוף הזה שאת כאב שיניו יישא דומם. שייקספיר, מהומה רבה על לא דבר, מע' 5, תמ' 1.

כבוד, גאווה, יהירות

04 אדם נברא בערב שבת, ומפני מה – שאם תזוּח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית. סנהדרין לח.

05 אין משיח בא עד שתכלה גאווה מן העולם. ר' נחמן מברסלב, ספר המידות, גאווה, א.

06 אין ריקים כמלאים בעצמם. בֶּנְג'מין ויִשְׁקוּט, אפוריזמים מוסריים ודתיים.

07 – אני כל-כך גדול, עד שאני משיג את הרקיע השביעי.

– ואני כל-כך קטן, עד ששבעת הרקיעים כופפים את עצמם אלי.

ר' מנחם מנדל מקוצק משיב לצדיק ממתנגדיו שהתפאר במדרגתו; מובא בתוך: שיח שרפי קודש, ח' ב. תשובתו של הרבי מקוצק מבוססת על פירוש רש"י לפסוק: "מרום וקדוש אשכון ואת דָּכָא ושפל רוח" (ישעיהו נז טו). רש"י מפרש: "...עם דכא ושפל רוח – שאני מרכין שכינתי עליהם" – ומכאן חריפותה של התשובה.

08 בוקר אחד, כשבחוץ שרר כפור נורא, הגיע דיוֹגֶנֶס לכיכר השוק והתייצב שם, עירום ורועד כולו, כדי להראות את כוחו לשאת סבל. אנשים רבים נאספו סביבו וריחמו עליו. עבר שם אַפֶּלְטוֹן, וביודעו שהוא עושה זאת כדי להיראות, אמר למתקהלים: אם אתם באמת מרחמים עליו, עזבו אותו לנפשו!

מובא אצל פרנסיס בייקון, אַמְרוֹת – ישנות וחדשות, 83. על-פי דיוֹגֶנֶס לְאֶרְטוֹס (חיי הפילוסופים, ס' 6, 2, 41) לא היה זה הקור, אלא הגשם הסוחף, שפגע בו.

09 ביושבנו על הכס הנישא בעולם עדיין אנו יושבים על התחת שלנו. <<<<>>>>

10 אפילו משיבה על כס המלכות מתבלים המכנסיים. למעלה: מונטין, מסות, ס' 3, 13, 'על הניסיון'; למטה: סטניסלב לֵץ, מחשבות לא מסורקות; תרגם דוד וינפלד.

11 בכבוד לא צריך לזכות, צריך רק לא לאבד אותו. שוֹפְנֵהאָאָר, 'אפוריזמים על חוכמת החיים', זוטות ושירים (מבחר בעברית: הגיונות).

12 בשביל כבוד צריך לעבוד. הכל יודעים שהאמירה הזאת לקוחה מהמחזמר קֶזֶבֶלן (1966), שצמח מהמחזה של יגאל מוֹסִינזוֹן. אבל עוד ב־1937 כלל אותה חנניה רייכמן בספרו פתגמים (הוא כתב 'בשביל הכבוד' וגו'). רייכמן לא נהג לציין את המקורות של פתגמיו ומכתמיו, אבל כמעט כולם – וזה בתוכם – היו תרגומים של דברים ידועים.

13 גאווה היא אמונה ברעיון שהיה לאלוהים כאשר ברא אותנו. אדם גאה מודע לרעיון הזה ושואף לממש אותו. איזק דינֶסן, 'על הגאווה', מתוך אפריקה, 4: מפנקסו של מהגר.

14 גדול החטאים הוא להעדיף את החיים על הכבוד ולוותר למען החיים על מה שעושה אותם ראויים לחיותם. יוֹבְנָאליס, סטירות, 8, 83-84.

15 גנאי לו לארי שיבכה לפני שועל. סדר אליהו רבה (איש שלום), פ' כח.

16 הגאווה היא אם כל האסונות. אִיזוֹפּוֹס, 'הזאב שהתגאה בצלו והאריה', משלים.

19 הגאווה היא חיית פרא השוכנת במערות והמשוטטת במדבר. היהירות, לעומת זאת, היא תוכי המקפץ מענף לענף ומפטפט לעין כל. גוסטב פלוֹבֶר, מכתב ללואיז קוֹלֶה, 1852; תרגם מאיר ויזלטיר.

13 כאשר כל התאוות כבר הסתלקו מן האדם, עדיין מדיחו יצרו לגאווה.
ר' מנחם מנדל מקוצק; מובא בתוך: שם משמאל.

14 כבוד הוא כמו גפרור: אפשר להשתמש בו רק פעם אחת.
מרסל פניול, מריס, מע' 4, תמ' 5.

15 כבוד קל לשומרו מאשר להחזירו.
אנונימי.

16 כל אחד חותר ככל יכולתו, שכל אדם יאהב את מה שאהוב עליו וישנא את מה ששנא עליו. ומכאן דבר המשורר:
יחד, אוהבים, נקווה ונפחד.
עז כברזל הוא האוהב
את מה שזנח הזולת.
חתירה זו [...] היא למעשה רדיפת כבוד. וכך אנו רואים, שכל אדם משתוקק מטבעו ששאר בני־האדם יחיו בהתאם לנטיות רוחו. וכל עוד הכל משתוקקים לכך בשווה, הם מכשילים זה את זה בשווה; ובעודם רוצים לזכות בשבחי הכל או באהבת הכל, הם מסיימים בשנאה הדדית.
שפינוזה, אתיקה, ח' 3, משפט 31, משפט נסמך ועיון; תרגם ירמיהו יובל. קטע השיר המצוטט הוא משל אוֹבִידיוס, ענייני אהבה, ס' 2, אלגיה 19, 4-5.

17 כל המתייהר, אם חכם הוא – חוכמתו מסתלקת ממנו. אם נביא הוא – נבואתו מסתלקת ממנו.
בסחים 10.

18 לא המקומות מכבדים בני־אדם, אלא בני־אדם את המקומות.
אֶגְסִילאֹס מלך ספרטה; מובא אצל פלוטרכוס, אֶמְרוֹת קצרות, בתוך כתבי מוסר.

19 לחיים אנו חבים כבוד; למתים אנו חבים רק את האמת.
וולטיר, האיגרת הראשונה על אֶדִיפוס, הערה בהקדמה למהדורה 2, 1719.

20 מה ראית שדמך סמוק יותר? שמא דמו של אותו אדם סמוק יותר?
בסחים כה.

21 מהו כבוד? מלה.
שייקספיר, הֶנְרִי הרביעי, ח' 1, מע' 5, תמ' 1.

01 הדרת כבוד היא מגינם וצינתם של השוטים.
מוֹנְטֶסקִיֶה, מחשבות שונות.

02 הוא היה כמו תרנגול, החושב שהשמש עלתה כדי לשמוע אותו קורא.
ג'ורג' אֶלִיוֹט, אדם ביד, פ' 33.

03 הזמיר ימות מבושה אם ציפור אחרת תשיר יותר יפה.
רוֹבֶרט פֶּרְטוֹן, אֶנטומיה של המַלְנוּלִיה, ח' 1, פ' 2, 3, 6.

04 הם גאים בענוותם, גאים בכך שאינם גאים.
[>>>><<<<]

05 שפלות הרוח איננה דחיית הגאווה, אלא המרתה של גאווה אחת באחרת.
למעלה: רוֹבֶרט פֶּרְטוֹן, אֶנטומיה של המַלְנוּלִיה, ח' 1, פ' 2, 3, 14; למטה: אָרִיק הוֹפֶר, המצב הנלהב של הרוח ואפוריזמים אחרים, 212.

06 הן רק חיי כבוד, או מוות של כבוד, יאים לאיש אציל.
סוֹפּוֹקֶלֶס, אֵיאֶס, 479-480.

07 השטן מנגב את עכוזו בגאוותם של העניים.
פֶּנְג'מִין פֶּרְנֶקְלִין, אֶלמנך ריצ'רד המסכן.

08 והיהירות מהי אם לא ההשתוקקות לשרוד?
מִיגֶל דֶּה אונְמוֹנוֹ, ההרגשה הטרגית של החיים, פ' 3, 'הרעב לאלמוות'.

09 יָאוּס אָמִיץ יָאֶמֶץ, יָאוּס אָמִיץ גַּם יִכְרִיעַ,
את הגֵּאִים הוא מִשְׁפִּיל, את הַשְּׁפָלִים הוא מְגַבִּיה.
הַסִּידוֹס, עבודות וימים, 5-6.

10 יהירות היא החזק בשריונות שאדם יכול לעטות.
ג'רום ק. ג'רום, 'על להיות ביישן', מחשבות בטלות של טיפוס בטלן.

11 יהירות וגאווה הם דברים שונים, אף־על־פי שלא פעם אנו משתמשים במלים אלו כבמלים נרדפות.
אדם יכול להיות גאה בלי להיות יהיר. גאווה מתייחסת יותר לדעתנו על עצמנו, ויהירות – למה שהיינו רוצים שאחרים יחשבו עלינו.
ג'יין אוֹסְטִין, גאווה ומשפט קדום, פ' 5; מְרִי בֶּנְט.

12 ייתכן, שכבודו האמיתי של האדם הוא יכולתו לבוז לעצמו.
ג'ורג' סנטיאנה, מבוא לאתיקה של שפינוזה.

01 מוטב כבוד מכיבודים.

אמרה פלמית.

02 מחצית הנזק הנעשה בעולם בא מאנשים שרוצים להרגיש חשובים.

ת. ס. אֶלְיוֹט, חסיבת הקוקטייל.

03 מעולם לא היתה בי חמלה על אנשים יהירים, מפני שנראה לי כי הם נושאים את נחמתם איתם.

ג'ורג' אֶלְיוֹט, הטחנה על הנחל, ס' 5, פ' 4.

04 מעל הכל, כבד את עצמך.

פיתגורס; מתוך חרוזי הזהב של פיתגורס, המאה ה־4 לפנה"ס.

05 סכלות מדברת – רהב פועל.

ויקטור הוגו, 'מחשבות', אחרית דבר לחיי.

06 רהבם של אחרים פוגע בחוש הטעם שלנו רק כאשר הוא פוגע ברהבנו.

פרידריך ניטשה, מעבר לטוב ולרע, פ' 4, 'מכתמים וקטעי ביניים', 176.

07 תמה אני במי שעבר פעמיים במעבר השתן – מאין לו גאווה?

מבחר הפנינים, שער הגאווה, ג.

כוונות

08 אין דבר שאני כל-כך לא בטוח בו כמו כוונותי.

ג'ורג' בֵּיירוֹן, מכתב, 20.1.1811; כונס בתוך, מכתבים ויומנים, כרך 2 (עורך לסלי מרצ'נד).

09 אל תכריז מראש על כוונותיך, כי אם תיכשל תהיה לצחוק.

פיטאקוס; מובא אצל דיוֹגֵנֶס לָאֶרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 1, 4, 78.

10 בני־האדם רואים את המעשה – אלוהים שוקל את הכוונה.

תומס אֶ קֶמפִּיס, על ההידמות למשית, ח' 2, פ' 6.

11 גדולה עברה לשמה ממצווה שלא לשמה. נזיר כג.

12 הדרך לגיהנום רצופה כוונות טובות.

פתגם שרבים השתמשו בו, בונריאציות שונות. פרנסואה הקדוש מסאל כתב בשנת 1605 במכתב למדאם דֶה לֶשְנֶטֶל, כי מקור הפתגם אצל בֶּרְנָאר הקדוש מקלירוו (1090-1153): "אל תיטרדי מהאמרה של בֶּרְנָאר הקדוש, שהגיהנום מלא כוונות ומשאלות טובות". במאה ה־17 הרבו להשתמש בפתגם הזה, וכך, לדוגמה, כתב תומס אֶדְמֶס ב־1629 באחת מדרשותיו: "אמר מי שאמר, שהגיהנום מלא בוודאי כוונות טובות, אבל גן עדן מלא מעשים טובים". המשורר והכומר ג'ורג' הֶרְפֶּרט הביא אותו בספרו, פתגמים משונים, 170 (1640), וג'ון רִיִי כלל אותו בספרו אוסף פתגמים אנגליים (1670), בנוסח 'הגיהנום מרוצף בכוונות טובות'. בנוסח זה ציטט אותו גם סמיואל ג'ונסון (בוסוןל חשב שהוא טבע את המאמר), ואחריו באו עוד רבים וטובים. הנוסח המודרני המובא למעלה מסתמך אולי על ג'ון רֶסקִין, אשר כתב ב־1866 בתוך אתיקה של אבק: "כוונותיהם הטובות ביותר רק מיישרות את הדרך בשבילם. [...] אינך יכול לרצף את תהום התחתיות, אך את הדרך אליה יכול אתה".

13 הכוונות שלו היו בהחלט מכובדות, כמו שאומרים: לשדוד את הונה של הגברת על־ידי נישואים.

הנרי פילדינג, קורות תום ג'ונס, ס' 11, פ' 4.

14 כל המצוות צריכות כוונה, חוץ מענווה, שכוונה פוסלת בה.

ר' מנחם מנדל מקוצק; מובא בתוך: יהודה־לייב לוויין, חסידים מספרים.

15 לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות, אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה – בא לשמה.

סוטה כב.

כוח, חולשה

16 אי־אפשר שיהיה לך כוח להיטיב בלי שיהיה לך כוח להרע. אפילו חלב אם מזין רוצחים כשם שהוא מזין גיבורים.

ג'ורג' בֶּרְנָארד שוֹ, מייג'ור בֶּרְבֶּרה, מע' 3.

17 אני חש צבא באגרופי.

פרידריך שִׁלֶר, השודדים, מע' 2, תמ' 3.

18 במקום שיש מסתורין שם יש כוח.

שארל דֶה גול מסביר לאַנְדֶּרה מאלרוֹ מדוע אל להם לפוליטיקאים לחשוף את עצמם יותר מדי בטלוויזיה או על במות אחרות.

12 אנו נמצאים בהכרח 'בתוך' הכוח; אין 'לחמוק' מפניו, וביחס אליו אין מקום שהוא חוץ מוחלט, מפני שבכל מקרה אנו כפופים לחוק. <<<<>>>>]

13 ביחס לכוח אין בנמצא מקום אחד שהוא מקום הסירוב הגדול – נשמת המרד, מוקד כל ההתקוממויות, החוק הטהור של המהפכנות. יש רק התנגדויות, בלשון רבים, וכל אחת מהן היא מקרה מיוחד. מיִשֶׁל פּוֹקוֹ, **תולדות המיניות, כרך 1: הרצון לדעת**, ח' 4: מערך המיניות, פ' 2, 'מְתוֹדָה'; תרגם גבריאל אש.

14 המשימה הכמעט בלתי־אפשרית היא לא להניח לכוחם של אחרים ולא לאי־כוחנו שלנו להמם אותנו. תיאודור אדורנו, **מינימה מוֹרְלִיָה: הרהורים מחיים פגומים**.

15 הסכמים קיימים כדי שהחלשים יקיימו אותם. קארל צ'אפֶּק, **פְּרָגְמָטִים**.

16 העולם הוא הרצון לעוצמה, ולא שום דבר אחר! ואף אתה עצמך הנך הרצון הזה לעוצמה, ולא שום דבר אחר! פרידריך ניטֶשֶׁה, **פְּרָגְמָנְט** שלא ראה אור, יוני־יולי 1885; כונס בתוך **כתבים**, כרך 11.

17 הרוח חִפְצָה, אך הבשר רפה. **מתי** כו 41. ישו לתלמידיו בגת שמנים, אחרי שביקש מהם להישאר ערים ולהתפלל עמו, אך הם נרדמו.

18 חולשה היא החיסרון היחיד שאין לו תקנה. לֶה רוֹשְׁפוֹקוֹ, **אֲמֵרוֹת ומכתמי מוסר**, 130.

19 חשבנו שהיות שיש לנו עוצמה יש לנו חוכמה. סטיבן וינסנט בֶּנֶה, **תפילה לדיקטטורות**.

20 חרבי קסדות גברים ביתרה, רומחי לא שב אחור, כוחי ככוח עשרה, שכן לבי טהור. טְנִיסוֹן, 'סֶר גאלהאד', הפתיחה, **אידיליות אנגליות ושירים אחרים**. גאלהאד, בנו של סר לְנֶסלוֹט, הוא הטהור והמושלם באבירי המלך ארתור, והוא מיסטיקן בעל חזיונות לא פחות משהוא אביר.

21 יש שני סוגים של חולשה, זו הנשברת וזו הנכפפת. ג'יימס ראסל לוֹאֶל, 'שוב שייקספיר', **בין ספרי**.

22 כוח איננו אמצעי, כוח הוא מטרה. אינך משליט דיקטטורה כדי לשמור על מהפכה; אתה עושה

01 בעניין בעלי השררה, מוטב שנמלא את פינו מים: לדבר בהם טובות – זאת חנופה; לדבר בהם רעות בחייהם – זה מסוכן, ואחרי מותם – זאת פחדנות. ז'אן דֶּה לֶה בְּרִיֶּר, **טיפוסים**, 'על האצילים הגדולים', 56.

02 בענייני מדינה בעל הכוח הוא לעתים קרובות בעל הזכות, והחלש יכול אך בקושי להישמר מלהיות הבלתי־צודק לדעת מרביתו של העולם. הקרדינל רִישְׁלִיֶּה, **צוואה פוליטית**; תרגם דוד בֶּרְנַחוֹם, בתוך: הֶנְרִי קִיסִינְג'ר, **דיפלומטיה**.

03 גסות היא החיקוי של החלש לכוח. אָרִיק הוֹפֶר, **המצב הנלהב של הרוח ואפוזימים אחרים**, 241.

04 האדם החזק חזק מכל כשהוא לבדו. פרידריך שֵׁלֶר, **וילהלם טל**, מע' 1, תמ' 3.

05 האיילה שלאריה זווגה צריכה למות בשביל האהבה. שְׁיִיקְספִיר, **סוף טוב הכל טוב**, מע' 1, תמ' 1.

06 האמנות להיות עבד היא לדעת לשלוט באדון. דְּיוֹגֶנֶס.

07 הכאב המר ביותר לאדם הוא לדעת הרבה ולהיות חסר כוח לפעול. הֶרוֹדוֹטוֹס, **היסטוריה**, ס' 9, 16.

08 הכוח בא תמיד אחרי הרכוש. ג'ון אֶדְמֶס, מכתב לג'יימס סאליבן, 26.5.1776. אֶדְמֶס היה באותו זמן חבר הקונגרס הקונטיננטלי השני, וסאליבן היה שופט בבית־המשפט העליון של מדינת מסצ'וסטס. השניים התווכחו למי ראוי להעניק את זכות ההצבעה. סאליבן היה היותר ליברלי שביניהם, ואילו אֶדְמֶס טען, כי יש להעניק זכות זו רק לבעלי רכוש.

09 הכוח נמצא בכל; לא מפני שהוא מקיף את הכל, אלא מפני שהוא בא מכל המקומות. <<<<>>>>]

10 יחסי הכוח אינם נמצאים בעמדה של חיצוניות ביחס ליחסים מסוגים אחרים (תהליכים כלכליים, יחסי ידיעה, יחסי מין), אלא הם טבועים בהם מטבע בריאתם. <<<<>>>>]

11 הכוח מגיע מלמטה. <<<<>>>>]

מהפכה כדי להשליט דיקטטורה.

ג'ורג' אורוול, 1984, ח' 3, פ' 3.

01 כוח אפשר לקחת, לא לתת. תהליך הלקיחה הוא עצמו התעצמות.

גלוריה סטיינמן, 'הרחק מן החוף הנגדי', בירחון Ms, יולי 1978; כונס בתוך מעשים מחפירים ומרידות של יומיום.

02 כוח הוא לא רק מה שיש לך, אלא גם מה שהאויב חושב שיש לך.

סול אלינסקי, 'טקטיקות', כללים לדיקלים.

03 כל דבר מזין את החזקים.

ג'יין אוסטן, גאווה ומשפט קדום, פ' 9.

04 כל סוג של כוח הוא לא רק אמצעי, אלא בה בעת גם מטרה, לפחות לאלה השואפים אליו. אולם בקומוניזם כוח הוא כמעט אך ורק מטרה, מפני שהוא גם המקור וגם הערובה של כל זכויות היתר. מילובאן ג'ילאס, המעמד החדש.

05 כמה דיוויזיות יש לאפיפיור?

יוסיף סטלין, ב־1935, לשר החוץ הצרפתי פייר לוואל, אשר

11 כוח נוטה להשחית, וכוח מוחלט משחית באופן מוחלט.

לורד אקטון, מכתב לבישוף מנדל קרייטון, 3.4.1887. האמרה המפורסמת הזאת מצוטטת לא פעם בנוסח מסולף, הפותח ב"כל כוח משחית..." וההופך אותה לנדושה במקצת (ציטטות נוספות מאותו מכתב של לורד אקטון לבישוף קרייטון ראו במדור חברה, מדינה, שלטון, ציטטה 02:310, ובמדור גדול וקטן, גדולה וקטנות, ציטטה 05:150). אגב, את לורד אקטון הקדים ביותר ממאה שנה ויליאם פיט 'הקשיש' בנאום בבית הלורדים, ב־9.1.1770, אך בניסוח פחות חריף.

12 כוח, כנגף ממאיר,

מנגע כל מה שייגע בו.

פרסי ביש שלי, המלכה מאב, קנטו 3 (1813), וגם הוא הקדים באבחנתו את לורד אקטון.

13 כוח משחית, אך העדר כוח משחית באופן מוחלט.

ביקש ממנו לעשות משהו לשיפור מעמד הדת בכלל והקתולים בפרט ברוסיה, והסביר שהאפיפיור יראה זאת בחיוב. וינסטון צ'רצ'יל מצטט את השיחה בספרו מלחמת העולם השנייה, כך 1: חשרת הסופה, ס' 1, פ' 8. הנוסח שלמעלה הוא הנוסח שמרבים לצטט, אך על-פי צ'רצ'יל אמר סטלין: "או, האפיפיור! כמה דיוויזיות יש לו?"

06 כסיל הוא האיש היוצא לריב עם רב-כוח ממנו,

הוא ייכשל ויוסיף על חרפתו את הפצע.

הסיודוס, עבודות וימים, 210-211.

07 לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארז.

[>>><<<]

08 כל המתקשה כנגד הגל, הגל שוטפו, וכל הנכנע מפני הגל, הגל עוברו.

למעלה: אבות דרבי נתן, נו"א, מא; למטה: ר' טוביה בן אליעזר, מדרש לקח טוב (פסיקתא זוטרתא) (בבלי), בראשית, פ' לב, ה.

09 מהו רע? – כל מה שנובע מחולשה.

פרידריך ניטשה, אנטיכריסט, 2.

10 מי שאינו יכול להכות את החמור מכה את האוכף.

תנחומא (וארשה), פ' פקודי, ס' ד.

נריאציה של אדליי סטיבנסון על האמרה של אקטון, בנאום שנשא בינואר 1963.

14 גם החירות עלולה להשחית, וחירות מוחלטת עלולה להשחית באופן מוחלט.

עוד נריאציה, של ההיסטוריונית גרטרוד הימלפארב, בספרה חירות וליברליזם: המקרה של ג'ון סטיוארט מיל.

15 המלך אמר: לא הכוח משחית; הפחד משחית, אך אולי זה הפחד מאובדן כוח.

ג'ון סטיינבק, שלטון הקצר של פיפין ה־4: בדותה.

16 כוח משחית;

כוח מוחלט משחית באופן מוחלט;

אלוהים הוא בעל כוח מוחלט.

מסקנה...

אנונימי; היקש שנזן על בסיס האמרה של אקטון.

וכסיל מושך בין קשר לקשר. [...] מזל [או מזר] – שהוא
מְמַזֵּר [משביח, מבשיל] את הפירות.
בראשית רבה (וילנה), פ' י, ו.

11 אין מזל לישראל.
שבת קנו; ובהמשך מובאות ההנמקות: "מנין שאין מזל לישראל?
שנאמר, כה אמר ה', 'אל דרך הגויים אל תלמדו ומאותות השמים
אל תיחתו, כי יחתו הגויים מהמה' (ירמיהו י ב). גויים יחתו,
לא ישראל". והנמקה נוספת: "שנאמר, 'יוצא אותו החוצה'
(בראשית טו ה). אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של
עולם, 'בן ביתי יורש אותי' (שם טו ג). אמר לו: לאו, 'כי אם אשר
יצא ממעיך' (שם טו ד). אמר לפניו: ריבונו של עולם, נסתכלתי
באצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר לו: צא מאצטגנינות
שלך, שאין מזל לישראל".

12 אל לנו להתבייש בפלירט עם הזודיאק; הוא ראוי
שיפֿלֿרטטו איתו.
ד. ה. לִוְנֶנס, 'מבוא לדרקון האפוקליפסה מאת פֿרֶדְרִיק קארטר',
לונדון מֶרקוּרִי, יולי 1930. לִוְנֶנס דחה את "השיטה המטופשת
של ההורוסקופיה המודרנית לגלות לך את עתידך על־פי
הכוכבים", אך מצא עניין רב בלימוד האסטרולוגיה כמיתוס
וכמֶטאפֿוֹרָה. אגב, ספרו של קארטר יצא בסופו של דבר לאור
בשם אחר וללא המבוא של לִוְנֶנס.

13 בעניין האסטרולוגיה וחוכמת כף־היד, הן טובות מפני
שהן נותנות לבני־אדם רעננות והרבה אפשרויות. הן
הקומוניזם במיטבו. לכל אחד יש יום הולדת, וכמעט
לכל אחד יש כף־יד.
קורט וִוְנֶגוט, 'כשהייתי בן עשרים ואחת', *Wampeters, Foma and Granfallons*.

14 הכוכבים אשר זרחו מעל בבל ומעל האורווה בבית־
לחם עדיין זורחים באותה בהירות מעל האֶמְפִּיֶּר
סְטִייט פִּילְדִינג ומעל החצר הקדמית של ביתכם. הם
נעים במסילֹותם באותו דיוק מתמטי והם ימשיכו
להשפיע על כל הדברים על פני האדמה, כולל בני־
האדם, כל עוד האדמה קיימת.
לינדה גודמן, סימני השמש של לינדה גודמן, אחרית דבר.

15 ויהי כאשר נולד ישוע בבית־לחם יהודה בימי
הורדוס המלך, ויבואו מְגוֹשִׁים [חוזים בכוכבים] מארץ
מזרח ירושלימה לאמור: אֵיִה מלך היהודים הנולד,
כי ראינו את כוכבו במזרח ונבוא להשתחוות לו.
מתי ב 1-2; תרגום דְּלִיטְשׁ.

16 ועתה אדבר על חוכמת המזלות: דע, כי כל הנולד
יקרוהו מקרים כדרך מה שיוֹרָה מערכת המשרתים

01 מי שאינו פוחד משום דבר הוא רב כוח לא פחות ממי
שהכל פוחדים מפניו.
פרידריך שִׁילֶר, השודדים, מע' 1, תמ' 1.

02 נפלה אבן על הקדרה – אוי לקדרה. נפלה הקדרה על
אבן – אוי לקדרה. בין כך ובין כך אוי לקדרה.
אסתר רבה, פ"ז.

03 עושר, ידע וכבוד הם רק צורות שונות של כוח.
תומס הובס, לווייתן, ח' 1, פ' 10.

04 ראית אותו בחולשתו; לעולם לא יסלח לך.
פרידריך שִׁילֶר, וילהלם טל, מע' 3, תמ' 1.

05 רוב בני־האדם מסוגלים לעמוד במכות החיים, אבל
אם רצונכם להעמיד אדם במבחן, תנו בידיו כוח.
מיוחס לאיברהם לינקולן.

06 רק באגדות עם, במעשיות לילדים ובכתבי־עת
לאינטלקטואלים הכוח מנוצל בתבונה וביעילות
כדי להשמיד את הרע. העולם הממשי מלמד אותנו
שיעור אחר, ודרושה בורות יזומה ושקדנית כדי
להימנע מללמוד אותו.
נועם חומסקי, 'העולם אחרי 11 בספטמבר', הרצאה בוועידת
ארגון AFSC באוניברסיטת טאפט במָסָצ'וּסֶטס, 8.12.2001.

07 שיח כוחני הוא על־פי הגדרתי כל שיח שמעורר
האשמה, ומכאן אשמה, בנמען שלו.
רולאן בארת, הרצאת התקבלות לקולג' דֶה פראנס, 7.1.1977;
כונסה בתוך כתבים נבחרים.

08 תהיה לך שמחה או שיהיה לך כוח, אמר אלוהים,
אבל לא יהיו לך שניהם.
רֶלֶף וולדו אֶמֶרסוֹן, יומנים, רישום מאוקטובר 1842.

09 תשוקה מוזרה היא לבקש כוח ולאבד את החירות, או
לבקש כוח על אחרים ולאבד את הכוח על עצמך.
פֶרְנַנְסִיס בֵּייקוֹן, 'על מעמד', מסות.

10 אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע, שמכה
אותו ואומר לו: גדל! [...] פימה מעדנת את הפירות,

כוכבים ומזלות

ברגע היוולדו וערך אלה אל אלה. והדבר עמוק מאוד. [...] וזהו שאמרו קדמונינו ז"ל, צא מאַצטגנינות שלך, ואם תכרות ברית עמי שתעבדני, אני ארבה אותך במאוד מאוד, כי אנצח התולדת [הטבע]. ואין זה ניצוח במערכת הכוכבים, כי לא נבראו להיטיב או להרע לעולם השפל, רק הולכים תמיד לעבודת השם לצורכם, ובמרוצתם יקבלו בני העולם השפל דבר והופכו על-ידם. והנה, אם נשמור – לא נקבל.

ר' אברהם אבן עזרא, **פירוש על התורה: שמות** כג כה (הפירוש הארוך). על-פי דרך הטבע, אומר ראב"ע, שולטים הכוכבים והמזלות בגורלות בני-האדם. אולם מי שכורת ברית עם האל לעובדו, משוחרר משלטונם.

01 **יום שלישי מזלו עקרב ומלכו סמאל ומשרתו מאדים.**
 ר' בחיי בן אשר, **פירוש על התורה: בראשית** לד כה.

כיעור

02 **אין דבר דוחה כקרח שעיר.**
 מרטיאליס, **אַפִּיגְרָמוֹת**, ס' 10, 83.

03 **אנשים מכוערים הם הטובים ביותר. לכן עושה אלוהים כה רבים מהם.**
 אִיבֶרְהֶם לִינְקוֹלֵן, כפי שצוטט בידי חברו ומזכירו הפרטי, ג'ון היי; מובא בתוך: טיילר דָּנְט (עורך), **לינקולן ומלחמת האזרחים ביזמנים ובמכתבים של ג'ון היי**, רישום מיום 23.12.1863. היי כתב ביומנו, כי לינקולן אמר את המשפט הזה בתוך חלום, בתשובה למישהו שכונה אותו מכוער. ג'יימס מורגן, בספרו **הנשיאים שלנו**, מביא נוסח שונה במקצת: "אלוהים מעדיף אנשים מכוערים; לכן הוא עושה כה רבים מהם". אולם לאמרה יש נריאציה מעניינת, שמשמעותה שונה לגמרי, והיא מובאת בחלק מספרי הציטטות. מקורה של גירסה זו בכך, שהמצטטים השמיטו מן האמירה המקורית, שבה מדבר לינקולן על common looking people, את הסיפא של הביטוי common looking וציטטו רק את הרישא, common, שפירושו גם 'מכוער' וגם 'פשוט', ומה שיצא הוא: אלוהים אוהב את האנשים הפשוטים; לכן ברא כה רבים מהם.

04 **אצלם בנדיבות נשפך רק הכיעור.**
 חנוך לוין, **יאקיש ופופצ'ה**, ח' 1: 'האשה', תמ' 7.

05 **הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.**
 חולין מד.

06 **כיעור הוא חטא.**
 האדריכל פרנק לויד רייט בראיון בעיתון, 1955.

07 **ליופי צורה אחת, לפיעור אלף.**
 ויקטור הוגו, **קרומוֹל**, הקדמה. האמרה מיוסדת על דברי אריסטו בנוגע לטוב ולרע, להצלחה ולכישלון (ראו במדור מוסר, דרך, ציטטה 15:460, ובמדור הצלחה, הישגים, כישלון, ציטטה 10:270).

08 **סוד הכיעור איננו בהעדר תואם, אלא בהעדר עניין.**
 רלף וולדו אֶמְרֶסוֹן, 'יופי', **הנהגת החיים**.

כלכלה – וחברה

09 **אינך יכול להביא שגשוג על-ידי בזבז.**
 אינך יכול לחזק את החלשים על-ידי החלשת החזקים.
 אינך יכול לעזור לאיש הקטן על-ידי הריסת האיש הגדול.
 אינך יכול לעזור למקבל השכר על-ידי שבירת משלם השכר.
 אינך יכול להגביר את אחוות האדם על-ידי עידוד שנאה מעמדית.
 אינך יכול לעזור לעניים על-ידי חיסול העשירים.
 אינך יכול להשתית ביטחון על כסף שאתה לוזה.
 אינך יכול להימנע מהסתבכות אם אתה מוציא יותר משאתה מרוויח.
 אינך יכול לבנות אופי ואומץ אם אתה לוקח מן האדם את יוזמתו ועצמאותו.
 אינך יכול לעזור בקביעות לבני-אדם על-ידי כך שאתה עושה בשבילם את מה שהם יכולים וצריכים לעשות בעצמם.

המניפסט הקפיטליסטי הזה, המכונה 'עשר הנקודות', מיוחס בעיקשות לאִיבֶרְהֶם לִינְקוֹלֵן, אך-על-פי שהמחקר ההיסטורי הראה, שהוא מעולם לא אמר את הדברים הללו, לא כולם ולא מקצתם. המחזאי הבריטי רוֹנָלְד מילר תיאר בשבועון **סְנֵדִי טֵיימס** (23.11.1980) את מה שאירע כאשר הוזמן לראשונה לכתוב נאום בעבור ראש הממשלה מֶרְגֶ'רֶט ת'אצ'ר: "רשמתי בחיפזון משהו שכלל את הציטטה משל אִיבֶרְהֶם לִינְקוֹלֵן: 'אל תעשה את העשירים עניים יותר, עשה את העניים עשירים יותר'. נתתי לה את הציטטה הראשונה, והיא חיסטה מיד בתיק שלה ושלפה מתוכו דף נייר מצהיב ועליו כתובה בדיוק אותה ציטטה משל לינקולן. 'אני נושאת אותה איתי לכל מקום',

במובן זה ש'החברה' היתה קיימת מלכתחילה ושהיא יזמה פעולות של חליפין, אלא להיפך, במובן זה שהחליפין הם אחת הפונקציות שיצרו קשר פנימי בין בני-האדם – דהיינו חברה. גיאורג זימל, הפילוסופיה של הכסף.

08 הטבע מעולם לא אמר לי: אל תהיה עני. הוא גם לא אמר לי: היה עשיר. קריאתו אלי היתה תמיד: היה עצמאי. שאמפּוֹר, מכתמים והגיגים, 281.

09 העושר איננו פרי העבודה, אלא תוצאה של שוד מאורגן ומוגן. פראנץ פאנון; צוטט בתוכנית הרדיו הכסף מדבר.

10 הצמיחה הכלכלית עשויה להתגלות יום אחד כקללה, ולא כברכה. בשום מקרה אין היא עשויה להוליך לחופש, או להיות ראיה לקיומו של חופש. חנה ארנדט, על המהפכה, פ' 6.

11 הקניין הוא גִּבְהָה. [>>>><<<<]

12 הקומוניזם הוא אי-שוויון, אבל לא כמו הקניין. הקניין הוא ניצול החלשים בידי החזקים, ואילו הקומוניזם הוא ניצול החזקים בידי החלשים. פיֶיֶר ז'ֶזֶף פֶּרֶדוֹן, הקניין מהו?

13 הקפיטליזם הטורפני יצר שיטה תעשייתית מורכבת וטכנולוגיה מתקדמת. הוא אֶפְשֶׁר יישום מקיף למדי של שיטות דמוקרטיות וטיפח ערכים ליברליים מסוימים, אבל עשה זאת בתוך גבולות שנעשו צרים מדי ושיש לפרוץ אותם. שיטה זו אינה מתאימה עוד למחצית השנייה של המאה ה-20. נועם חומסקי, 'לשון וחופש', הרצאה באוניברסיטת לויולה בשיקאגו, ינואר 1970; כונס בתוך מִטְעַמִּים של המדינה.

14 הקפיטליסטים ימכרו לנו את החבל שעליו נתלה אותם.

אמירה ידועה זו מיוחסת ללֶנִּין, והוא אמר אותה כביכול לגֶּרְגוֹרִי זִינּוֹבִיֵיב בראשית שנות העשרים. אין שום ראיה לכך שהוא אמר את המשפט הזה, אבל בהתחשב בהתלהבותם המוכרת של הקפיטליסטים למכור את סחורתם לכל המרבה במחיר, ייתכן שלֶנִּין אומנם העיר הערה כזאת.

15 ועכשיו אני משוטט לי כך ופוגש הרבה אנשים מצחיקים: יש שודדים אותך באקדח

אמרה". בישראל זכתה הסיסמה הזאת לעדנה בפי בנימין נתניהו, בהיותו שר האוצר בממשלת שרון. במאי 1950 כתב אֶלְפֶּרְט ווֹלְדֶּמַן בהארפֶּר'ס מַגַּזִּין, כי מקורן של 'עשר הנקודות' בפמפלט שכותרתו הֶדְקָאָלּוֹג הַתַּעֲשִׂייתִי, אשר פורסם ב־1911 בידי המטיף ויליאם בּוֹטְקֶר.

01 אל תבזבז את זמנך על הבעיות החברתיות. הבעיה של העניים היא העוני. הבעיה של העשירים היא חוסר התועלת שבהם. ג'ורג' פֶּרְנַאֲרְד שוֹ, 'פתגמים למהפכנים: הבעיה החברתית', אדם ועל-אדם (נספח 2).

02 בחברה הבורגנית ההון הוא עצמאי ואישי, ואילו היחיד הפעיל הוא בלתי-עצמאי ובלתי-אישי. קארל מַרְקְס ופרידריך אֶנְגֶּלְס, הַמְּנִיפֶּסֶט הַקוֹמוּנִיסְטִי, תרגם מנחם דורמן (מצוטט על-פי המהדורה המחודשת והמתוקנת של הנוסח העברי, 1998).

03 בשנות העשרים נרעש הציבור האמריקני מכך, שפִּיֵיב רות' השתכר יותר כסף מהנשיא. אינני מוכן לקבוע מי היה שווה יותר – הֶרְבֶּרְט הוֹבֶר או כוכב הֶיִיִסְבּוֹל – אבל זכרו, שאלה ששילמו לרות' עשו זאת מרצונם, ואילו הפוליטיקאים מוציאים את משכורותיהם ממשלמי המסים הרוטנים באיומי מאסר. האם נוכל אי-פעם לדעת מה שווים של הדברים שהממשלה נותנת לנו? כיצד נקבע את שוויה של המדינה? אֶלֶן ת'וֹרְנֶטוֹן, חוקי הג'ונגל.

04 האדם הראשון אשר אחרי שגידר חלקת שדה עלה על דעתו לומר 'זה שייך לי' ואשר מצא אנשים אווילים דיים כדי להאמין לו – הוא מייסדה האמיתי של החברה האזרחית. ז'אן ז'ק רוסו, מסה על המקור והיסוד של אי-השוויון בין בני-האדם, ח' 2, פ' 1.

05 הבורגני לוקח את העוצמה הכלכלית ברצינות רבה, ולעתים תכופות הוא סוגד לה באופן לא אנוכי. ניקולאי בֶּרְדִּיֵיב, אֶקְזִיסְטֶנְצִיָּאליזם נוצרי, פ' 5.

06 הון הוא ממון; הון הוא סחורה. [...] בהיותו ערך קנה לעצמו את הכוח המסתורי להוסיף לעצמו ערך, וכך הוא מעמיד ולדות חיים, או לפחות מטיל ביצי זהב. קארל מַרְקְס, הַקְּפִיטַל, כרך 1, פ' 4.

07 החליפין של תוצרי העבודה, או של כל מיני נכסים אחרים, הם ללא ספק אחת הצורות הטהורות והפרימיטיביות ביותר של החברות האנושי; לא

ויש שבעט אותך דופקים.

וודי גאט'רי, 'פלויד היפה', 1939.

01 יכולים הקומוניסטים לסכם את תורתם במאמר האחד: ביטול הקניין הפרטי.

קארל מרקס ופרידריך אַנגלס, **המניפסט הקומוניסטי**, תרגם מנחם דורמן (מצוטט על-פי המהדורה המחודשת והמתוקנת של הנוסח העברי, 1998).

02 כל החוקים החברתיים וכל היחסים בין יחידים מתכרסמים בידי כלכלת הממון. תאוות הבצע שולפת את אל השאול עצמו מתוך מעי האדמה.
קארל מרקס, **הקפיטל**, כרך 1, פ' 3.

03 למלכה אַליזַבֶּת' היו גרבי משי. הישגי הקפיטליזם אינם מתאפיינים בהספקת יותר גרבי משי למלכות, אלא בהבאת גרבי המשי להישג ידן של פועלות בתי-חרושת בתמורה להשקעה הולכת וקטנה של מאמץ.
יוֹזֶף שוּמפֶּטֶר, **קפיטליזם, סוציאליזם ודמוקרטיה**.

04 לממשל אין שום מטרה אחרת מלבד שימור הקניין.
[>>>><<<<]

05 לכל אדם יש קניין משל עצמו. עמל גופו ומעשה ידיו, אפשר לומר שהם שלו בדין.

ג'ון לוק, **על השלטון המדיני** (מסה שנייה, 1681); פורסם בעילום שם, 1690.

06 לצמיחה כלכלית בלתי-מוגבלת יש התכונה המופלאה להשקיט את ההתמרמרות ולשמור על זכויות-היתר, ועובדה זו לא נעלמה מעיני הכלכלנים הליברלים.
נועם חומסקי, **מטעמים של המדינה**, מבוא.

07 מובן וברור הוא, כי מוטב שהרכוש יהיה פרטי, אך השימוש בו משותף; ותפקידו המיוחד של המחוקק הוא ליצור בבני-האדם את הנטייה הנדיבה הזאת.
אַריסטו, **אתיקה ויקוֹמִכִית**, ס' 10, פ' 5.

08 סחורה נראית במבט ראשון דבר מובן מאליו וברור לגמרי. אבל כשמנתחים אותה מתברר, שהיא דבר מוזר מאוד, שופעת תחכומים מטפיסיים ודקויות תיאולוגיות.
קארל מרקס, **הקפיטל**, כרך 1, פ' 1.

09 ערך מבוסס על תועלת, על השימוש שאפשר לעשות באובייקט. היכן שאין שימוש לא יכול להיות ערך.
ג'רמי בֶּנְתֵּהם, **הסכנה האמיתית**.

10 קללת השפע הותירה אותנו עירום ועריה.

וינסטון צ'רצ'יל, הרצאה בקליוולנד, אוֹהִיו, בארצות-הברית, 3.2.1932; כוונסה בתוך **וינסטון צ'רצ'יל: כל נאומיו 1897–1963**. הוא התייחס לתיאוריה, שהמשבר הכלכלי הגדול, שארצות-הברית ואירופה היו נתונות בעיצומו, נוצר בגלל עודף הייצור.

11 קפיטליזם, כך אומרים, זו שיטה שבה אדם מנצל אדם. קומוניזם זה ההיפך.

דניאל בֶּל, **סוף האידיאולוגיה**. שימו לב ל"כך אומרים", שכן על-פי לוֹרֶנְס ג'יי. פִּיטֶר, **ציטטות לזמננו**, זאת אִמְרָה פולנית, וגם עדות אחרת מייחסת את מקור המשפט לווארשה.

כלכלה – חברת הצריכה

12 אם נחדל לצרוך נחדל לייצר.

דִּיוויד רִיקַרְדוֹ, **עקרונות הכלכלה הפוליטית והמיסוי**, פ' 1.

13 בחברה הצרכנית יש בהכרח שני מיני עבדים: אסירי ההתמכרות ואסירי הקנאה.
איוֹנֶן אֵילִיץ', **כלים לאחווה**, פ' 3.

14 בחברת השפע אין דרך מעשית להבחין בין מותרות לצרכים.
ג'ון קֶנֶת גֶּלְפֶּרִיִּית, **חברת השפע**, פ' 21.

15 בתי הכל-בו הגדולים עם שפעת המותרות, המוצרים הארוזים והמשומרים, מיני המזונות והבגדים הם כמו נופה ומקומה הגיאומטרי של ארץ השפע. הרחובות עם חלונות הראווה הנוצצים והגדושים [...] תצוגות המעדנים וכל המחזות של חגיגת התזונה והביגוד מעלים ריר מאגי. הֶקְצֵר הוא יותר מסכום המוצרים: הבולטות של העודף והשלילה המאגית הסופית של המחסור [...] מציגים גילוי טבע חדש של פוריות מופלאה.
ז'אן בודריאר, **חברת הצריכה**.

16 דומה, שברגע שמופיע בעולמנו צורך ברור, הוא נענה באופן מזויף. הוא נעשה הזדמנות חדשה לניצול. [...] לא מוכרים לנו תפוחים אמיתיים או גלידה אמיתית – מוכרים לנו את הרעיון של התפוח, את הזיכרון של הגלידה.
סוֹל בֶּלוֹ, 'עניין של הנשמה', במגזין **חדשות האופרה**, 11.1.1975; כוונס בתוך **הכל מסתכם**.

הרי זה מפני שאנו עסוקים במעשים של הקרבה והגדרה עצמית. מבווישים נוכח שפע הסחורות היקרות, אנו מכירים את עצמנו... כמעתיירים שהורשו להיכנס למקדש.

לואיס לפהם, ממון ומעמד באמריקה, פ' 8.

08 יותר! – זאת הסיסמה המהפכנית המוצלחת ביותר שהומצאה אי-פעם בידי תועמלני האי-נחת. האמריקני, אשר איננו מסוגל ללמוד לרצות את מה שיש לו, הוא מהפכן תמידי.

אָריק הוֹפֶר, המצב הנלהב של הרוח ואפוזימים אחרים, 22.

09 לביקושי הצריכה עשויים להיות מקורות מוזרים, שטותיים ואפילו אי-מוסריים, ועדיין אפשר למצוא הנמקות מעולות לחברה החותרת לספק אותם. אולם הטיעון אינו יכול לעמוד אם התהליך של סיפוק ביקושים הוא שיוצר את הביקושים.

ג'ון קֶנֶת גֶלְפֶרִיט, חברת השפע, פ' 11, 2.

10 לחיות זאת שאלה של כמה אתה מוציא יותר מאשר של כמה אתה מכניס.

מָרְסֶל דוּשָאן, בתוך: פִּיֶר קֶפֶאן (עורך), דיאלוגים עם מָרְסֶל דוּשָאן, פ' 4.

11 מכונת תעמולה פעילה, הנשלטת על-ידי התאגידים הגדולים בעולם, מבטיחה לנו שוב ושוב, כי צרכנות היא הדרך לאושר, כי מה שגורם לבעיות ולמצוקות הם ההגבלים הממשלתיים על השוק וכי הגלובליזציה של התאגידים היא תהליך היסטורי בלתי-נמנע וברכה למין האנושי. לאמיתו של דבר כל אלה הם מיתוסים.

דִּיוויד קוֹרְטֶן, כשהתאגידים שולטים בעולם, 'פתיחה: מסע אישי'; תרגם עדי נאי.

12 נראה, כי התמורות במזרח אירופה נבעו מתשוקתם של בני-אדם לקנות יותר מאשר מרצונם להצביע בבחירות, מחלומות של רכישה יותר מאשר מחלומות של השתתפות.

רוֹזֶבֶת' מוֹס קאנטר, מעמד עולמי.

13 סחורות הן אופיום להמונים.

אנונימי; מסיסמאות הסטודנטים בהתקוממויות 1968.

14 תודה לאל שאנו חיים בארץ שבה השמים הם הגבול, החנויות פתוחות מאוחר, ואת יכולה לקנות באמצעות הטלוויזיה בעודך שוכבת במיטה.

ג'ואן ריוֹרֶס; בעיתון אינטרנציונל הֶרָאָלֶד טריביון, 31.5.1989.

01 האדם המודרני, אילו נדרש לנסח את תפישת גן העדן שלו, היה מתאר חזון שנראה כמו חנות הכל-בו הגדולה בעולם, המציגה שפע דברים ואביזרים חדשים, ואותו עצמו, עם המון כסף לרכוש אותם. הוא ישוטט לו פעור פה בגן עדן האביזרים והמוצרים, ובלבד שיהיו שם כל הזמן עוד ועוד דברים לקנותם ואולי גם שהשכנים שלו יהיו קצת פחות מבורכים ממנו.

אָריק פרום, החברה השפויה, פ' 5, 'האדם בחברה הקפיטליסטית'.

02 הייצור רק ממלא חלל שהוא עצמו יצר.

ג'ון קֶנֶת גֶלְפֶרִיט, חברת השפע, פ' 11, 1.

03 הנוף הטכנולוגי של ההווה העניק את זכות ההצבעה לציבור הבוחרים שלו – אוכלוסיית אזורי השיווק של חברת הצריכה, קהלי הצופים של הטלוויזיה וקוראי המגאזינים. [...] הצביעו בכספכם בקופות הרושמות, במקום בפתקי הנייר בקלפיות.

ג'יי. ג'. באלארד, 'צרכן הצריכה', במגאזין *Ink*, 5.6.1971; נדפס מחדש בתוך: *Re/Search*, 9-8, 1984.

04 העניין [של הצריכה] עמוק יותר מחמדנות ומאנוכיות. הצריכה החומרית – רכישת דברים והפעלות עליהם – נהפכה לדרך הבסיסית של השתייכות באמריקה ובעולם כולו. אם איננו יכולים לצרוך איננו יכולים להשתייך.

ג'ים וואליס, נשמת הפוליטיקה: חזון מעשי ונבואי, פ' 7. טענתו היא, כי הספקת שלל מוצרים זולים למדינות המתפתחות יצרה יחס סמלי של השתייכות בין הצרכן לספק.

05 חברה המבוססת על ייצור היא רק יצרנית, לא יצירתית.

אֶלְפֶר קאמי, האדם המורד, ח' 4, 'יצירה ומהפכה'.

06 חברת הצריכה והפוליטיקה של הקפיטליזם התאגידי יצרו טבע שני של אדם, אשר קושר אותו באופן ליבידינלי ואגרסיבי אל הסחורות לצורותיהן. הצורך לרכוש, לצרוך, להתעסק ולחדש כל הזמן את האביזרים, המתקנים, המכשירים והמנועים המוצעים לבני-האדם והנכפים עליהם, הצורך להשתמש במוצרים הללו על-אף סכנת ההרס העצמי, נהפך לצורך 'ביולוגי'.

הֶרְבֶּרט מֶרקוּזָה, מסה על החירות, פ' 1.

07 טבעה המיסטי של הצריכה האמריקנית מסביר את הלך-הרוח העגמומי שלה. אנו מבלים הרבה מזמננו בחנויות, ואם נדמה שאיננו נהנים ביותר מן הקנייה,

כלכלה – כסף, פיננסים

ח'ילון מספרטה; מובא אצל דיוֹגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס, **חיי הפילוסופים**, ס' 1, 3, 71 (וראו במדור סבל, אסון, אומללות, ציטטה 07:549).

08 בנק – מוסד אשר משכיר

מטרייה ביום בהיר
ודורש עם בוא סגריר
כי מיד אותה תחזיר.

חנניה רייכמן, **פתגמים ומכתמים**; נוסח עברי מקורי של אמרה המיוחסת למארק טוויין, שלא נמצאה עד כה בכתביו.

09 דינר קוצר, דינר בוצר,

דינר מתיר, דינר אוסר;
דינר מעמיד פרנס בור על הציבור.
ר' משה חגיז, **לקט הקמת**, יורה דעה.

10 הדולר הכל-יכול.

מטבע לשון שטבע הסופר וושינגטון אירווינג ברשימתו 'הכפר הקריאולי', המתארת רשמי מסע בלואיזיאנה (פורסמה במגזין **ניקרבוקר** ב־12.11.1836). אירווינג התפעל דווקא מכך, ש"הדולר הכל-יכול, המושא האוניברסלי הנערץ ברחבי ארצנו, דומה שאין לו מעריצים בכפרים המוזרים האלה". הציור הלשוני נוצר אולי בהשראתו של בֶּן ג'וֹנסוֹן, אשר כתב בשירו 'איגרת לאליזבת', הרוזנת מרטלנד' (בתוך **אפיגרמות**, 1616) על 'הזהב הכל-יכול', הקונה כל סגולה טובה וכמעט את כל החטאים.

11 ההוצאה היא היתרון היחיד בכך שיש לך כסף.

בֶּנְג'מין פרנקלין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

12 לכסף אין ריח / כסף לא מסריח.

קיקרו משתמש בחיבורו **הנואם**, 154, בביטוי *non olet* ('לא מדיף ריח', 'לא מריח') ביחס לכסף, ואילו סונטוניוס מביא בספרו **חיי שנים-עשר הקיסרים** סיפור יותר מאוחר על הקיסר אֶסְפַּסיאנוס, אשר בנו טיטוס הוכיחו על כך שהטיל מס על המשתנות הציבוריות ברומא. שרבו לו אֶסְפַּסיאנוס מטבע תחת חוטמו ושאל אותו אם הוא מסריח, ומשהשיב טיטוס בשלילה אמר לו, "והרי הוא בא מן השתן". בעקבות האנקדוטה הזאת זכו המשתנות הציבוריות בצרפת בכינוי אֶסְפַּסיאניות (*vespasiennes*), אשר עדיין אפשר לשמוע אותו פה ושם.

13 טוב ריחו של רווח, יבוא מאשר יבוא.

יוֹבְנָאליס, **סטירות**, 14, 204-205.

01 אין זה מקרה, שהבנקים דומים למקדשים, ועדיף יווניים, ושהמעתיירים הבאים בשעריהם כדי לקיים את טקסי ההפקדה והמשיכה מנמיכים אינסטינקטיבית את קולותיהם למשל של יראת כבוד. אפילו הפספזים הזוטרים מסגלים להם תוך שבועות ספורים את הדרת המסתורין של כוהנים שומרי האש הנצחית. אינני יודע כיצד הם נעשים מעורים כה מהר בנבכי המסתורין, או מי מקנה להם את סגנון הבוז ההולם במגעם עם ההדיוטות, אבל איכשהו הם לומדים לראות את עצמם כספקי הדי-אן-איי המוניטרי, נשמת החיים.

לואיס לפהם, **מחון ומעמד באמריקה**, פ' 8.

02 אין מזון כמו הממון,

כה ימתק לכל גרון.
בֶּנְג'מין פרנקלין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

03 אין ספק שתורנו הוא תור הזהב:

מיטב הכבוד ייקנה בזהב,
שלם בזהב – ותהיה נאהב.
אובידיוס, **אמנות האהבה**.

04 אם רצונך לדעת את ערך הכסף, נסה לבקש הלוואה.

בֶּנְג'מין פרנקלין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

05 אני מאמין בכנות [...] שהמוסדות הבנקאיים מסוכנים

יותר מצבאות דרוכים ושהעיקרון המכונה מימון, שעל-פיו מוציאים כסף על-מנת לשלמו בדורות הבאים, אינו אלא הונאה בקנה-מידה גדול של העתיד.

תומס ג'פרסון, מכתב לסנאטור ג'ון טיילור, 28.5.1816. טיילור, פילוסוף פוליטי, פרסם ב־1814 ספר שכותרתו **עיון בעקרונות ובמדיניות של מחשל ארצות-הברית**, ובו הצביע על התוצאות ההרסניות של הקפיטליזם הפיננסי.

06 אני מהסס להפקיד כסף בבנק. אני פוחד, שלעולם

לא אעז עוד להוציא אותו. כשאתה הולך להתוודות ומפקיד את חטאיך בידי הנאמנות של הכומר, האם אתה שב אי-פעם לבקשם בחזרה?
ז'אן בודריאר, 'אמריקה האסטרלית', **אמריקה**.

07 באבן-בוהן נמדד זהב, אם טהור הוא או מזויף;

בזהב נבחן אדם, אם הגון הוא או נכזב.

12 כסף שונה ממכונית, ממאהבת או ממחלת הסרטן בכך שהוא חשוב באותה מידה למי שיש לו ולמי שאין לו.
למעלה: ג'ון קֶנֶת גֶלְבֶּרִיט, **עידן האי־ודאות**, פ' 6; למטה: אמרה המיוחסת לגֶלְבֶּרִיט.

13 כסף הוא כמו זבל – אין בו תועלת אלא אם מפזרים אותו.
פֶּרְנַסִּיס בֵּייקוֹן, 'על הסתות ומהומות', **מסות**. ולפֹל גְּטִי היתה נִרְיָאצִיָּה על האִמְרָה: "כסף הוא כמו זבל; אתה חייב לפזר אותו, אחרת הוא מסריח".

14 כסף, כך התברר, היה בדיוק כמו סקס. אם לא היה לך, לא חשבת על שום דבר אחר; ואם היה, חשבת על דברים אחרים.
ג'יימס בֹּלְדוּוִין, 'הנער השחור מסתכל על הנער הלבן', בִּירְחוֹן אֶסְקוֹוִיָּיר, מאי 1961; כּוֹנֵס בְּתוֹךְ אִישׁ לֹא יוֹדֵעַ אֵת שְׁמִי (וראו במדור עוני, מחסור, רעב, ציטטה 07:588).

15 כסף – כרטיס האשראי של העני.
מֶרְשֶׁל מְקִלֹוֶהֶן, **להבין את אמצעי התקשורת**, פ' 14.

16 כסף מדבר.
הביטוי הזה נפוץ בעיתונות מתחילת המאה ה־20, אך כרגיל הוא ישן יותר. ב־1681 הוא מופיע במחזה של אֶפְרָה בֶּן, **השודד**. אולם עוד ב־1586 כתב סְטֶפֶנו גֶאָצֶוּ בספרו **שיחה תרבותית**: "ללשון אין כוח כשהזהב מדבר", וב־1733 כתב הֶנְרִי פִילְדִינג במחזהו **הקמצן** (מע' 3, תמ' 12): "הכסף אומר ברגע אחד יותר ממאהב מלוטש לשון במשך שנים".

17 כסף מדבר, והוא מדבר בקול גברי.
אֶנְדְּרִיָּאה דְבוֹרְקִין, **פֹּרְנוֹגְרַפִּיָּה**, פ' 1.

18 כסף לא מדבר – הוא מגדף.
בּוֹב דִילָן, 'הכל בסדר, אמא (אני רק מדמם)', **צד אחר של בּוֹב דִילָן**, 1964.

19 כסף דובר,
זאת לא אכחיש;
אומר שלום
וגז לו חיש.
רִיצ'רד אֶרְמוֹר.

01 החוכמה אומרת: אתה יכול להרוויח 1,000 אחוז על ההשקעה שלך ולהפסיד רק 100 אחוז.
גרשון אבן, מכתב לשבועון **ניוזוויק**, 1.12.1997.

02 הכסף הוא חירות מוטבעת.
דוֹסְטוֹיבְּסְקִי, **רשימות מבית המוות**, ח' 1, פ' 1.

03 הכסף יענה את הכל.
קוהלת י יט.

04 הכסף עושה את האדם.
אֶרִיסְטוֹדֶמוֹס.

05 וול סטריט הטיל ביצה.
כותרת בעיתון **וֹרְאִיטִי** ב־30.10.1929, למחרת המפולת הגדולה של הבורסה.

06 זמן הוא כסף.
[>>>><<<<]

07 ההוצאה היקרה ביותר היא הזמן.
[>>>><<<<]

08 זמן הוא בזבז כסף.
למעלה: פתגם ידוע, המופיע באנגלית החל מסוף המאה ה־16; באמצע: הנוסח העתיק של הפתגם, המצוטט מפי תיאופראסטוס בתוך: דִיוֹגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס, **חיי הפילוסופים**, ס' 5, 2, 40. ואותו נוסח מיוחס לעתים גם לנואם האתונאי אַנְטִיפֹן מהמאה ה־5 לפנה"ס. בנוסח המודרני מדובר בעיקר על הכסף, ואילו בנוסח העתיק מדובר על הזמן. למטה: פרשנות של אוֹסְקֶר וַיִּילְד, בתוך 'אֶמְרוֹת וחוכמות לשימוש הצעירים', **קמיליון**, דצמבר 1894; כּוֹנֵס בְּתוֹךְ **האמן כחבקר: כתבי הביקורת של אוֹסְקֶר וַיִּילְד** (עורך רִיצ'רד אֶלְמֶן).

09 כדי להכריח את עצמי להרוויח יותר כסף, החלטתי לבזבז יותר.
ג'יימס אַגְנִייט.

10 כל הדברים מצייתים לכסף.
מובא אצל אֶרִסטוֹס, **אֶמְרִים**.

11 כסף הוא דבר יחיד במינו. בצד האהבה, הוא המקור הגדול ביותר של שמחת האדם, ובצד המוות, הוא המקור הגדול ביותר של חרדתו. לכל אורך ההיסטוריה הוא דיכא כמעט את כל בני־האדם באחת משתי דרכים: או שהיה מצוי בשפע אך לא היה אפשר לסמוך עליו, או שהיה אפשר לסמוך עליו אך הוא לא היה מצוי.
[>>>><<<<]

01 כסף לא יכול לקנות ידידים, אבל הוא מעלה את רמת האויבים שלך.

ספייק מיליגן, *Puckoon*, פ' 6.

02 כסף מטהר ממזרים.
קידושין עא.

03 כסף מסובב את העולם.

פֶּרְדֵּ אָב, מילות שיר מתוך הסרט המוסיקלי **קברט** (1966), שנהפכו לפתגם מודרני באנגלית. עם זאת נראה, שפתגם דומה היה קיים לפני כן בלשונות אחרות.

04 כשאני נותן שטר של מאה פֶּרְנַק אני נותן את הכי מלוכלך.
ז'יל גֶנָאר, יומן.

05 לא יוכל איש לעבוד שני אדונים [...] לא תוכלו עבוד את אלוהים ואת הממון.

מתי ו 24; תרגום דְּלִיטְשׁ. ומכאן שם מחזהו הידוע של קרלו קולדוֹני (1707-1793), **משרתם של שני אדונים**.

06 מהי פריצה לתוך בנק לעומת ייסוד בנק?
בֶּרְטוֹלְט בֶּרְכַט, **אופרה בגרוש**, מע' 3, תמ' 9.

07 מי שמשלם לחלילן רשאי לבחור את המנגינה.
[>>>><<<<]

08 שמעת על כלל הזהב? מי שהזהב בידיו קובע את הכללים.

למעלה: פתגם אנגלי מהמאה ה־17; למטה: ג'עֶפֶר הרשע לֶאֱלָאדין בסרט **אַלָאדין** (תסריט: רוֹן קלֶמֶנטס ואחרים).

09 מלח ממון חָסֵר.

כתובות סו; כלומר, אין לממון מלח שישמר אותו כדי שלא ילך לאיבוד. זו היתה התשובה שהשיבה בתו של נקדימון בן גוריון לרבן יוחנן בן זכאי, אשר ראה אותה בעוניה, מלקטת שעורים מבין גללי הסוסים, ושאל אותה מה היה על הונו העצום של אביה. בתשובה ציטטה לו אֶמְרָה שהיתה רווחת בירושלים. הגמרא מעירה על כך: "ויש אומרים – חסד", ומהפכת את משמעות האֶמְרָה: מלח ממון חסד – כלומר, עשיית חסד בממון משמרת אותו כמו מלח. ברוח זו מפרשים רוב הפרשנים גם את האֶמְרָה המקורית ואומרים, שיש לקרוא אותה: מלח ממון חָסֵר – דהיינו, שהממון משתמר כשמחסרים ממנו למעשי חסד.

10 ממון הוא כמו אש – המועיל במשרתים, אך הנורא באדונים.
תוֹמַס קארלִייל, **עבר והווה**, ס' 4, פ' 7.

11 שום דבר לא מקשר אדם לאדם כמו ההעברה התכופה של מזומנים מיד ליד.

וולְטֶר סִיקְרֵט; במגזין **העידן החדש**, 28.7.1910.

12 שורש כל הרעות – אהבת הכסף.

האיגרת הראשונה אל טימותיוס ו 10; תרגום דְּלִיטְשׁ. המאמר הזה מצוטט תכופות בצורה משובשת: 'הכסף הוא שורש כל רע'. אולם פאולוֹס לא התכוון לפסול את הכסף עצמו, אלא רק את צבירתו למטרות אנוכיות. המאמר עורר במהלך הדורות הרבה מאוד תגובות ציניות. אחת מהן, 'שורש כל הרעות הוא המחסור בכסף', מיוחסת הן למארק טוניין והן לג'ורג' גֶרְנָארד שוֹ. וסופר גרפיטי אלמוני כתב על הקיר: "הכסף הוא שורש כל רע – והאדם זקוק לשורשים".

כלכלה – מיסוי, מסים

13 אין מיסוי ללא ייצוג.
[>>>><<<<]

14 מיסוי ללא ייצוג הוא עריצות.

למעלה: סיסמה של המתיישבים האמריקנים, אשר ביטאה את מחאתם על כך, שהשלטונות הבריטיים מטילים עליהם מסים אף־על־פי שאין להם ייצוג בפרלמנט הבריטי. את הסיסמה טבע עוד ב־1750 הכומר ג'ונתן מֶהיו, בדרשה שנשא בפּוֹסְטוֹן. ב־1765 השתמשו בה האמריקנים במאבקם נגד חוק הבולים, וב־1773 צעקו אותה ב'מסיבת התה של פּוֹסְטוֹן'. למטה: אמירה המיוחסת לפרקליט האמריקני ג'יימס אוֹטִיס, אשר נאמרה כביכול בבית־המשפט בפּוֹסְטוֹן בפברואר 1761.

15 גביית מסים שאינם לגמרי נחוצים, שאינם [...] תורמים לרווחת הציבור, אינה אלא גנבה בגושפנקה חוקית.
נשיא ארצות־הברית, קלווין קוֹליג', נאום ההשבעה, 4.3.1925.

16 הכוח להטיל מסים כרוך בכוח להרוס.
[>>>><<<<]

17 הכוח להטיל מסים הוא הכוח לשלוט.

למעלה: ג'ון מַרְשֶׁל, נשיא בית־המשפט העליון של ארצות־הברית, במשפט **מָקְאֵלוֹךְ נגד מְרִילנד**, 1819; למטה: ברוקס אטקינסון, **פעם אחת סביב השמש**.

18 ככל שאדם אמור לשלם יותר מסים, כן יש לו יותר כוח לחמוק מהמיסוי.

'העיקר הראשון של דיוֹגֶנֶס'; בתוך: פוֹל דִיקְסוֹן, **החוקים הרשמיים**; ספר המביא רשימה ארוכה של חוקים וכללים מסוג חוקי מֶרְפִי ודומיהם.

- 08 הלקוח תמיד צודק.
העיקרון המסחרי הזה מיוחס לג'ורדון סלפרידג', מייסד בית הכלבו ברחוב אוקספורד בלונדון (שהתרחב אחר־כך לרשת). מספרים, שהוא נהג להסתובב במחלקות השונות לבוש בהידור וורד בדש בגדו, ולפקח על ביצוע ההנחיה. הכלבו של סלפרידג' נפתח ב־1909, אך נראה שהמלונאי הצרפתי צ'זאר ריץ הקדים אותו ואמר עוד ב־1908: "הלקוח לא טועה אף פעם".
- 09 השיכור נותן עינו בכוס, והחנווני בכיס.
תנחומא (בובר), פ' שמיני, ס' ז.
- 10 כשאתם פושטים את עורם של הלקוחות שלכם השאירו קצת עור כדי שיצמח מחדש ותוכלו לפשוט אותו עוד פעם.
ניקיטה חרשצ'וב מייעץ לאנשי עסקים בריטים; צוטט בשבועון אוֹבְּרוֹן, 20.5.1961.
- 11 לסוחר גם היושר הוא ספקולציה פיננסית.
שארל בודליר, 'לבי חשוף', בתוך יומנים אינטימיים.
- 12 סוחרים לא אוהבים אף אחד.
תומס ג'פרסון, מכתב לג'ון לנגדון, 1785.
- 13 ערכו של דבר הוא מה שקונהו מוכן לשלם בשבילו.
[>>>><<<<]
- 14 ערכו של דבר הוא בדיוק מה שהוא יכול לעשות בשבילך, לא מה שאתה בוחר לשלם בשבילו.
למעלה: פובליליוס סירוס, פתגמים; למטה: ג'ון רסקין, מלכת האוויר, ח' 3, 'אתנה שבלב', 125.
- 15 שהקונה ייזהר.
Caveat emptor – עיקרון במשפט המסחרי.

כלכלה – עסקים, תאגידים

- 16 אל תיכנס לשותפות עם מי שחזק ממך.
איזופוס, 'האריה והערוד', משלים.
- 17 אני יכול לשכור את מחצית מעמד העובדים להרוג את המחצית השנייה.
אמירה המיוחסת לאיש הכספים ומפתח המסילות, ג'יי גולד, אבטיפוס של קפיטליסט חסר מעצורים, שהיה בהחלט מסוגל לומר משפט מעין זה.

- 01 בעולם הזה שום דבר אינו ודאי מלבד המוות והמסים.
בנג'מין פרנקלין, מכתב לפיסיקאי הצרפתי ז'אן בטיסט לה־רוי, 17.11.1789; ונוסחים מוקדמים יותר, מופיעים אצל דניאל דפּו (ההיסטוריה הבוליטית של השטן, 1726) וכריסטופר בולוק (הרצון מפרסטון, 1716). מקובל לצטט את המשפט שלמעלה בנפרד, אבל ההקשר שבו נאמר אף הוא מעניין: "החוקה החדשה שלנו אושרה עכשיו, ויש לה מראית מבטיחה של תמידות. אולם בעולם הזה שום דבר אינו ודאי מלבד המוות והמסים" (וראו במדור החיים הם, ציטטה 06:228).
- 02 הדברים שלך היו אמיתיים... אמיתיים כמו לפת... אמיתיים כמו מסים. ושום דבר לא אמיתי יותר מהם.
צ'רלס דיקנס, דיוויד קופרפילד, פ' 21; מר פרקיס.
- 03 להטיל מסים ולהשביע רצון, כמו לאהוב ולהיות חכם – אינו בידי האדם.
אדמונד בּרַק, הנאום הראשון על פיוס עם המושבות האמריקניות: 'על המיסוי האמריקני' 19.4.1774.
- 04 פגע בו גבאי [גובה] דומה כמי שפגעו דב.
סנהדרין צח.

כלכלה – מסחר

- 05 אל תעמוד המקח בשעה שאין לך דמים.
בסחים קיב.
- 06 אשרי האיש שמן העסקים רחוק.
הוראטיוס, אפודים, 2, 1.
- 07 באל אנו בוטחים – כל האחרים משלמים במזומן.
הבדיחה הזאת מבוססת כידוע על המוטו המתנוסס על הכסף האמריקני. המוטו, 'באל מבטחנו', הוטבע לראשונה ב־1864 על מטבע ארד בן 2 סנטים, על־פי הצעתו של סלמון פ. צ'ייס. בהדרגה החליף המשפט הזה את המוטו הלאומי הישן, 'מן הרבים, אחד' (Ex Pluribus Unum), וב־1956 קיבל הדבר תוקף בחקיקה.

01 אני רואה משבר הקרב ובא עלינו, אשר גורם לי לרעוד ולחשוש לשלומה של ארצי. כוח הממון מוצץ את לשד האומה בזמנים של שלום וחותר תחתיה בזמנים של מצוקה. זהו כוח עריץ יותר ממוןרכיה, עז פנים יותר מאוטוקרטיה ואנוכי יותר מביורוקרטיה. הוא מוקיע כאויב הציבור את כל מי שמקשה על שיטותיו או שופך אור על פשעיו. יש לי שני אויבים גדולים, צבא הדרום שמולי והמוסדות הפיננסיים שמאחורי, והאחרונים הם אויבי היותר גדולים. התאגידים מושלים בכיפה, וקרבה ובאה עלינו תקופה של שחיתות בחלונות הגבוהים. כל עוצמת הכסף של הארץ תגויס לשמירה על שלטונם באמצעות השפעה על הדעות הקדומות של בני העם, עד שכל העושר יצטבר בידיים מעטות והרפובליקה תלך לאבדון.

איברהם לינקולן, מכתב לקולונל ויליאם אף. אלקינס, 21.11.1864; מובא בתוך: ארצ'ר ה. שו (עורך), **אנציקלופדיית לינקולן**. האמירה הנבואית הזאת עוררה תגובות ספקניות באשר לאוטנטיות שלה, מפני שהיא לא הלמה את הדמות הלאומית הרשמית של לינקולן. אולם מתברר, שהוא אומנם אמר את הדברים במכתבו. את המקור מביא עימנואל הרץ בשני ספרים שלו: **איברהם לינקולן: דיוקן חדש**, 1931, ו**לינקולן הנוסתר – על־פי המכתבים והמסמכים של ויליאם ה. הרנדון**, 1938. הרנדון, חברו ושותפו של לינקולן במשרד עורכי־הדין, ליקט ותיעד חומר רב, בעל־פה ובכתב, משל עמיתו שעלה לגדולה, וארכיונו שימש בסיס לספרים רבים על אודות לינקולן. במכתב שבו מדובר מביע הנשיא את חששותיו נוכח מה שצפוי לארץ אחרי סיומה הקרוב של מלחמת האזרחים, והוא מסיים את הפסקה במלים: "ברגע זה אני חרד לשלום ארצי יותר מאשר אי־פעם, אף יותר מאשר בעיצומה של המלחמה. לו ייתן האל וחששותי יתבדו".

02 במקרים רבים אין התאגידים מסוגלים להבחין בין חופש הדיבור לחופש ההונאה, ועל כן יש לרסן את החופש שלהם.

קארל בֶּקָר; צוטט בתוכנית הרדיו **הכסף מדבר**.

03 החבות המשפטית המוגבלת של התאגיד היא ההמצאה הגדולה ביותר של הזמן המודרני. ניקולס מארי בֶּטְלֶר, נשיא אוניברסיטת קולומביה.

04 היוזמה הפרטית חדלה להיות יוזמה פרטית. היא נעשתה יותר מדי פרטית. היא נעשתה יוזמה מועדפת, לא יוזמה פרטית.

פֶּרְנַקְלִין דֶּלאַנוֹ רוזוולט; צוטט בתוכנית הרדיו **הכסף מדבר**.

05 העסקים הגדולים אינם מסוכנים מפני שהם גדולים, אלא מפני שגודלם הוא התנפחות מזיקה, אשר

נוצרה בגלל זכויות־יתר וחסינויות שלא היו צריכים לקבלן.

וודרו וילסון, נאום קבלת המינוי למועמד המפלגה הדמוקרטית לנשיאות ארצות־הברית, 7.7.1912.

06 זה הכלל בעסקים: דפוק את האחרים, כי הם ידפקו אותך.

צ'רלס דיקנס, **מרטין צ'זלווייט**, פ' 11; ג'ונס צ'זלווייט.

07 יותר מדי קפיטליזם אין פירושו יותר מדי קפיטליסטים, אלא פחות מדי קפיטליסטים. ג. ק. צ'סטרטון, **התועלת שבגיוון**.

08 ייתכן, שהאיום הגדול ביותר על החופש ועל הדמוקרטיה בעולם נובע כיום מן הבריתות הלא־קדושות שקמו בין ממשלות לעסקים. אין זו תופעה חדשה. בעבר קראו לזה פאשיזם. [...] צורתם החיצונית של התהליכים הדמוקרטיים נשמרת, אך עוצמתן של המדינות מופנית לשירות אינטרסים פרטיים.

ג'ורג' סורוס, **החברה הפתוחה: תיקון הקפיטליזם הגלובלי**, 2000. הספר הוא המשך לספרו הקודם של סורוס, **ספקולטור הכספים ש'חזר בתשובה'**, **משבר הקפיטליזם הגלובלי**, 1998.

09 כוונתנו שיהיו לנו פחות ממשלה בעסקים ויותר עסקים בממשלה. <<<<>>>>

10 לשמור שהעסקים יישארו מחוץ לממשלה חשוב לא פחות מאשר שהממשלה תישאר מחוץ לעסקים. למעלה: נשיא ארצות־הברית, וורן ג'. הרדינג, נאום מיוחד בקונגרס, 12.4.1921; למטה: הרפרט הובר, נאום ב־22.10.1928.

11 לעזאזל הציבור! אני עובד בשביל בעלי המניות שלי. מיוחס לקורנליוס ונדרבילט, 1883.

12 לרגשות אין מקום בעסקים, אלא אם כן אתה עוסק בהם. פרידריך דירנמט, **מטאור**, מע' 2.

13 מה שאנו מכנים מונופול הוא סוף המסע של העסק. הנרי דֶמְרֶסט לוֹיד, **עושר נגד הקהיליה**, פ' 1.

14 מה שטוב לִגְנֶרֶל מוֹטוֹרס' טוב למדינה. ציטוט לא מדויק של דברים שאמר צ'רלס אי. וילסון ב־1953 לוועדת הסנאט, אשר בחנה את מועמדותו לכהונת שר ההגנה בממשלו של הנשיא אֵייזנהאואר. וילסון, הנשיא לשעבר של תאגיד 'גֶנֶרַל מוֹטוֹרס', נשאל האם העובדה שהוא מחזיק בחבילה נאה

הכי הרבה לכוורת גם אחרי שפיטמו את עצמם עד להתפקע.
אָנדרו קאַרנֶגִי, אימפריית העסקים.

כנות, העמדת פנים, זיוף

- 09 אין הוא רוצה להיראות, רק להיות פועל גדולות.
אייסכילוס, שבעה נגד תֵבֵי, 592.
- 10 אין חוכמה כגילוי לב.
בֶּנְגָ'מִין ד'זֶרְאֵלִי, סיביל, או שתי האומות, ס' 4, פ 9.
- 11 אילו הייתי דו־פרצופי, האם הייתי לובש דווקא את הפרצוף הזה?
מיוחס לאיברהם לינקולן.
- 12 אל לנו להתבייש להגיד את מה שאיננו מתביישים לחשוב.
מוֹנְטֵיִן, מסות, ס' 3, 5, 'על טורי שיר של ורגיליוס'.
- 13 בלילה היא גחלת ויוקדת; יבוא הבוקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת.
פסיקתא רבתי (איש שלום), פ' לג.
- 14 האדם הוא הכי פחות עצמו כאשר הוא מדבר מן הפרסונה שלו. תן לו מסכה, והוא יאמר לך את האמת.
אוֹסְקֶר וַיִּילֵד, 'המבקר כאמן', ח' 2, כוונות; כונס מחדש בתוך האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוסקר וַיִּילֵד (עורך ריצ'רד אָלמן).
- 15 הוא לובש מסכה, ופניו משתנות לתוכה.
ג'ורג' אורוול, 'להרוג פיל', 1936; כונס בתוך להרוג פיל.
- 16 הפניות היא פתח אל הלב המצוי אצל מעטים בלבד, ואילו זו שרואים בדרך כלל אינה אלא תחפושת מחוכמת, שנועדה לרכוש את אמון הזולת.
לֶה רוֹשְפֹדֶקוֹ, אֶמְרוֹת ומכתמי מוסר, 62.
- 17 העמדות הפנים הגדולות ביותר שלנו נועדו להסתיר לא את הרוע או את הכיעור שבנו, אלא את הריקנות שלנו. הדבר הקשה ביותר להסתירו הוא מה שאיננו שם.
אָרִיק הוֹפֶר, המצב הנלהב של הרוח ואפוזימים אחרים, 217.

של מניות התאגיד לא תגרום לניגוד אינטרסים בתפקידו החדש והאם יוכל לקבל החלטה שתהיה מנוגדת לאינטרסים של ג'נרל מוטורס'. תשובתו היתה: "אינני יכול להעלות בדעתי החלטה כזאת, שכן שנים האמנתי שמה שטוב למדינה שלנו טוב לג'נרל מוטורס', ולהיפך. אין שום הבדל". בסופו של דבר שוכנע וילסון למכור את המניות שלו. באמונותיו המשיך ככל הנראה להחזיק.

- 01 משכורת המנהל הבכיר בחברת הענק איננה תשלום במחירי השוק על הישגיו, אלא מחווה אנושית חמימה של הפרט לעצמו.
ג'ון קֶנֶת גֶלְבֶרִיִּית, רשומות של ליברל עקבי.
- 02 צמיחת העסקים הגדולים היא בסך הכל שרידת המתאימים ביותר. את השושנה 'היפהפייה האמריקנית' אפשר להפיק בכל תפארתה וריחניותה, המביאות שמחה לכל רואיה, רק על-ידי הקרבת הניצנים המוקדמים הגדלים סביבה. זאת איננה נטייה מרושעת בעסקים. זה רק מימוש של חוק הטבע וחוק האל.
ג'ון ד. רוֹקְפֶלֶר; מובא בתוך: ריצ'רד הופשטטר, דארוויניזם חברתי במחשבה האמריקנית.
- 03 קברניטים שוקעים עם ספינותיהם, לא אנשי עסקים.
אייב קאראץ (מרטין לנדאו), בסרט טאקר - האיש וחלומו (תסריט: ארנולד שולמן).
- 04 קפיטליזם ללא פשיטת רגל הוא כמו נצרות ללא גיהנום.
פֶרְנַק בּוֹרְמַן; בשבועון אוֹבֶזְרוֹר, 6.3.1986.
- 05 שום דבר איננו בלתי-חוקי אם מאה אנשי עסקים מחליטים לעשות אותו.
אָנדרו יאנג; צוטט בתוכנית הרדיו הכסף מדבר.
- 06 תאגיד (ש"ע) – מכשיר מחוכם להשגת רווח אישי בלי אחריות אישית.
אֶמֶרִיִּז בִּירֶס, חילון השטן.
- 07 תאגידים הם יותר מושחתים ומופקרים מיחידים, מפני שיש להם יותר כוח להזיק ומפני שהם חשופים פחות להשפלה ולענישה. אין הם חשים בושה, לא חרטה, לא הכרת תודה ולא רצון טוב.
ויליאם קֶזְלִיט, 'על תאגידים', שיחות שולחן: מסות על בני-אדם ומנהגים.
- 08 תהיה זו שגיאה גדולה לקהילה לירות במיליונרים, כי הם הדבורים שעושות את הדבש, והם תורמים

כעס, זעם, בוז

- 12 אל תתייצב בין הדרקון לזעפּו.
שײקספיר, **המלך ליר**, מע' 1, תמ' 1.
- 13 אנו משבחים את האדם הכועס על מה שראוי לכעס
ועל מי שראוי לכעס ואת הכועס באופן הנכון וברגע
הנכון ובמשך הזמן הנכון.
אריסטו, **אתיקה ניקומכית**, ס' 4, פ' 5.
- 14 אנחנו רותחים במעלות שונות.
רלף וולדו אַמֶרסון, **רהיטות**, חברה ובדידות.
- 15 בוז, בדומה לאהבה, נולד תכופות ממבט ראשון.
הֶרמן מְלוויל, **אומן**, ח' 1, פ' 20.
- 16 הכעס אין לו עיניים.
יהודה אריה מוֹדְנָה, **צמח צדיק**.
- 17 התרופה היחידה לבוז היא בוז נגדי.
ה. ל. מֶנְקוּ, **דוח מיעוט: פנקסי ה. ל. מֶנְקוּ**, 99.
- 18 זעם אינו ניתן להסתרה; אפשר רק להעמיד פנים שהוא
לא קיים. העמדת הפנים הזאת משלה את השוטים,
אך היא מחזקת את הזעם ומוסיפה לו גם בוז.
ג'יימס פולדווין, **זר בעיירה**, הארפר'ס מַגָּזין, ניו־יורק,
אוקטובר 1953; כונס בתוך **רשימות של יליד הארץ**.
- 19 חבר עורר בי כעס עז,
אמרתי לו – הכעס גז;
אויבי הכעיס אותי כל־כך,
שתקתי – כעסי צמח.
ויליאם בלייק, מתוך **עץ רעל**, **שירי ניסיון**.
- 20 כעס הוא טירוף קצר.
הוֹרַטיוּס, **איגרות**, ס' 1, 2, 62.
- 21 לכעוס זה לנקום בעצמך על חסרונות הזולת.
אלכסנדר פּוֹפּ, **מחשבות על עניינים שונים**.
- 22 מלים כמוהן כרופאים לזעם חולני.
אייסכילוס, **פרומֶתאוס הכבול**, 378; תרגם אהרן שבתאי.
- 23 נמרי הזעם חכמים מסוסי העצה.
ויליאם בלייק, **נישואי העדן והשאול**, 'משלי השאול'.

- 01 העירום אינו נאה, בנפש כמו בגוף.
[>>>><<<<]
- 02 יש חשיפה מגונה של הנפש, כמו זו של הגוף.
למעלה: פֶּרְנַסִּיס בֵּייקוֹן, **על מסכות וחשיפות**, **מסות**; למטה:
ויליאם קְזֵלִיט, **על בני־אדם מגונים**, **שרטוטים ומסות**.
- 03 זה הורס את העצבים להיות חביב יום־יום לאותו
אדם.
בֶּנְגְ'מִין ד'יזְרַאלי, **הדוכס הצעיר: סיפור מוסרי אם כי שמח**, ס'
3, פ' 2.
- 04 כדי להעמיד פנים, עלי לעשות את הדבר בפועל. לכן
רק העמדתי פנים שאני מעמיד פנים.
מיוחס לִז'ק דְּרִידה.
- 05 כמה חכמה את, יקירתי. את אף פעם לא מתכוונת
לשום מלה שאת אומרת.
אוֹסְקַר וַיִּילד, **אשה חסרת חשיבות**, מע' 2; ליידי האנסקֶנטון
למרת אלונבי.
- 06 כשהעיניים אומרות דבר אחד, והלשון דבר אחר,
בעל הניסיון סומך על שפתן של הראשונות.
רלף וולדו אַמֶרסון, **התנהגות**, **הנהגת החיים**.
- 07 מסוכן להיות כן, אלא אם כן אתה גם שוטה.
ג'ורג' בֶּרְנַרד שׁוֹ, **פתגמים למהפכנים: אֶמְרוֹת תועות**, **אדם
ועל־אדם** (נספח 2).
- 08 עשה סתרך כגילויך.
רבן גמליאל (דיבנה), **אבות דרבי נתן**, נו"ב, לב.
- 09 פניו גלויים לי, אך אשר ללב,
כמו שלבך גלוי לי, כך לבי
גלוי לו, או לבו לי, אדוני.
שײקספיר, **המלך ריצ'רד השלישי**, מע' 3, תמ' 4; בֶּקִינגהם על
ריצ'רד; תרגם מאיר ויזלטיר.
- 10 קצת כנות היא עניין מסוכן; הרבה כנות היא אסון
גמור.
אוֹסְקַר וַיִּילד, **המבקר כאמן**, ח' 2, **כוונות**; כונס מחדש בתוך
האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוֹסְקַר וַיִּילד (עורך ריצ'רד
אֶלמן). חלקו הראשון של המשפט שואב מאמרה של אלכסנדר
פּוֹפּ (ראו במדור לימוד, דעת, ציטטה 16:409).
- 11 שום דבר אינו מדהים בני־אדם כשכל ישר והתנהגות
גלויה.
רלף וולדו אַמֶרסון, **אמנות**, **מסות**, סדרה ראשונה.

כפירה, כופרים

- 10 האם אני אתאיסט? רק אלוהים יודע.
סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.
- 11 הוא היה אתאיסט מריר – אותו סוג של אתאיסט
שיותר משאינו מאמין באלוהים הוא לא סובל אותו
באופן אישי – והוא הפיק מין עונג מהמחשבה,
שענייני האדם לא ישתפרו לעולם.
ג'ורג' אורוול, דפוק וזרוק בפאריס ובלונדון, פ' 30.
- 12 היכן שאין אמונה שם אין כפירה.
סלמן רושדי, 'שיבה לג'היליה', פסוקי השטן.
- 13 השכל הוא האויב הגדול ביותר של האמונה: לעולם
אינו בא לסייע לדברים רוחניים, אלא, לעתים קרובות,
נאבק נגד הבשורה הקדושה ומתייחס בבוז לכל מה
שבא מאלוהים.
מרטין לותר, שיחות שולחן, 353.
- 14 ואולי בחר בי אלוהים להיות אתאיסט?
סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.
- 15 ודע מה שתשיב לאפיקורוס.
ר' אלעזר בן ערך, אבות ב יד.
- 16 כופרים הם התרופה המרה והיחידה נגד שקיעת
המחשבה האנושית.
יבגניי זמיאטין, 'על ספרות, מהפכה, אנתרופיה ועניינים אחרים',
1923.
- 17 כיצד יכול משהו שאנגלי מאמין בו להיות כפירה.
הרי זו סתירה במונחים.
ג'ורג' פֶרנארד שו', ג'ואן הקדושה, תמ' 4.
- 18 כל ההסכמות הכלליות על אודות ספרים 'גדולים'
ובעיות ש'קיימות תמיד' נוטות, לאחר שהן
מתבססות, להתדרדר לאיזו צרות אופק. חיי הרוח
האמיתיים מתרחשים תמיד באזורי הגבול של
מה שכבר ידוע. הספרים הגדולים זקוקים לא רק
למשמרים ולמנחילים. הרעיונות המעניינים ביותר
הם כפירות.
סוזן סונטג, ראיון, אפריל 1975; נדפס בכתב־העת הספרותי
סלמגונדי, סתיו 75 – חורף 76.
- 19 כל מי שיש לו דעה משלו והוא מביע אותה ביושר
– ייאשם בכפירה. כפירה היא מה שהמיעוט מאמין
בו; זה השם שנתנו החזקים לאמונתם של החלשים.
רוברט אינגרסול, כופרים וכפירות (הפתיחה).

- 01 אדם אינו יכול להיעשות אתאיסט רק על-ידי כך
שהוא רוצה בזה.
מיוחס לנפוליאון.
- 02 אדם עשוי להיות כופר בהחזיקו באמת. אם הוא
מאמין בדברים רק מפני שהכומר אמר אותם, או מפני
שהעדה קבעה כך, ואינו יודע סיבה אחרת להאמין
בהם – כי אז גם אם אמונתו אמיתית, אותה אמת
עצמה שהוא מחזיק בה נהפכת לו לכפירה.
ג'ון מילטון, אַריאופג'יטיקה, נאום בפרלמנט האנגלי בזכות
חירות ההדפסה, 1644.
- 03 אלה שתומכים באיזו דעה פרטית קוראים לה דעה.
אלה שמתנגדים לה קוראים לה כפירה. אולם כפירה
אין משמעה אלא דעה פרטית.
תומס הובס, לוויתן, פ' 11.
- 04 אם זייפני כספים ופושעים אחרים מוצאים להורג
בידי השלטון החילוני, יש הרבה יותר היגיון לא רק
בנידויים אלא אף בהוצאתם להורג של מי שהורשעו
במינות.
תומס אַקווינס, סוּמָה תיאולוגיקה, ח' 2, תת־חלק 2, שאלה 11,
סעיף 3.
- 05 אם יש אלוהים, אתאיזם נראה לו בוודאי עלבון פחות
מאשר הדת.
אָדמוֹן וז'יל דֶה גֶ'ונקוֹר, יומנים, רישום מיום 24.1.1868.
- 06 אם מישו יוכיח לי, ממש ברגע זה, שאלוהים,
בכל זוהרו, קיים, זה לא ישנה אפילו דבר אחד
בהתנהגותי.
לואי בּוֹנוֹיֶאָל, אנחתי האחרונה, פ' 15.
- 07 אני אתאיסט של יום.
פֶרְנַדוֹ בִּיהַן; מצוטט בידי ריי ג'פס, 'חרדה בדבלין', בתוך:
מפלצות קדושות.
- 08 אני עדיין אתאיסט, תודה לאל.
לואיס בּוֹנוֹיֶאָל, בראיון לעיתון לֶה־מֶזַ'נֶ'ז, 16.12.1959.
- 09 באהבתו האינסופית אלוהים מניח לאתאיסט
לחיות.
מהאטמה גנדי, כתבים, כרך 26, 224.

09 כל מה שאדם מתערך יש בו גרעין של תקווה, ולא משנה כמה עמוק היאוש שממנו בא. אֶלִיאס קֶנְטִי, המחוז האנושי.

10 כמה קולמוסים משתברין וכמה דיו משתפכין לכתוב דברים שלא היו.

אמרה זו, כשהיא מנותקת ממקורה המדרשי, אינה אלא שיבוש של הנאמר במדרש **תנחומא**, פ' שופטים, ס' יח. המדרש מדבר בחיוב על שני מקרים שבהם נכתבו בתורה – למען השלום – דברים שלא היו; ואילו האמרה כשהיא לעצמה מדברת בשלילה על הנטייה הרווחת לכתוב דברים שלא היו ולא נבראו.

11 כתיבה היא דבר נאה מפני שהיא משלבת את שני התענוגות של דיבור אל עצמך ודיבור אל קהל. צ'צ'רה פֶבֶזָה, מלאכת החיים: יומנים 1935–1950, רישום מיום 4.5.1946.

12 כתיבה היא עמל מייגע, אבל לא כל-כך מייגע כמו בטלה. תומס קארליל, בתוך פנקסי רשימות.

13 לא כל מה שחושבים יש לומר.
לא כל מה שאומרים יש לכתוב.
לא כל מה שכותבים יש להדפיס.
ר' מנחם מנדל מקוצק; מובא בתוך: אמת ואמונה.

14 לאדם שכבר אין לו מולדת הכתיבה נעשית מקום לחיות בו. תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.

15 לפני המצאת הדפוס מאה היתה שווה לאלף שנים. קנרי דייוויד ת'ורו, שבוע על הנהרות קונקורד ומרימק, 'יום ראשון'.

16 נחמתם של החרשים היא לקרוא, ולפעמים גם לקשקש. וולטר, מכתב ללורד צ'סטרפילד, 5.8.1761.

17 ספרים הם אסון; קללת המין האנושי. תשע עשירות מהספרים הקיימים הם שטות והבל, והספרים החכמים הם הפרכות של ההבלים הללו. הגדול באסונות המין האנושי היה המצאת הדפוס. בנג'מין ד'זראלי, לות'יר, פ' 29.

18 עונשו של גנב ספרותי: להעתיק מאה פעמים את המקור. קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה באופן מילולי (עורך היינריך פישר).

01 לעולם לא אהיה כופר. אני עלול לטעות בוויכוח, אבל אינני רוצה לקבוע שום דבר באופן סופי. מצד שני, אינני כבול בדעותיהם של בני-האדם. מרטין לותר, מכתב, 28.8.1518.

02 נראה שאתם השופטים גוזרים את דיני בפחד גדול יותר משאני מקבלו.

ג'ורדנו ברנו לשופטי האינקוויזיציה שדנו אותו למוות באשמת כפירה. הוא הועלה על המוקד ב-17.2.1600 בקמפו די פיורי שברומא. ב-1885 קמה ועדה בינלאומית לשם הקמת אנדרטה לברנו במקום שבו הוצא להורג. בוועדה השתתפו ויקטור הוגו, הנריק איבסן, הרברט ספנסר, ארנסט הקל, ארנסט רנאן ופרדיננד גרגורוביוס. הכנסייה התנגדה בחריפות להקמת האנדרטה, אך בסופו של דבר היא הוקמה בידי עיריית רומא וגולתה ב-1889.

03 עיינתי בקפדנות בשאלה מהו כופר, ואינני מוצא לה תשובה אלא זו: כופר הוא אדם שאינך מסכים איתו. סבסטיאן קסטליו, על המינים.

04 על-מנת להיות מאושר, על האדם להיות נאמן לעצמו ברוחו. כפירה אין פירושה אמונה במשהו או אי-אמונה במשהו, אלא זוהי הצהרה על אמונה במשהו שהמצהיר אינו מאמין בו. תום פיינ, תור התבונה, ח' 1, פ' 1, 'הצהרת האמונה של המחבר'.

05 שום אדם המכחיש את קיומו של האל, או את האמת של הדת הנוצרית, לא יוכל להחזיק בתפקיד או במשרה של אמן או של שר. מתוך חוקת מדינת צפון קרוליינה בארצות-הברית, 1836.

כתיבה, דפוס

06 הנייר אינו מסמיק.

אמרה המהווה הכללה של משפט המופיע אצל קיקרו, בתוך **מכתבים אל ידידים**, ס' 5, 12, 1: "מכתב אינו מסמיק".

07 העט חזק מן החרב. <<<<<<>>>>>>

08 העט מזיק מן החרב.

פתגם ישן שיש לו ניסוחים רבים ומקורו כנראה בסוף המאה ה-16. ב-1839 כתב פולונר ליטון במחזהו **רישלייה**, מע' 2, תמ' 2: "תחת שלטונם של אנשים גדולים באמת העט חזק מן החרב". למטה: רוברט ברטון, **אנטומיה של המלנכוליה**, ח' 1, פ' 2, 4, 4.

09 אם התיאוריה שלי תוכח כנכונה, גרמניה תטען שאני גרמני וצרפת תכריז שאני אזרח העולם. אם התיאוריה שלי תוכח כבלתי-נכונה, צרפת תכריז שאני גרמני וגרמניה תצהיר שאני יהודי.
אַלְבֶּרְט אֵיִינְשְׁטַיִן, הרצאה לפני החברה הפילוסופית בסורבון, 6.4.1922; ארכיון אֵיִינְשְׁטַיִן 36-378-1-535-79.

10 אנחנו מגש הכסף שעליו לך ניתנה מדינת היהודים. נתן אלתרמן, מתוך 'מגש הכסף', **הטור השביעי**, ס' 1. הדוברים בשיר הם נערה ונער, "עייפים עד בלי קץ, נזירים ממרגוע, ונוטפים טללי נעורים עבריים", והנמענת היא האומה ה"שטופת דמע וקסם".
11 אני אוהב את אמריקה יותר מכל ארץ אחרת בעולם, וזאת בדיוק הסיבה לכך, שאני עומד על זכותי לבקר אותה בהתמדה.
ג'יימס בולדווין, 'הערות אוטוביוגרפיות', 1952; כונס בתוך **רשימות של יליד הארץ**.

12 'ארצי, צודקת או לא' הוא משפט ששום פטריוט לא יחשוב אפילו לאומרו, אלא במצב נואש. זה כמו לומר, 'אמי, מפוכחת או שתויה'.
ג. ק. צ'סטרטון, 'להגנת הפטריוטיזם', **הנתבע**. הביטוי הפטריוטי המקורי, 'ארצנו, צודקת או לא!', נאמר באפריל 1816 בנורפוק שבווירג'יניה, בעת הרמת כוסית בסעודה לכבוד קומודור סטיבן דיקייטר, קצין צי מהולל שהצטיין במערכות בחופי צפון אפריקה. את הדברים אמר, כנראה, דיקייטר עצמו, אך הנוסח המדויק של נאומו שנוי במחלוקת.

13 אתם חושבים שאתם מתים למען ארצכם; אתם מתים למען התעשיינים.
אַנְטוֹל פֶּראַנס; בעיתון ל'**הוֹמְנִיטָה**', 18.7.1922.

14 במולדת יכולים להתפאר רק האנוכיות והשנאה; לאחוזה אין.
לִמְרִטִין, 'הֶמְרִסְלִיִּזְהָה של השלום', **שירים שונים**.

15 ברגע שאדם אומר על ענייני המדינה, 'מה אכפת לי?' אפשר לראות את המדינה כאבודה.
[<<<<>>>>]

16 אל תשאלו מה ארצכם יכולה לעשות בשבילכם; שאלו מה אתם יכולים לעשות בשביל ארצכם.
למעלה: ז'אן ז'ק רוסו, **האמנה החברתית**, ס' 4, פ' 8; למטה: ג'ון פיצג'רלד קנדי בנאום השבעתו לנשיא ארצות-הברית, 20.1.1961. ארתור מ. שלזינג'ר מספר בספרו, **אלף ימים**, כי עוד בשנת 1945 רשם קנדי הצעיר בפנקסו את הציטטה משל רוסו. פוליטיקאים רבים עשו שימוש ברעיון הזה, אך נראה, שמה

01 רוב בני-האדם נהנים ממראה כתב-ידם, כמו שהם נהנים מריח נפיחותיהם.
ו. ה. אוֹדֶן, 'כתיבה', **ידו של הצָבֵעַ**, ח' 1.

לאומיות, מולדת, פטריוטיזם

02 איזו אמת היא זו המוגבלת על-ידי ההרים האלה והנהפכת לשקר לבני-האדם החיים בצדם האחר.
מוֹנְטִיין, **מסות**, ס' 2, 12, 'ההתנצלות של ריימון סבון'.

03 אילו ידעתי על משהו שישרת את עמי אך יפגע בעם אחר, לא הייתי מספר זאת לשליט שלי, כי אני אדם תחילה ורק אחר-כך צרפתי; אדם בהכרח, צרפתי במקרה.
מוֹנְטִיין, **מחשבות שונות**.

04 אין אנו אומרים שאנו עם נעלה. 'עם נבחר' פירושו עם שאלוהים פנה אליו ובחר בו. משמעות המונח נעוצה בזיקת אמת לאלוהים, ולא ביחס לעמים אחרים; פירושה יחס בין עם ישראל לאלוהים, ולא תכונה של בני ישראל.
אברהם יהושע קָשֶׁל, **אלוהים מבקש את האדם: פילוסופיה של היהדות**, ח' 3, 'מענה', פ' 43, 'עם ישראל'; תרגם עזן מאיר-לוי.

05 אין אסון קשה מלאבד מולדת.
אָוִרִיפִידֶס, **מדיאה**, 650.

06 אין יקרה מן המולדת.
תִּיאֹגֶנִיס, **שירים**, 788.

07 אינני מתכוון לבטל לגמרי את רעיון הפטריוטיזם. אני יודע שהוא קיים ואני יודע שהוא פעל רבות במאבק הנוכחי. אבל אני מעז לקבוע, שמלחמה ארוכה ומתמשכת איננה יכולה להישען אך ורק על העיקרון הזה. היא זקוקה לתמיכה של ציפייה לתועלת או לרווח כלשהם.
ג'ורג' וושינגטון, מכתב, 21.4.1778.

08 אלוהים נתן לך את ארצך לערש ואת האנושות לאם. אינך יכול לאהוב את אחיך לערש אם אינך אוהב את אמכם המשותפת.
ג'וזֶפֶה מְצִינִי, נאום במילאנו, 25.7.1848.

שהכניס דווקא את קנדי לספרי הציטטות היה הנוסח שנתן לו בנאומו: "אל תשאלו...". בישראל זכתה, כזכור, האמירה של קנדי לעדנה בפיו של הפוליטיקאי לעת מצוא שמואל פלטר-שרון, אשר נהג להטיח במבקרו את השאלה המוחצת: "מה אתה עשית בשביל מדינה?" – והוא צדק כמובן.

01 האדם אינו אלא קרקע ארץ קטנה,
האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו,
רק מה שקלטה אוזנו עודה רעננה,
רק מה שספגה עינו טרם שבעה לראות.

שאל טשרניחובסקי, מתוך 'האדם אינו אלא...', כל כתבי שאל
טשרניחובסקי, כרך א: שירים ובלדות.

02 האומות הגדולות התנהגו מאז ומעולם כמו גנגסטרים,
והאומות הקטנות כמו זונות.
סְטְנְלִי קוֹבְרִיק; בעיתון גארדיין, 5.6.1963.

03 הגשם היורד בישראל, בברכת האל,
הוא יהודי.

[...]

הגשם היורד בקשמיר, המחמיר
עם עצמו ומאמיניו
הוא בודהיסטי.

[...]

הגשם היורד על ארצות ערב, בהסתירו פניו,
הוא מוסלמי.

[...]

הגשם האירופי, אביבי או חורפי,
הוא נוצרי.

[...]

גשם שמור למאמינים.

יאיר הורביץ, מתוך 'אנטומיה של גשם', אנטומיה של גשם.

04 הם נתנו את חייהם לעירם ולכולנו, ולעצמם קנו
שבח עולמים ואת המעולה שבקברים; לא הקבר
שבו מונחות גופותיהם, אלא זה שבו מתקיימת
תהילתם לנצח בנפשות בני-האדם, תמיד נוכחת
שם במעמד הנכון לעורר אחרים לדיבור או לפעולה.
כי כל הארץ היא אחוזת קבר וציון לאנשים דגולים.
לא רק הכתובת על קברם בארצם היא הציון לזכרם,
אלא גם בארצות אחרות – לא באבן, אלא בלבבות
האנשים, חקוק ומתעצם זיכרונם. ועליכם המאמץ
להידמות אליהם ולראות את האושר בחירות ואת
החירות באומץ הלב.

פריקלס, מתוך נאום ההספד על חללי אתונה, 431 לפנה"ס;
מובא בתוך: תוקידידס, תולדות מלחמת פלופונס, ס' 2,

41.

05 יאה לאדם אם ימות במלחמת מגן על ארצו.
[>>><<<]

06 מתוך אף יאה הוא למות בעד המולדת.

הלך רוח שהיה מקובל פעם הרבה יותר מאשר היום.
למעלה: הומרוס, איליאס, שיר 15, 496; למטה: הוראטיוס,
אודות, ס' 3, 2, 13 (וראו במדור מלחמה ושלו, ציטטות
06:493–07:493).

07 טוב למות בעד ארצנו.

אמירה המיוחסת ליוסף טרומפלדור, מפקד המתיישבים
היהודים באזור תל-חי ב-1920. על-פי המיתוס הציוני,
אלה היו דבריו האחרונים כאשר נהרג, עם חמישה מחבריו,
ב-1.3.1920, בהגנים על הישוב מהתקפה של ערבים תושבי
האזור. לעתים מצוטטת האמירה בנוסח: "אין דבר, טוב
למות בעד ארצנו".

08 המדינה תמיד קוראת לעצמה מולדת כשהיא
מתכוננת לרצח.
פרידריך דירנמט, רומולוס הגדול, מע' 3.

09 הפועלים אין להם מולדת.

קארל מרקס ופרידריך אַנגֶלס, המניפֶסט הקומוניסטי; תרגם
מנחם דורמן (מצוטט על-פי המהדורה המחודשת והמתוקנת
של הנוסח העברי, 1998).

10 הרעיון של לאומיות יהודית מנוגד לאינטרסים של
הפרולטריון היהודי, כי הוא מטפח בקרבו, במישרין
או בעקיפין, רוח עוינת להתבוללות, את רוח הגטו.
ולדימיר איליץ' לנין, הניצוץ, 22.10.1903.

11 יש לנו מדינה

אבל אין לנו מולדת.

יצחק לאור, מתוך 'בריגדה אדומה בחושך', רק הגוף זוכר.

12 לא אבייש את כלי נשקי המקודשים

ולא אטוש את חברי בכל מקום שאשלח אליו.

אלחם למען הדברים המקודשים

ולמען הדברים שאינם מקודשים,

לבדי ועם כל מי שיעמוד לצדי.

אעביר את מולדתי שהופקדה בידי

והיא לא קטנה אלא גדולה וטובה מאשר לפני כן.

אציית למושלים,

אשר בתבונה ישלוטו,

הוסיף בתרגומו את שמו של אותו פילוסוף – תום פִּיין – אך אין סימוכין להשערות. לעומת זאת כתב תומס ג'פרסון באוטוביוגרפיה שלו: "שאל אנשים שהרבו לנסוע מכל אומה שהיא, באיזו ארץ היית מעדיף לחיות? – מובן שבארצי, שבה חיים כל חברי וקרובי ושבה שמורים לי הרגשות והזיכרונות המתוקים של חיי. – ומה תהיה בחירתך השנייה? – צרפת!" (בתוך: פול פורד (עורך), **כתבי תומס ג'פרסון**, כרך 1). נוסח האמרה הקצר שלמעלה מופיע במחזהו של אנרי דה בורנייה, **בתו של רולאן**, מע' 3, תמ' 2, 1909.

07 **ללאומן יש שנאה רחבה ואהבה צרה.**

אנדרה ז'יד, **ימנים 1889–1949**, רישום מ־1918.

08 **תנו לי את יגעיכם, ענייכם,**

**המוניכם הדחוקים, שלנשום חופשים כמהים;
הנפולת העלובה של גודש חופיכם,
חסרי הבית, טרופי הסער, אלי כולם באים:
על שער הזהב לפידי מונף.**

אָמה לְצֵרוֹס, מתוך 'הקולוסוס החדש', 1883; המלים החקוקות על בסיסו של פסל החירות בניו־יורק. המשוררת, ילידת ניו־יורק, הזדהתה עם סבלם של המהגרים, שנהרו לאמריקה בהמוניהם. דמות האשה בפסל החירות, המייצגת את ארצות־הברית, מכונה בסוֹנֶטָה שלה 'אם הגולים' ובמילותיה מהדהדים דבריו של ג'ורג' וושינגטון במכתבו מדצמבר 1782 למהגרים שזה מקרוב באו: "חיקה של אמריקה פתוח לקבל לא רק את הזר העשיר והמכובד, אלא את המדוכאים והנרדפים בני כל הלאומים וכל הדתות".

09 **ועכשיו באו המוני בני־אדם מהמעמד הנמוך**

**ביותר מדרום איטליה ובני־אדם מהסוג השפל
ביותר מהונגריה ומפולין, בני־אדם מהשכבות
של אלה שאין להם לא מקצוע ולא אנרגיה ולא
יוזמה ואינטליגנציה; והם באו במספרים הגדלים
והולכים משנה לשנה, כאילו ניסו ארצות דרום
אירופה להיפטר מהיסודות המזוהמים והעלובים
של אוכלוסייתן.**

וודרו וילסון על "הנפולת העלובה" של חופי אירופה המציפה את ארצות־הברית. הדברים כלולים בספרו בן חמשת הכרכים **תולדות האומה האמריקנית**, אשר ראה אור ב־1902. בשנת 1913 נבחר וילסון לנשיא ה־28 של ארצות־הברית.

ואשמור על החוקים המכוֹנְנים
ועל החוקים שיכוֹנְנו בתבונה בעתיד.
ואם יבוא אדם להפיל את החוקים
אתנגד לו לבדי
ועם כל מי שיבוא לעזור לי.
אכבד את דת אבותי.
ואני מעיד עלי את האלים [...]
את מרחבי ארץ מולדתי,
את החיטה והשעורה
ואת עצי הזית והתאנה.

שבועת האמונים של האתונאים, אשר הנוסח השלם שלה התגלה בשנת 1932 חקוק על מצבת אבן באתר חפירות אתונאי. שבועת האמונים העתיקה הזאת היתה נהוגה במכללה באתונה, אשר בה הוכשרו בניהם של אזרחי העיר – שכוֹנו אֶפֶּבִּים – לקבלת האזרחות. הם נכנסו אליה בגיל 18, ובמשך שנתיים קיבלו בה הכשרה צבאית ואזרחית. בתום השנה הראשונה ללימודיו קיבל כל אֶפֶּבוֹס חנית ומגן ונשבע את השבועה. נוסחים שונים וּנְרִיאָצִיּוֹת רבות של השבועה אומצו בידי מכללות ואוניברסיטאות ברחבי ארצות־הברית (מובא בתוך: קֶלְרֶנס א. פֹּרֶבס ופֶּלְטֶשֶׁר הארפֹר סוויפט, **שבועת האמונים האֶפֶּבִּית האתונאית בבתי־הספר ובמכללות האמריקניים**).

01 **לא נולדתי בשביל פינה אחת; העולם כולו הוא מולדתי.**

סֶנְקָה, **מכתבים אל לוקיליוס**, 28, 4.

02 **לאהוב את ארצך זה דבר נהדר, אבל מדוע צריכה האהבה להיעצר בגבול?
פָּבְלו קֶזָאלס.**

03 **לאומנות היתה עובדה כלכלית לפני שהלאומיות היתה עובדה פוליטית.**

ריצ'רד קֶנֶרי טאוֹני, **הדת ועליית הקפיטליזם**, פ' 2, 'המתקנים האירופיים', 1.

04 **לאנשים אחרים יש לאומיות; לאירים וליהודים יש פסיכוזה.**

בֶּרְנַדן בִּיהֶן, **רגלו של ריצ'רד קורק**.

05 **לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב.**

ר' יהודה הלוי, 'לבי במזרח', **שירי החול**.

06 **לכל אדם יש שתי ארצות, ארצו וצרפת.**

ההיסטוריון ז'יל מִישֶׁלֶה מביא את האמרה הזאת כציטטה בספרו **העם** (פ' 6) ומייחס אותה ל'פילוסוף אמריקני'. הנוסח שלו הוא: "לכל אדם הארץ הראשונה היא ארץ מולדתו והשנייה היא צרפת". מתרגם ספרו של מִישֶׁלֶה לאנגלית, ג'ון פ. מקיי,

- 01

לעולם לא יהיה לך עולם שקט עד שתעקור את הפטריוטיזם מתוך המין האנושי.
ג'ורג' ברנארד שו, או'פּלֶהֶרטי וי־סי.
- 02

מה שדוחה בלאומנות איננו כל-כך השנאה ללאומים אחרים כמו האהבה ללאום שלך.
קארל קראוס, אַמְרוֹת וסתירות, 317.
- 03

מיום ששבו לאדמה, נהיו קרובים לשמים.
אורי צבי גרינברג, מתוך 'אתערותא', הגברות העולה.
- 04

מעולם לא הבנתי מדוע יש לשמור את האהבה, כמו לאשה – לארץ אחת.
ג'ון קנת גלברייט, חיים בזמננו.
- 05

מעולם לא הייתי שייך בכל לבי לארץ, למדינה או לחוג חברים, ואפילו למשפחתי.
אלברט איינשטיין בזקנתו, מצוטט בתוך: בני־אדם לסוגיהם מאת צ'פ. סנו.
- 06

מעל הכל היה חשדן כלפי מולדתך. אין מי שנוטה ליהפך לרוצח יותר מהמולדת.
פרידריך דירנמט, רוֹמולוּס הגדול, מע' 3.
- 07

ניגונו של מחוז ההולדת נשמר בלב וברוח כשם שהוא נשמר בלשון.
לֶה רוֹשפוקוֹ, אַמְרוֹת ומכתמי מוסר, 342.
- 08

פְּטְרִיוּט (ש"ע) – מי שהאינטרסים של החלק חשובים בעיניו מהאינטרסים של השלם. פראיִר של הפוליטיקאים ומכשיר בידי כובשים.
אמברוז בירס, מילון השטן.
- 09

פטריוטיזם הוא מין דת; זו הפיצה שממנה בוקעות המלחמות.
גי דה מופסאן.
- 10

פטריוטיזם הוא מפלטו האחרון של הנבל.
סמיואל ג'ונסון; מובא בתוך: ג'יימס בוסוֹן, חיי סמיואל ג'ונסון, רישום מיום 7.4.1775. בוסוֹן, שהתקשה לקבל את המשפט, מוסיף בהערה, כי מובן שג'ונסון התכוון ל"פטריוטיזם המזויף, אשר כה רבים, בכל התקופות והארצות, עטו אותו כמסווה לאינטרסים עצמיים". ואילו אמברוז בירס הוסיף תחת הערך 'פטריוטיזם' בתוך מילון השטן שלו את ההערה הבאה: "במילונו המפורסם של דוקטור ג'ונסון מוגדר הפטריוטיזם כמפלטו האחרון של הנבל. בכל הכבוד הראוי למילונאי נאור אך חלש, אני מבקש לקבוע כי זה מפלטו הראשון".
- 11

פטריוטיזם המנסה לתפוס מקום בתחום הדעת הוא ברנש מזוהם שיש לבעוט בו החוצה מבעד לדלת.
שופנהאואר, 'על לימודים ומלומדים', זוטות ושיורים (מבחר בעברית: הגיונות).
- 12

פטריוטים נאמנים של העולם, ידידי כל הארצות, חוץ מארצם!
[>>><<<]
- 13

מבקרים קוסמופוליטיים, ידידי כל הארצות חוץ מארצם!
למעלה: ג'ורג' קנינג, 'מוסריות חדשה', 1821; על היעקובינים בבריטניה. למטה: בנג'מין ד'זראלי, נאום בגילדהול, 9.11.1877; על הליברלים.
- 14

אדם שלא קנה דעת הוא קריקטורה של עצמו.
פרידריך פון שלֶגֶל; דיאלוג על השירה ואפוריזמים ספרותיים, 'אפוריזמים נבחרים מתוך האֶתְנִיאום'.
- 15

אדם שמדליק נר מנר, הנר דולק וחברו אינו חסר.
במזבר רבה (וילנה), פ' יג כ.
- 16

אין לערב אף שמץ של עבדות בלימודיו של בן חורין.
[...] שום לימוד שנעשה מתוך כפייה אינו מתקיים בנפש. [...] את הילדים יש ללמד אפוא מתוך משחק, ולא באווירת כפייה, ובדרך זו יקל עלינו לדעת למה נוטה ומוכשר כל אחד מהם מטבעו.
אפלטון, המדינה, ס' 7, 536-537.
- 17

אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבניין בית המקדש.
שבת, קיט.
- 18

אין סכין מתחדדת אלא בירך של חברתה.
בראשית רבה (וילנה), פ' סט, ב.
- 19

איננו לומדים, ומה שאנו מכנים בשם לימוד אינו אלא היזכרות.
אפלטון, מֶנוֹן, 81.
- 20

אין עני אלא בדעה.
נזרים מא.
- לימוד, דעת

	<p>01 אל תתהלל ברוב חוכמתך, דבר עם הבער כמו עם המשכיל. גבול הדעת הן לא יושג, אין אמן היודע כל סוד אמנותו. דברי חוכמה נדירים מאבני־החן, אך עתים תמצאם בפי השפחות אצל הריחיים. מאמרות פתחוֹטפ, 1 (בערך 2350 לפנה״ס); מובא בתוך: ויליאם קלי סימפסון (עורך), ספרות מצרים העתיקה.</p>
<p>10 אני הולך ומזקין ולומד כל יום דבר חדש. סולון.</p>	<p>02 אם אדם שופך את כספו לתוך ראשו, איש לא יוכל לקחתו ממנו. השקעה בדעת נותנת תמיד את התשואה הגבוהה ביותר. מיוחס לִבְנִגְ'מין פֶרְנַקְלִין.</p>
<p>11 אין להאמין לסולון, שאדם מסוגל ללמוד דברים רבים בעודו מזקין והולך, שכן הוא מסוגל ללמוד לא יותר משהוא מסוגל לרוץ. המאמצים הקשים והתכופים שייכים כולם לבני הנעורים. אֶפְלָטוֹן, המדינה, ס' 7, 536.</p>	<p>03 אם אתה מבין מה שאתה עושה אתה לא לומד שום דבר. אנונימי.</p>
<p>12 השנים מלמדות הרבה שהימים לא ידעו. נֶלֶף ווֹלְדוֹ אֶמְרֶסוֹן, 'ניסיון', מסות, סדרה שנייה.</p>	<p>04 אם חפץ אתה ללמוד, אל תאמר על שלא שמעת שמעתי; ואם שאלוך דבר ואין אתה בקי בו, אל תיבוש לומר איני יודע; ואם שנו לך דבר ולא שמעת, אל תיבוש לומר לא שמעתי. מסכת כלה רבתי, פ' ד, הל' ה (וראו במדור ידיעה, אידיעה, בורות, ציטטה 01:360).</p>
<p>13 בני־אדם סומכים על אוזניהם פחות מאשר על עיניהם. אֶמְרָה עתיקה, שְׁהֶרְדוֹטוֹס מביא אותה בספרו היסטוריה (ס' 1, 8) בתוך סיפור על קֶנְדַּאוֹלֶס מלך לידיה, אשר התפאר באוזני נאמנו גיָגֶס ביופיה של אשתו. היות שחשש כי גיָגֶס אינו מאמין לו, החליט להוכיח לו את דבריו במראה עיניים. הוא הורה לגיָגֶס להסתתר בחדר השינה שלו ולצפות באשתו העירומה הבאה אליו למיטתו. אולם האשה הבחינה בגיָגֶס, והחליטה לנקום בבעלה על העלבון שעלב בה. היא כפתה על גיָגֶס באיומים לרצוח את בעלה, ומשעשה כן, זכה במלוכה ובה. סְנֶקָה (מכתבים אל לוקיליוס, 6, 5) מביא את האמרה בנוסח ההפוך: ״בני־האדם מאמינים לעיניהם יותר מאשר לאוזניהם״.</p>	<p>05 אמר החכם: לא קל למצוא אדם שלמד שלוש שנים בלי לחשוב על שכר. קוֹנְפּוּצְיוֹס (קונג פוֹ־דְזֶה), מאמרות, פ' 8, 12; תרגם דן דאור.</p>
<p>14 בראש חלול נכנס הרבה ידע. קארל קראוס, אֶמְרֹת וסתירות, 447.</p>	<p>06 אני חב את הכל לשיטה שהכריחה אותי ללמוד בעל־פה עד שבכיתי. כתוצאה מכך יש לי בראשי אלפי שורות שירה. אני חב את הכל לכך. ג'ורג' סטיינר; בעיתון גארדיין, 26.3.1992.</p>
<p>15 גם בגיל זְקֵנָה יאה ללמוד אמת. אֵייסכילוֹס, אֶגְמֶמוֹן, 584; תרגם שלמה דיקמן. ובידי אהרן שבתאי מתורגמת השורה בנוסח: ״זקן תמיד צעיר דיו כדי ללמוד״.</p>	<p>07 אני חייב ללמוד פוליטיקה ומלחמה, כדי שלבני יהיה החופש ללמוד מתמטיקה ופילוסופיה. בני יהיו חייבים ללמוד מתמטיקה ופילוסופיה, גיאוגרפיה, מדעי הטבע, ספנות, מסחר וחקלאות, כדי לתת לילדיהם את הזכות ללמוד ציור, שירה, מוסיקה, אדריכלות, פיסול, אריגה וקדרות. ג'ון אֶדְמַס, מכתב לאשתו, אֶפִּיגֵיִל אֶדְמַס, 12.5.1780.</p>
<p>16 גרש אותי מגן עדן, אבל תחילה תן לי לאכול מפרי עץ הדעת. רוֹבֶרט אינְגֶרסוֹל, האלים.</p>	<p>08 בא ללִמֵּד ונמצא לִמֵּד. פסחים כה.</p>
<p>17 האוניברסיטה האמיתית של ימינו היא אוסף ספרים. תוֹמַס קארלִיִּיל, 'הגיבור כאיש ספר', על גיבורים ועבודת גיבורים, הרצאה 5.</p>	<p>09 בורות לא פתרה מעולם שום בעיה. בֶּנְג'מִין ד'יזְרַאֵלִי, נאום בפרלמנט, 14.5.1866.</p>

- 01 הדברים שאנו יודעים הכי טוב הם הדברים שלא למדנו.
המרקיז דה וובנארג, הרהורים ואמרים; ואמרה דומה מצויה אצל שאמפּור, מכתמים והגיגים, 465: "באמנות ובכמה עניינים אחרים אנו יודעים הכי טוב את מה שלא למדנו".
- 02 הטובה במידות האדם – שיהיה שואל.
מבחר הפנינים, שער החוכמה, מג.
- 03 היודעים כיצד ללמוד יודעים מה שדרוש.
הנרי ברוקס אדמס, חינוכו של הוגי ב. אדמס, פ' 21, 'מקץ עשרים שנה' (1892).
- 04 היכן שעומד עץ הדעת שם תמיד גן עדן, אומרים זקני הנחשים וצעיריהם.
פרידריך ניטשה, מעבר לטוב ולרע, פ' 4, 'מכתמים וקטעי ביניים', 152.
- 05 הימנע מהלחץ של סוף השנה – היכשל בבחינות עכשיו.
גרפיטו בבית-חולים אוניברסיטאי.
- 06 הלימוד הכי מועיל בחיים הוא ביטול הלימוד של מה שאינו נכון.
אנטיסטנס.
- 07 השכלה היא מה שנותר אחרי שמה שלמדנו נשכח.
ברהוס אף. סקינר, 'חינוך ב-1984', ניו סינטיסט, 21.5.1964.
- 08 השכלה זה לא כמה אתה זוכר וגם לא כמה אתה יודע, אלא זו היכולת להבחין בין מה שאתה יודע לבין מה שאינך יודע.
אנטול פראנס, אי הפיגווינים.
- 09 יהלוחות מעשה ידי אלוהים המה, והמכתב מכתב אלוהים הוא חרות על הלוחות.
אל תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה.
ר' יהושע בן לוי, אבות ו ב.
- 10 – ומהו, סוקרטס, מזון הנפש?
– אין ספק, אמרתי, הדעת היא מזון הנפש.
אפלטון, פרוטגורס, 313.
- 11 ומי אתה שמיר, ומי אתה חלמיש,
לפני נער עברי העוסק בתורה.
[...]
- 12 זהו הלימוד: פתאום אתה מבין משהו שהבנת כל חיך, אבל בדרך חדשה.
דוריס לסינג, העיר בת ארבעת השערים.
- 13 זמן הלימודים הוא כל זמן שיש דברים שאינך יודע, או כמאמר הפתגם, כל ימי חיך.
סנקה, מכתבים אל לוקיליוס, 76, 3.
- 14 יותר מכל דבר אחר אני לומד את עצמי. זאת המטפיסיקה שלי וזאת הפיסיקה שלי.
מונטין, מסות, ס' 3, 13, 'על הניסיון'.
- 15 כיצד לדעת לא ידע
מי שלחדול מדעת לא יודע.
סר ריצ'רד בֶּרטון, הקצידה של חאג'י עבדול יזדי, 6. השם הנקרא על הקצידה הוא פסוודונים שֶּבֶרטון בחר לו.
- 16 כל בני-האדם שואפים מטבעם אל הדעת.
אריסטו, מטפיסיקה, ס' 1, הפתיחה; תרגם ח"י רות.
- 17 כל דבר שאתה מבקש לדעת ולאמוד, עליך לעזוב אותו לפחות לזמן-מה. רק כאשר אתה עוזב את העיר אתה יכול לראות כמה גבוה מתנשאים מגדליה מעל הבתים.
פרידריך ניטשה, אנושי, אנושי מדי, כרך 2, הנווד וצלו, 307.
- 18 כל הדברים שעשייתם צריכה לימוד, הרינו לומדים אותם אגב עשייתם.
אריסטו, אתיקה ניקומכית, ס' 2, פ' 1; תרגם יוסף ג. ליבס. ובתוך מטפיסיקה, ס' 8, 8, הוא אומר: "הלומד לפרוט על הנבל לומד מתוך פריטה".
- 19 כל לימוד מודע מחייב נכונות לסבול פגיעה בהערכה העצמית. זאת הסיבה לכך, שילדים קטנים, לפני שהם מודעים לחשיבותם העצמית, לומדים כל-כך בקלות; וזאת הסיבה לכך, שמבוגרים, במיוחד אם הם יהירים ובעלי חשיבות עצמית, אינם מסוגלים ללמוד.
תומס סאס, החטא השני.
- 20 כשנשאל אֶגְסִילאוס מה צריכים הילדים ללמוד, השיב: מה שיצטרכו לו בבגרותם.
מובא אצל פלוטרכוס, אַמְרוֹת קצרות, בתוך כתבי מוסר.

- 13 עץ הדעת הוא עץ המוות.
בְּנֵג'מִין ד'יזראֵלִי, סִיבִיל, או שתי האומות, ס' 3, פ' 6.
- 14 ערך כל אדם כפי מה שהוא יודע.
מבחר הפנינים, שער החוכמה, לג.
- 15 צריך ללמוד הרבה מאוד כדי לדעת משהו.
מוֹנְטְסְקִיֶיָה, מחשבות שונות.
- 16 קצת השכלה היא עניין מסוכן.
אלכסנדר פופ, מסה על הביקורת, ח' 2, 215.
- 17 רק המשכילים הם בני חורין.
אָפִיקֶטְטוּס, שיחות, ס' 2, פ' 1, 22.

למדנים, מלומדים, אקדמיות

- 18 במחלקות אקדמיות רבות – לספרות, לפילוסופיה, להיסטוריה ועוד – מלמדים תיאוריה באופן שמביא את הסטודנטים להאמין, שהם יכולים להיעשות מרקסיסטים, פמיניסטיים, אפרוֹצֶנטריסטים או דְקוֹנסְטרוֹקְצִיוֹניסטים בערך באותו מאמץ ובאותה מחויבות הנדרשים כדי לבחור פריטים מתוך תפריט. אָדוּאָרד סְעִיד, תרבות ואימפריאליזם, פ' 4.
- 19 בתוך האוניברסיטה [...] אתה יכול ללמוד בלי לחכות לשום תוצאה מועילה או מיידית. אתה יכול לחפש רק לשם החיפוש ולנסות רק לשם הניסוי. כך שיש כאן אפשרות למה שאפשר לכנותו משחק. זה אולי המקום היחיד במסגרת החברה שבו המשחק אפשרי במידה כזאת.
ז'ק דְרִידָה, ראיון, בתוך: אימרה סלז'ינסקי (עורך), ביקורת בחברה.
- 20 האנשים הגדולים של העולם לא באו בדרך כלל מקרב המלומדים, והמלומדים הגדולים לא היו אנשים גדולים.
אוליבר וונדל הולמס (האב), האוטוקרט של שולחן ארוחת הבוקר, פ' 6.
- 21 הדרישה הבלתי־פוסקת, חסרת ההיגיון, ללמדנות מקורית בשורה של תחומים שרק ידענות אפשרית בהם כיום, הביאה או לאי־רלוונטיות, לאותה ידיעה

- 01 לא עליך המלאכה לגמור
ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה.
רבי טרפון, אבות ב טז.
- 02 לימוד בא מסבל.
אֵיִיסְכִילוֹס, אֶגְמֶמוֹן, 179; תרגם אהרן שבתאי.
- 03 לימוד ספרות ותרגול אמנויות הלחימה יש לעסוק בהם זה בצד זה.
טוקוגאווה איאסו, כללים לבתי־אב צבאיים, 1615, ס' 1. את הכללים הללו הוציא השוגון היפאני לאנשי האצולה הצבאית.
- 04 ללמד זה ללמוד פעמיים.
ז'וזף ז'וזֶר, הגיגים.
- 05 ללמוד לקרוא זה להדליק אש; כל הברה היא ניצוץ.
ויקטור הוגו, עלובי החיים, ח' 4, ס' 7, פ' 1.
- 06 למד, לא כדי לדעת יותר, אלא כדי להיטיב דעת.
סְנֵקָה, מכתבים אל לוקיליוס, 89, 23.
- 07 למוח חקרני גם שעשוע הוא לימוד.
מיוחס לְבֵנְג'מִין ד'יזראֵלִי.
- 08 מה שאיננו מסוגלים ללמוד במהירות איננו מסוגלים ללומדו כלל.
קִיקֶרוֹ, על הנואם, ס' 3, 23, 89.
- 09 מה שלמדתי פריו היחיד הוא, שאני תופש עד כמה עוד עלי ללמוד.
מוֹנְטִיֶן, מסות, ס' 3, 13, 'על הניסיון'.
- 10 מורים שישה הם משרתי
(והם תמיד עמי);
שמותם הם מה, איך ומתי,
היכן, כיצד ומי.
רוֹדִיאָרד קִיפְלִינג, סיפורי ככה זה.
- 11 מי שנמצא בכל מקום אינו נמצא בשום מקום.
סְנֵקָה, מכתבים אל לוקיליוס, 2, 2; אמירה נגד קריאה וצבירת ידע בולמוסית ומפוזרת.
- 12 – מפני מה מתחילה כל מסכת שבגמרא בדף ב?
– מפני שככל שירבה האדם ללמוד, יזכור שעדיין לא הגיע לדף הראשון.
ר' לוי יצחק מְרִידִיץ'ב; מובא בתוך: אברהם סג"ל איטינגא (אטינגר), דעת זקנים.

מפורסמת של יותר ויותר על אודות פחות ופחות, או לפסוודו-למדנות אשר מחסלת את האובייקט שלה. חנה ארנדט, 'על האלימות', משברי הרפובליקה.

01 החריפים בבני-האדם מסכימים כיום, שהאוניברסיטאות הן בתי-גידול לדעות קדומות, לשחיתות, לברבריות ולנוקדנות. ג'ורג' ברקלי, אלקיפרון, או הפילוסוף הדקדקן, דיאלוג 5, 21.

02 הצופים אומרים: קהות חדה, חום קר, קוצר ארוך – לכולם אותה משמעות כמו 'מלומד חכם'. אידריס שאה, התבוננויות.

03 זה היה סדר הדברים האנושי: תחילה היערות, אחר-כך הסוכות, אחר-כך הכפרים, אחר-כך הערים ולבסוף האקדמיות. ג'מפטיסטה ויקן, המדע החדש, ס' 1, 239.

04 ידענות (ש"ע) – אבק שנוער מתוך ספר אל תוך גולגולת ריקה. אמברוז בירס, חילון השטן.

05 יש מלומדים נבערים מדעת. דמוקריטוס.

06 כל המשים על לבו, שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה – הרי זה חילל את השם, ובזה את התורה, וכיבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא. לפי שאסור ליהנות [כלומר, לקבל טובת הנאה] מדברי תורה בעולם הזה. הרמב"ם, משנה תורה, הלכות תלמוד תורה, פ' ג, הל' י.

07 כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון. רבן גמליאל (השלישי), אבות ב ב.

08 מוקדם מאוד למדתי, שהאקדמיה והעולם הספרותי – אינני רואה הבדל של ממש ביניהם – נשלטים תמיד בידי שוטים, נוכלים, שרלטנים וביוורוקרטים. ומאחר שכך הוא הדבר, כל אדם [...] שיש לו קול משלו לא יהיה אהוב שם. הרולד בלום, ראיון, 1985; פורסם בתוך: אימרה סלוסינסקי (עורך), ביקורת בחברה.

09 פרופסור הוא מישהו שמדבר בשנתו של מישהו אחר. ו. ה. אודן; מובא בתוך: צ'רלס אוסבורן, ו. ה. אודן: חייו של משורר.

10 פרופסורים זקנים אינם מתים – הם רק מאבדים את הפקולטות שלהם. סטיבן פריי, השקרן, כרך 2.

11 קצת פילוסופיה גורמת לאדם לזלזל בלמדנות; הרבה פילוסופיה גורמת לו להעריך אותה. שאמפור, מכתמים והגיגים, 435.

12 כשהופיעו המלומדים נעשו החכמים נדירים. סנקה, מכתבים אל לוקיליוס, 95, 13.

13 שני תלמידי חכמים המהלכין בדרך ואין ביניהן דברי תורה – ראויין לישָׁרף. סוטה מט.

לסביות

14 אהבה בין נשים היא מתבוננת. [...] אין מאבק, אין ניצחון, אין תבוסה; ביחסי גומלין שווים, כל אחת היא בעת ובעונה אחת סובייקט ואובייקט, שליטה ושפחה; השניות נהפכת להדדיות. סימון דה-בובואר, המין השני, ס' 2, ח' 4, פ' 4.

15 אי-אפשר להפריד את הדיכוי שלנו כנשים מן הדיכוי שלנו כלסביות. כל הנשים לסביות. ג'יל ג'ונסטון, האומה הלסבית.

16 אילו לסביות היו סגולות, לא היו נותנים להן להיכנס למקומות מכובדים. אבל אילו היו כל הלסביות נעשות לפתע סגולות ביום אחד, היתה החברה נדהמת לגלות מה גדול מספר הנשים הסגולות במקומות המכובדים. סידני אבוט וברברה לאב, סאפפו היתה אשה לעניין.

17 אני ואז שנית זאת היא ולפעמים אף לא אחת משתינו לובשת את המכנסיים.

מריה ז'סטז'בסקה, 'מי מאיתנו לובשת את המכנסיים', בתוך: פריסטין מקיואן (עורכת), שמות לגלים – שירה לסבית בת זמננו.

09 דאגי למשמעות, והצלילים כבר ידאגו לעצמם.
לואיס קרול, הרפתקאות אליס בארץ הפלאות, פ' 9; הדוכסית
לאליס.

10 דברים שבלב אינם דברים.
קידושין מט.

11 האימון הפורה והטבעי ביותר לשכלנו הוא לדעתי
השיחה. אני מוצא אותה נעימה יותר מכל פעילות
אחרת בחיינו.
מונטין, מסות, ס' 3, 8, 'על אמנות השיחה'.

12 הבעיה עם מלים היא, שאתה אף פעם לא יודע בפה
של מי הן היו.
דניס פוסטר; בעיתון גארדיין, 15.2.1993.

13 הדיבור הוא הציוויליזציה עצמה.
תומס מאן, הר הקסמים, פ' 6.

14 הדיבור הוא עיקר נפש האדם.
ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, שער ב.

15 מוות וחיים ביד [ה]לשון.
משלי יח כא.

16 רבן גמליאל אמר לטבי עבדו: צא קנה לנו חתיכת
בשר טובה מן השוק. יצא והביא לו לשון. לאחר
ימים אמר לו: צא קנה לנו חתיכה רעה מן השוק.
יצא והביא לו לשון. אמר לו: כשאמרתי לך צא
קנה לנו חתיכה טובה מן השוק, הבאת לנו לשון,
וכשאמרתי לך צא קנה לנו חתיכה רעה מן השוק,
הלכת והבאת לנו לשון? אמר לו: אדוני, ממנה
הטוב וממנה הרע. כשהיא טובה, אין טובה
ממנה, וכשהיא רעה, אין רעה ממנה.
ויקרא רבה לג. ובסיפור קדום יותר מסופר על אַמְסִיס
מלך מצרים (המאה ה־6 לפנה"ס), אשר שלח בהמת קורבן
לחכם ביאס וציווה עליו לחתוך לו ממנה את נתח הבשר
הטוב ביותר ואת הנתח הרע ביותר. חתך ביאס את הלשון
ושלחה למלך.

17 צליפת לשון מעמיקה לחדור ממדקרת חרב.
מיוחס לרוֹבֶרְט גֶרְטוֹן.

01 לסביות היא הרבה יותר מהעדפה מינית – זאת
עמדה פוליטית.
סידני אבוט ופרברה לאב, סאפפו היתה אשה לעניין.

02 נראה לי כדומה לאלים
הגבר הזה היושב מולך
ומקروب שומע את
קולך המתוק
ושחוקך הנלבב. הוי, בגללם
לבי הולם בחזה!
הן די שאביט בך רגע
וקולי נאלם.
סאפפו; תרגם אהרן שבתאי.

03 פמיניזם הוא התיאוריה, לסביות היא הפרקטיקה.
טיגרייס אטקינסון, נאום, 1970; מצוטט בתוך: סידני אבוט
ופרברה לאב, סאפפו היתה אשה לעניין.

לשון – דיבור, תקשורת

04 אחרי הכל, כמה אנשים מדברים אותה שפה גם
כשהם מדברים אותה שפה.
ראסל הובן, האריה של בועז־יכין ויכין־בועז, פ' 27.

05 אין לי אמון במה שאין לתקשרו; זה מקור כל
האלימות.
ז'אן פול סארטר, ספרות מהי?

06 אל תהיו עבדים למלים.
תומס קארלייל, Sartor Resartus (החייט המחויט: חייו
והשקפותיו של הר טאופלסדורק), ס' 1, פ' 8.

07 אנו חיים בתוך השיח.
ג'ורג' סטיינר, 'הנסיגה מן המלה', לשון ושתיקה.

08 אני חושבת שהשיטה האנושית של התבטאות
באמצעות צלילי הלשון היא בסיסית מאוד, וראוי
להחליף אותה באיזו המצאה מחוכמת, שתאפשר
להשמיע לפחות שישה משפטים ברורים בבת
אחת.
וירג'יניה וולף, 'טרגדיה נוראה בברכת ברווזים', סיפור שנכתב
ב־1899, בהיותה בת שבע־עשרה, אך פורסם לראשונה רק
ב־1990.8.4, בעיתון אינדיפֶנְדֶנט און סוֹדִי.

- 01 הדיבורים נקראים היכלות, שהשכל שורה בהם.
ר' ישראל בעל שם טוב, **כתר שם טוב**.
- 02 המלה החיה / הקול החי.
ביטוי המתייחס ללשון המדוברת, כפי שהיא יוצאת מפי הדובר, בניגוד ללשון הכתובה, הערוכה. אַרְסְמוֹס, הדן בביטוי בספרו **אַמְרִים**, אומר, שהתואר 'חי' ניתן לדברים במצבם הטבעי, כמו, למשל, אצל נְרַגְלִיוֹס: "מושבים חקוקים בסלע החי" (**אַיִנְאִיס**, ס' 1, 167), או: "מן השיש החי..." (שם, ס' 6, 848). דברים טבעיים ניחנו בחן אמיתי, ששום חיקוי אמנותי לא יוכל להעתיקו. הכתיבה אף היא מין קול, אבל קול מלאכותי, המחקה איכשהו את הקול הממשי. והוא מסיים בשתי מובאות מפי הנואם אייסקינס, המדברות על יריבו הגדול, דְמוֹסְתֵנִס: "אילו רק שמעת את החיה עצמה..." ו"בְדְמוֹסְתֵנִס הכתוב חסר הרבה מְדְמוֹסְתֵנִס" (דברי אייסקינס מצוטטים בידי פליניוס הצעיר בתוך: **איגרות**, ס' 2, 3, 10).
- 03 הנגינה היא נשמת הדיבור: היא מעניקה לו רגש ואמיתיות.
ז'אן ז'ק רוסו, **אמיל, או החינוך**, ס' 1.
- 04 הקריאה עושה אדם שלם; ההגות עושה אדם מעמיק; השיחה עושה אדם בהיר.
בְּנֶגְמִין פֶּרְנֶקְלִין, **אַלמנך ריצ'רד המסכן**.
- 05 כוח הדיבור של האדם גדול, אולם רוב דיבורו נבוב ומלא כחש. לחיות יש מעט, אך המעט הזה מועיל ואמיתי; ומוטב דבר קטן ונאמן מדבר גדול וכוזב.
לְיֶאוֹנָרְדוֹ דָא וִינְצִי, **פנקסי הרשימות**.
- 06 כל דיבור הוא תביעה. כל תביעה – תביעה לאהבה.
ז'ק לאקאן.
- 07 כל מלה שאנו אומרים יש לה מיליון פנים, או שהיא בת-המרה לאינספור יישומים. אלמלא היה הדבר כך, לא היינו יכולים לקרוא ספר, כי הדברים שלך היו מתאימים רק למקרה שלך, לא לשלי.
רֶלֶף וולדו אֶמְרֶסוֹן; מצוטט בתוך: רוֹבֶרט ד. ריצ'רדסוֹן, **אֶמְרֶסוֹן: רוח לזהב**, פ' 16.
- 08 לא על המלים לבדן חי האדם, אף-על-פי שלפעמים הוא נאלץ לאכול אותן.
אדלִי סטיבנסוֹן, נאום בחירות בְּדֵנוֹן, קולוֹרָדוֹ, 5.9.1952.
- 09 לדבר אל עצמך זאת אמנות; לשוחח עם אחרים זה בילוי זמן.
רוֹבֶרטוֹ קְלָאסוֹ, 'השוער המוסקוואי', **נפילת קאש**.
- 10 למלים שלנו יש כנפיים, אבל הן אינן עפות לאן שהיינו רוצים.
ג'ורג' אֶלְיוֹט, **הצועני הספרדי**, ס' 3.
- 11 לשון חדה היא הכלי היחיד המתחדד בשימוש מתמיד.
וִוְשִינגְטוֹן אִירוֹוִינג, 'ריפ ואן וינקל', **פנקס הרישומים**.
- 12 לשון, על-מנת שאפשר יהיה להשתמש בה, חייבת להיות מכשיר זמין. זמינותו ונוחותו של ביטוי חשובות תמיד יותר מדיוקו בקביעת היקף השימוש בו.
צ'רלס ק. אוֹגֶדֶן ואִי. איי. ריצ'רדס, **משמעות המשמעות**, פ' 1.
- 13 מדרגת האדם שלוש בחינות: הראשונה היא החומר, ואחר-כך אשר הוא כוח מוטבע בחומר, ואחר-כך הדיבור השכלי, והוא צורת האדם הנבדלת. ולפיכך התורה אמרה: 'ויהי האדם לנפש חיה' (בראשית ב ז), ותרגום: וַיְהִי אֱאֻשָא לרוח מְמַלְלָא – כי הדיבור משלים את האדם.
ר' יהודה ליווא, המהר"ל מפראג, **נתיבות עולם**, 'נתיב הלשון', פ' ב.
- 14 מלים הן כמובן הסם החזק ביותר שבשימוש האדם.
רוֹדִיאָרְד קִיפְלִינג, הרצאה, 14.2.1923.
- 15 מלים הן מעשים.
לודוויג ויטגנשטיין, **הערות על עניינים שונים**, הערה מ־1945. קביעה זו, בשינוי מסוים, כלולה גם בסעיף 546 בתוך ספרו **חקירות פילוסופיות**. היא מופיעה שם בסוגריים, בנוסח: "מלים הן גם מעשים".
- 16 מלים, מלים, מלים בלבד – לא מן הלב באות.
שְׁיִיקְספִיר, **טרוילוס וקְרִסִידה**, מע' 5, תמ' 3.
- 17 משמעויות מתעקלות כציפורים פצועות נופלות בדממה ונחבטות.
רֶפִינְדֶרְנַאט' מְנוֹן, **החיפוש**.
- 18 סֶלֶנג הוא שפה, שמפשילה את שרוליה, יורקת על כפות ידיה וניגשת לעבודה.
קארל סֶנְדֶרְג; בעיתון **ניו-יורק טיימס**, 13.2.1959.
- 19 שפה היא עור: אני מחכך את שפתי בשפה אחרת, כאילו יש לי מלים במקום אצבעות, או אצבעות בקצות המלים. שפתי רוטטת מתשוקה.
רולאן בארת, 'הצהרה', **שיח אהבה: פרגמנטים**.

10 המפטי דמפטי פתח מחדש: [המלים] יש להן מזג סוער, לאחדות מהן; במיוחד לפעלים – הם הכי גאוותנים. בתארים אתה יכול לעשות כל דבר, אבל לא בפעלים. ואף-על-פי-כן אני מסוגל להשתלט על כל החבורה הזאת.
לואיס קרול, **מבעד למראה**, פ' 6, 'המפטי דמפטי'.

11 המקצוע העיוני הפיוטי מכולם הוא ללא ספק הפילולוגיה, חקר הלשון בהפשטתה מכל שימושיה, כך שהמלים נהפכות כביכול ליצירות שיריות קטנות בפני עצמן.
ו. ה. אודן, 'לעשות, לדעת, לשפוט', **ידו של הצבע**, ח' 2.

12 כל המילונים עשויים ממילונים.
וולטר, 'ספרים', **חילון פילוסופי**.

13 כמו כל דבר מטאפיסי, ההרמוניה בין המחשבה למציאות מצויה בדקדוק הלשון.
לודוויג ויטגנשטיין, *Zettel*, 55.

14 לנסות להגיע לנקודת מבט על הלשון באמצעים של הלשון זה כמו לנסות לחתוך חמאה בסכין עשוי מחמאה.
רוברט מ. אדמס, 'צפנים של אותנטיות ונוסחאות של כנות', בתוך: ל. מייקלס וסי. ריקס (עורכים), **מצב הלשון**.

15 לעולם אל תבטח באדם שיש לו רק דרך אחת לאיית מלה.
לאחר שסגן נשיא ארצות-הברית, דן קווייל, שגה ב־1992 באיות המלה potato, ורשם במקום זאת potatoe, ניסה קווייל לצאת מהמבוכה בציטוט האמרה שלמעלה, שאותה ייחס למארק טוויין. אולם המומחים לטוויין לא מצאו את אותה בכתביו. עורך **חילון ייל לציטטות** מצא אותה בספר בדיחות וחידודים מ־1980, ללא ייחוס לאיש.

16 לשון היא מערכת של ביטויים התלויים זה בזה, אשר משמעותו של כל ביטוי בה נובעת מנוכחותם הבור־זמנית של כל הביטויים האחרים.
פרדינאן דה־סוסיר, קורס בבלשנות כללית.

17 מילונים הם כמו שעונים: הגרוע שבהם טוב מלא כלום, והטוב שבהם אינו מדויק לגמרי.

18 **משעמם** – לחבר מילונים זאת מלאכה משעממת.

19 עוד לא אבדתי בנבכי המילונאות עד כדי כך שאשכח, כי המלים הן בנות האדמה, ואילו הדברים

לשון – דקדוק, בלשנות

01 אלה המנסים להילחם בשימוש באמצעות הדקדוק הם שוטים.
מונטין, **מסות**, ס' 3, 5, 'על טורי שיר של נרגיליוס'.

02 אילו היתה קיימת לשון 'דקדוקית' לגמרי, היא היתה מכשיר מושלם לביטוי מושגי. לרוע המזל, או למרבה המזל, שום לשון אינה לכידה באופן רודני, וכל הדקדוקים דולפים.
אדוארד ספיר, **לשון: מבוא לחקר הדיבור**, פ' 2.

03 אני לא רוצה לדבר דקדוק, אני רוצה לדבר כמו גברת.
ג'ורג' גרנארד שו, **פיגמליון**, מע' 2; אֶלִיזה דוליטל.

04 אני מלך הרומים, ואני מעל לדקדוק.
הקיסר זיגיסמונד לבישוף שהפנה את תשומת-לבו לשגיאה דקדוקית בנאום הפתיחה שלו במועצת קונסטנצה, 1414.

05 את השפה שלנו ניתן לראות כעיר עתיקה: מבוך של סימטאות וכיכרות, בתים ישנים וחדשים ובתים עם תוספות מתקופות שונות; וכל זה מוקף בהמון פרברים חדשים עם רחובות ישרים וסדורים ועם בתים אחידים.
לודוויג ויטגנשטיין, **חקירות פילוסופיות**, 18; תרגמה עדנה אולמן־מרגלית.

06 הדקדוק של אדם, בדומה לאשתו של קיסר, צריך להיות מעל לכל חשד.
אדגר אלן פו, **מרג'ינליה**.

07 הדקדוק, המושל אפילו על מלכים.
מוליר, **הנשים המלומדות**, מע' 2, תמ' 6.

08 היא היתה יבשה וחולית מחיטוט בקבריהן של לשונות מתות. שום שפה חיה בשביל מיס בלימפר. לא לא, הן חייבות להיות מתות, מתות כאבן, ואז תבוא מיס בלימפר ותחפור אותן מקבריהן כשד טורף גוויות.
צ'רלס דיקנס, **דומבי ובנו**, פ' 11.

09 הלשון דומה לסימפוניה בכך שהיא נבדלת לגמרי מאופן הביצוע שלה.
פרדינאן דה־סוסיר, **קורס בבלשנות כללית**, מבוא, פ' 4. דה־סוסיר מכוון כאן להבחנתו המפורסמת בין 'לשון' לבין 'דיבור'.

הם בני השמים.

סמיואל ג'ונסון. למעלה: מכתב לפרנץ'סקו ססטרוס, 27.8.1784;
באמצע: מילון הלשון האנגלית, הגדרה מס' 8 לערך 'משעמם';
למטה: מילון הלשון האנגלית, הקדמה.

01 רוב הצרות בעולם הזה באות בגלל שאלות של דקדוק.

מונטין, מסות, ס' 2, 12, 'ההתנצלות של ריימון קבון'.

02 רעיונות ירוקים חסרי צבע ישנים בשצף-קצף.

[Colourless green ideas sleep furiously]

נועם חומסקי, מבנים תחביריים, פ' 2, 'עצמאות הדקדוק';
הדוגמה המפורסמת הבאה להמחיש, שהתקינות הדקדוקית
של משפט אינה תלויה בכך שיש לו משמעות.

לשון – חברה

03 אמנות המאמר המוסגר היא מן הסודות הגדולים ביותר של ההבעה המלוטשת בחברה.

שאמפּור, מכתמים והגיגים, 243.

04 הלשון מחפשת נקמה באלה שעיוותו אותה.

ג'ורג' סטיינר, 'הנסיגה מן המלה', לשון ושתיקה.

05 אנו שולטים בבני-אדם באמצעות מלים.

בנג'מין ד'יזראלי, קונטריני פלמינג, ח' 1, פ' 21.

06 את הלשון הפרולטרית מכתוב הרעב. העניים לועסים מלים כדי למלא את בטניהם.

תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.

07 הלשון היא הארכיונים של ההיסטוריה.

רלף וולדו אקטון, 'המשורר', מסות, סדרה שנייה.

08 הלשון היא חקיקה; הדיבור הוא הצופן שלה. איננו רואים את הכוח שבדיבור מפני שאנו שוכחים שכל דיבור הוא מיון ושכל המיונים הם מעשי דיכוי.

רולאן בארת, הרצאת התקבלות לקולג' דה פראנס, 7.1.1977;
כונסה בתוך כתבים נבחרים.

09 הלשון היא עובדה חברתית.

פרדינאן דה-סוסיר, קורס בבלשנות כללית, מבוא, פ' 2.

10 המלים הַפְּרוֹת שינקתי משַׁדֵּי אמי: אדם, ילד, צדק, חמלה וכד',

מנושלות לעינינו, נכלאות בגיטאות, נרצחות בַּמחסומים.

ובכל זאת יש סיבה טובה להישאר ולחיות כאן – להחביא את פִּלְטַת המלים במטבח, במרתף, בבית השימוש.

הנביא מְלֻמְפּוֹס הציל מיד עבדיו שני נחשים יתומים,
אלה זחלו אל מיטתו כשישן, מזה ומזה לָקְקוּ את אפרכסות אוזניו,
וכשניעור בבהלה, נוכח שהוא מבין את שפת הציפורים –

כך העברית הניצולה תלקוק את חדרי לבנו.
אהרן שבתאי, מתוך 'הסיבה לחיות כאן', פוליטיקה.

11 המלה מאריכה ימים ממעשים.

פינדרוס, האוֹדָה הַנִּמְאִית, 4.

12 הקשר החברתי הוא לשוני, אך אין הוא ארוג מחוט אחד. זהו מארג שנוצר מהצטלבותם של לפחות שני סוגים (ובפועל מספר בלתי-מוגדר) של משחקי לשון המצייתים לכללים שונים.

ז'אן פרנסואה ליוטאר מסביר את התפרקות הסובייקט החברתי בימינו על-פי הקטע שלמעלה, בתוך המצב הפוסטמודרני: דוח על הידע, פ' 10.

13 הרי זה באמת בלתי-נסבל שאנחנו יכולים להגיד רק דבר אחד בזמן אחד; שכן ההתנהגות החברתית מגלה פנים רבות בעת ובעונה אחת, וכשאנו מתייחסים אליהן אחת אחת אנו חוטאים לאחדות האורגנית העשירה והאפלה שלהן.

ג'ורג' סי. הומנס, התנהגות חברתית: צורותיה היסודיות.

14 התסיסה המתמדת המפעפעת בקהילה דמוקרטית נוטה לשנות יותר ויותר את אופי הלשון, כשם שהיא משנה את פני הדברים. בלב העוררות ותחרות המוחות הכללית הזאת נוצרים רעיונות חדשים רבים, ורעיונות ישנים נעלמים או צצים מחדש, או שהם מתפלגים למגוון אינסופי של משמעויות

- 08 מלים לא משלמות חובות.
שײקספיר, טרילוס וקרסידה, מע' 3, תמ' 2; פנדרוס.
09 תן לבני־אדם מלה חדשה, והם חושבים שיש להם
עובדה חדשה.
וילה קאטר, 'ארבעה מכתבים: אסקפיזם', על הכתיבה.

לשון – מחשבה, עולם

- 10 אדם אינו חי בארץ, אדם חי בלשון. זו ארצנו, זו
מולדתנו, ואין בלתי.
אמיל סיוראן, 'על סף הקיום', קלטות וקילוסים. והדברים
מעלים בזיכרון משפט שאלפר קאמי רשם ביומנו: "כן, יש לי
מולדת: הלשון הצרפתית".
11 אדם הולך לקדר כדי לקנות כדים, אך איש אינו הולך
למדקדק כדי לרכוש מלים. הלשון כבר כאן בין בני־
האדם.
פטנג'אלי, מאהאבהאשיה.
12 אין די מלים בכל כתבי שייקספיר כדי לבטא ולו
שבריר מהתנסותו של אדם במשך שעה אחת.
רופרט לואיס סטיבנסון, 'וולט ויטמן', עיונים מופרים בבני־אדם
וספרים.
13 אין שום דבר מחוץ לטקסט.
ז'ק דרידה, על הגרמטולוגיה, ח' 2, 2.
14 אל ללשון לרוץ לפני המחשבה.
ח'ילון מספרטה; מובא אצל דיוגנס לארטיוס, חיי הפילוסופים,
ס' 1, 3, 70.
15 אם הכל מושלם, הלשון מיותרת. זה נכון לגבי בעלי־
חיים. אם הם אינם מדברים, הרי זה מפני שהכל
מושלם אצלם. אם יתחילו לדבר יום אחד, יהיה זה
מפני שעולמם איבד איזה סוג של שלמות.
ז'אן בודריאר, Cool Memories, פ' 3.
16 אף כי הנן
רק נשימה, מלים
אשר אשלוט בהן
הן נצחיות.
סאפפו.

- ובנות־משמעויות. התוצאה היא, שמלים רבות
יוצאות מהשימוש, ואחרות באות ונכנסות לשימוש.
אלכסיס דה־טוקוויל, הדמוקרטיה באמריקה, כרך 2, פ' 16.
01 חי נפשי, יותר מארבעים שנה אני מדבר פרוזה ובכלל
לא ידעתי את זה!
מולייר, גם הוא באצילים, מע' 2, תמ' 4; מסינה ז'ורדן.
02 ימי הלשון עתיקים כימי התודעה. הלשון היא
מעשית, תודעה ממשית, הקיימת גם בשביל אנשים
אחרים ורק משום כך היא קיימת גם בשבילי. הלשון,
כמוה כתודעה, צומחת מתוך הצורך, מתוך ההכרח,
בקשר עם בני־אדם אחרים. היכן שיש יחסים הם
קיימים בשבילי. חיה איננה 'מתייחסת' לשום דבר
מתוך עצמה, היא כלל איננה 'מתייחסת' מתוך עצמה.
יחסה של החיה אל אחרים אינו קיים בשבילה כיחס.
על כן התודעה היא מיסודה תוצר חברתי, והיא
נשארת כזאת כל עוד קיים האדם.
קארל מרקס ופרידריך אַנגלס, האידיאולוגיה הגרמנית.
03 כשחברות מתנוונות גם הלשון מתנוונת. מלים
משמשות להסוואה, לא להארה, של פעולות: אתה
משחרר עיר על־ידי השמדתה. המלים באות לבלבל,
כך שביום הבחירות יצביעו האנשים בחגיגות נגד
האינטרסים שלהם עצמם.
גור וידאל, 'היום בו נותרה האימפריה האמריקנית בלי דלק',
אַרמגדון? מסות 1983–1987. ההתייחסות לשחרור עיר על־ידי
השמדתה היא אזכור לדבריו של קצין אמריקני, אשר 'הסביר'
את השמדת העיר הווייטנאמית בן סָרה ב־1968 (ראו במדור
מלחמת וייטנאם, ציטטה 08:503).
04 לפעמים צריך לשלוף ביטוי מתוך הלשון ולשלוח
אותו לניקוי – ואז אפשר להחזיר אותו למחזור.
לודוויג ויטגנשטיין, הערות על עניינים שונים, הערה מ־1940.
05 לשון היא מפה של כישלונותינו.
אדריאן ריץ', מתוך 'לשרוף נייר במקום ילדים', הרצון להשתנות:
שירים 1968–1970.
06 לשוני היא הזונה האוניברסלית, שעלי לשוב ולהפכה
לבתולה.
קארל קראוס, בער הבית והעולם, פ' 7.
07 מטאפורה טובה היא משהו שאפילו המשטרה צריכה
לשים עליו עין.
גיאורג כריסטוף ליכטנברג, פוקסי הטיוטות, פנקס ה,
1775–1776, 91.

- 01 בכל ימי חייו אין האדם מגיע להישג כה גדול וכה נפלא כמו בשעה שהוא לומד לדבר. אוטו יספרסון, **לשון**.
- 02 בעיית היסוד של הלשון האנושית היא בעיני זאת: לאחר שהאדם משתלט על שפה הוא מסוגל להבין בה מספר בלתי-מוגבל של ביטויים, שהם חדשים לניסיונו ושאינן דמיון פסיקלי ואף לא אנלוגיה פשוטה בינם ובין הביטויים המהווים את ניסיונו הלשוני; והאדם מסוגל [...] להפיק ביטויים כאלה בנסיבות ההולמות, על-אף החידוש שבהם. [...] במובן זה השימוש הרגיל בלשון הוא פעילות יוצרת. הבחינה היוצרת הזאת של השימוש הרגיל בלשון היא גורם יסודי המבדיל את לשון האדם מכל שיטה ידועה של תקשורת בין בעלי-חיים. [...]
- 03 הלשון היא תהליך של יצירה חופשית; חוקיה ועקרונותיה קבועים, אבל אופן השימוש בעקרונות המחוללים שלה הוא חופשי ומשתנה אינסופית. אפילו הפרשנות והשימוש במלים כרוכים בתהליך של יצירה חופשית. נועם חומסקי. למעלה: **לשון ורוח**; למטה: 'לשון וחופש', הרצאה באוניברסיטת ליוולד בשיקאגו, ינואר 1970; כונסה בתוך **מטעמים של המדינה**.
- 04 בקבוצה גדולה של מקרים – אף כי לא בכל המקרים – שבהם משתמשים במלה 'משמעות', אפשר לבאר אותה כך: המשמעות של מלה היא השימוש בה בלשון. לודוויג ויטגנשטיין, **חקירות פילוסופיות**, 43.
- 05 גאֹו דָּזָה היה אומר: 'מה שאתה לא תופש במלים אל תחפש בלב; מה שאתה לא תופש בלב אל תחפש בצ"י'. לא לחפש בצ"י מה שלא תופשים בלב זה נכון; אבל לא לחפש בלב מה שלא תופשים במלים – זה לא. מנציוס (מנג דָּזָה), פ' 3, 2; תרגם דן דאור (צ"י = נשימה, פנוימה, 'חומר אנרגיה' שממנו עשויים כל הדברים).
- 06 גבולות לשוני הם גבולות עולמי. לודוויג ויטגנשטיין, **מאמר לוגי-פילוסופי**, 5.6; ובתרגומו העברי של עדי צמח הפסוק הוא: גבולות שפתי משמעם גבולות עולמי.
- 07 האדם הוא אדם רק מפני שחונן בהבטחת הלשון, מפני שהוא נחוץ ללשון והוא יכול לדברה. מרטין היידגר, 'טבע הלשון', על הדרך אל הלשון.
- 08 האדם נוהג כאילו הוא יוצרה ואדונה של הלשון, אך באמת הלשון היא גבירתו של האדם. מרטין היידגר, 'לבנות, לשכון, לחשוב', הרצאה ב־5.8.1951; כונס בתוך: **שירה, לשון, מחשבה**.
- 09 האטימולוג מגלה, שהמלה הכי מתה היתה פעם תמונה מזהירה. הלשון היא שירה מאובנת. נלף וולדו אָמֶרסון, 'המשורר', **מסות**, סדרה שנייה (וראו במדור שירה, משוררים, ציטטות 05:721–06:721).
- 10 האמונה שלמלים יש משמעות משל עצמן היא שריד של מאגיית הלשון הפרימיטיבית, והיא עדיין חלק מן האוויר שאנו נושמים כמעט בכל דיון. [...]
- 11 מלים [...] לא 'אומרות' שום דבר כשהן לעצמן. [...] רק כאשר חושב משתמש בהן הן מייצגות משהו, או, במובן אחר, יש להן 'משמעות'. מלים הן מכשירים. צ'רלס ק. אוגֶדן וא"י. ריצ'רדס, **משמעות המשמעות**, פ' 1.
- 12 האמת היא תמיד משהו שנאמר, לא משהו שידוע. אלמלא היו בעולם דיבור וכתובה, לא היתה אמת על אודות שום דבר. היה רק מה שיש. סוזן סונטג, **גומל החסד**, פ' 1.
- 13 הוא יתברך שוכן באותיות. ר' דב בָּר, המגיד מִמְזְרִיץ, **אור האמת**.
- 14 הלשון היא אם המחשבה, לא נערתה. קארל קראוס, בעיתונו **הלפיד**, 288/89, 11.10.1909.
- 15 הלשון היא האוטוביוגרפיה של הרוח האנושית. מקס מילר; מצוטט בביוגרפיה על אודותיו, **מלומד שלא חן המניין**, מאת ניראד צ'אנדהורי.
- 16 הלשון היא הכלי העיקרי שבאמצעותו מסרבת האנושות לקבל את העולם כמו שהוא. ג'ורג' סטיינר, **אחרי בבל**, פ' 3.
- 17 הלשון היא משכן האמת של ההווה. מרטין היידגר, 'מכתב על ההומניזם', 1947; כונס בתוך **ציורי דרך**.
- 18 הלשון היא צורה של בינה אנושית, אשר יש לה הגיונה שלה שאינו ידוע לאדם. קלוד לוי־סטרס, **החשיבה הפראית**, פ' 9.
- 19 הלשון מכונה לבוש המחשבה, אבל הנכון הוא, שהלשון היא לבוש הבשר, גוף המחשבה.

- 11 כל מלה היא דעה קדומה.
פרידריך ניטשה, *אנושי, אנושי מדי*, כרך 2, הנווד וצל, 55.
- 12 כלשונו כן חייו.
פתגם יווני שסָנְקָה מביא אותו בתוך מכתבים אל לוקיליוס, 114, 1.
- 13 'כשאני משתמש במלה', אמר הַמְפִּטִי דַמְפִּטִי בנימת בוז, 'היא אומרת בדיוק מה שאני אומר לה להגיד, לא פחות ולא יותר'.
'השאלה היא', אמרה אָלִיס, 'אם אתה יכול לעשות שהמלים יגידו כל-כך הרבה דברים שונים'.
'השאלה היא', אמר הַמְפִּטִי דַמְפִּטִי, 'מי פה האדון – זה הכל'.
לואיס קרול, *מבעד למראה* (וראו במדור תערובת זוטות ושטויות, ציטטה 14:741).
- 14 לעולם אל תבטא את עצמך יותר ברור ממה שאתה מסוגל לחשוב.
נילס בור; הובא בשבועון *אופֶּרְוֶר*, 31.5.1998.
- 15 מה יש בשם? זה הקרוי שושן
הן גם בשם אחר ריחו ימתק.
שֵׁיקְספִיר, *רוֹמֵיאוֹ ויוליה*, מע' 2, תמ' 2; יוליה.
- 16 מים עמוקים דברי פי איש, נחל נובע מקור חוכמה.
משלי, יח ד.
- 17 מכיר אני אנשים המתנצלים לפעמים על שאינם מיטיבים לבטא את מחשבותיהם. הם מעמידים פנים שראשם מלא וגדוש מחשבות נאות, שאין הם יכולים להביען מחמת שלא ניחנו בכשרון הדיבור. אחיזת עיניים היא זו [...] הם עדיין אינם מבינים את עצמם. ראו כיצד הם מגמגמים שעה שהם יולדים את מחשבתם, ואמרתם כי לא חבלי לידה הם אלה, אלא חבלי עיבור, וכי הם רק מלקקים את החומר הלא-גמור הזה כדי לתת לו צורה.
מוֹנְטֵיין, *מסות*, ס' 1, 26, 'על חינוך הילדים'; תרגמה אביבה ברק (הומי).
- 18 מכמורת היא אמצעי לתפוס דגים – תופסים את הדג ושוכחים את הרשת. מלכודת היא אמצעי לתפוס שפנים – תופסים את השפן, שוכחים את המלכודת. מלים הן אמצעי לתפוס משמעות – תופסים את המשמעות ושוכחים את המלים. איפה אמצא איש ששכח את המלים לדבר איתו!
ג'ואנג דָּזֶה, פ' 26; תרגם דן דאור.

- תומס קארלייל, *Sartor Resartus* (החייט המחויט: חייו והשקבותיו של הָר טארטורסדֶרְק), ס' 1, פ' 11.
- 01 הלשון מסוגלת להתמודד באופן משמעותי רק עם קטע מסוים ומוגבל של המציאות. השאר, ונראה כי זה החלק הגדול בהרבה – הוא שתיקה.
ג'ורג' סטיינר, 'הנסיגה מן המלה', *לשון ושתיקה*. זוהי מעין פרשנות לרעיון הידוע של ויטגנשטיין (ראו במדור דיבור ושתיקה, ציטטה 01:185).
- 02 הלשון עצמה היא ביקורת החיים: היא מכנה בשם, היא מאפיינת, היא שופטת, ובכך היא יוצרת.
תומס מאן, 'לסינג', הרצאה באקדמיה הפרוסית לאמנות בֶּרְלין, 22.1.1929.
- 03 הם משתמשים במחשבה רק כדי להצדיק את פשעיהם ובדיבור רק כדי להסתיר את מחשבותיהם.
[>>>><<<<]
- 04 הדיבור ניתן לאדם כדי להסתיר את מחשבותיו.
למעלה: וולטיר, 'התרנגול המסורס והתרנגולת המפוטמת', *דיאלוגים*; למטה: נוסח המיוחס לטֶלִיראן.
- 05 המלה, לאמיתו של דבר, היא מחשבה חסרת גוף.
ז'וזף ז'וזֶר, *פוקסי רשימות*, 1800.
- 06 המשפט חייב להכיל בתוכו את ההתנצלות על כך שנאמר.
רֶלֶף וולדו אֶמֶרסוֹן, 'חוקים רוחניים', *מסות*, סדרה שנייה.
- 07 הנאמר הוא ייצוגו של הנחשב, והכתוב הוא ייצוגו של הנאמר.
אֶריסטו, *על האינטרפרטציה*, פ' 1.
- 08 העולם הזה אינו מבין דבר מלבד מלים, אך אתה באת אליו כמעט אילם.
אֶנטוֹניוֹ פֹּרְשֶׁה, *קולות*.
- 09 כיצד זה שרק בחפשו מלים אנו מוצאים מחשבות.
ז'וזף ז'וזֶר, *הגיגים*.
- 10 ככל שאנו חוזרים לאחור בהיסטוריה הלשון נעשית יותר ציורית, עד ימי ינקותה, שבהם כולה שירה, או שכל העובדות הרוחניות מיוצגות בסמלים טבעיים.
רֶלֶף וולדו אֶמֶרסוֹן, *הטבע*, פ' 4, 'הלשון'; נדפס מחדש בקובץ *הטבע; נאומים והרצאות*, 1849.

- 01 מְלִי נֹסְקוֹת – מחשבותי שוקעות.
מלים בלבד הן לא תַגְבְּהֶנָּה עוֹף.
שְׁיִיקְספִיר, הַחֶלֶט, מע' 3, תמ' 3; קלאודיוס.
- 02 מלים הן כל מה שיש לנו.
סמואל בֶּקֶט; בעיתון ניו־יֹרֶק טִימס, 1974.
- 03 מלים, כידוע היטב, הן האויבות הגדולות של המציאות.
ג'וזף קונרד, תחת עיניים מערביות, פרולוג.
- 04 מלים ללא מחשבה הן צלילים מתים. מחשבה ללא מלים היא לא כלום. לחשוב זה לדבר חרש; לדבר זה לחשוב בקול רם. המלה היא התגלמות המחשבה.
מקס מילר, 'השלב התיאורטי ומקור הלשון', הרצאות על מדע הלשון.
- 05 מלים של אשתקד שפת אשתקד הולידה, מלים של עוד שנה לקול אחר צופות.
ת. ס. אֶלִיֹט, Little Gidding, 2, ארבעה קווארטרטים.
- 06 עיין במילון, או נסה לחבר מילון, ותמצא, שכל מלה מכסה ומסתירה באר כה עמוקה, עד שהשאלות שאתה מטיל לתוכה מעלות רק הד רחוק.
פול ולרי, אֶנְלֶקְטִים.
- 07 רק במקום שיש לשון יש עולם.
אדריאן ריץ', 'המאהב הדמוני', קונטרסים.
- 08 שאבתי מבאר הלשון מחשבות רבות שאין לי ושאניני יכול להביען במלים.
קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה באופן מילולי (עורך היינריך פִישֶר).
- 09 שפת אנוש היא כקדרה סדוקה שאנו מתופפים עליה מנגינות היאות להרקדת דובים, בעוד שהיינו רוצים לרגש את הכוכבים.
גוסטב פלוֹפֶר, מְדַאם בּוֹבָארי, ח' 1, פ' 12; תרגמה אירית עקרבי.
- לשון – רֶטוֹרִיקָה, נאום
- 10 אין דבר בַּל-יֵיאָמֵן, שאי-אפשר לשכנע אותך להאמין בו באמנות הדיבור, ואין דבר גס או חסר תרבות
- שאי-אפשר להבריקו וללטשו בצחות הלשון.
קיקרו, פְּרֹדֻקְסִים של סטואיקנים, 3.
- 11 אם עלי לנאום עשר דקות, אני זקוק לשבוע כדי להתכונן. אם יש לי חמש-עשרה דקות, אני זקוק לשלושה ימים; אם יש לי חצי שעה, אני צריך יומיים; אם יש לי שעה, אני מוכן עכשיו.
נשיא ארצות-הברית וודרו וילסון; מצוטט בתוך: ג'וזפוס דניאֶלס, תְּקוּפֹת וִילְסֹן (וראו במדור ספרות – כתיבה, סגנון, ציטטה 08:568).
- 12 באופן כללי מלים קצרות הן הכי טובות, ומלים ישנות, כשהן קצרות, הן הטובות מכולן.
וינסטון צ'רצ'יל, 'אוצרות הלשון האנגלית', נאום ב־1947.
- 13 דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב.
[>>>><<<<]
- 14 דברים שאינם יוצאים מן הלב לא עוברים דרך האוזן.
למעלה: משה אבן עזרא, שירת ישראל; תרגם בן-ציון הלפר. והמעניין הוא, שהפתגם הזה אינו מופיע בספרות חז"ל. למטה: השלמתו של הפתגם שלמעלה, המובאת אף היא בספרו של רמב"ע – שנכתב כידוע ערבית – על דרך 'כבר נאמר...'.
15 הוא אחד מאותם נואמים, שבקומם לדבר אין להם מושג מה הם עומדים להגיד, שבעת נאומם אין להם מושג מה הם אומרים ושבשובם למקומם אין להם מושג מה אמרו.
וינסטון צ'רצ'יל, על לורד צ'רלס בֶּרְסְפֹּרד, נאום בפרלמנט, 20.12.1912. צ'רצ'יל שאל את ההשמצה מראש ממשלה שקדם לו, ויליאם גלדסטון.
- 16 הטקסט זקן, אך הנואם ירוק.
שְׁיִיקְספִיר, וֹנוּס וְאֶדוֹנִיס, 828.
- 17 המלים שוטפות כנהר, ואילו התוכן מטפטף טיפין טיפין.
תיאוקריטוס מח'יוס על נואם אחר; מובא אצל סטובאיוס, אנתולוגיה, ס' 3, 36, 20.
- 18 הפֶּסֶל רוצה לשכנע אותנו שהוא פֶּסֶל; הנואם רוצה לשכנע אותנו שהוא לא נואם.
ג. ק. צ'סטרטון, כופרים, פ' 4, 'מר בֶּרנארד שו'.
- 19 הֶרְטוֹרִיקָה היא הכושר לגלות את דרכי השכנוע האפשריות ביחס לכל עניין.
אַריסטו, רֶטוֹרִיקָה, ס' 1, פ' 1, 2; תרגם גבריאל צורן.

לשון – שפות

- 11 אומה היא כלל האזרחים הדוברים אותה שפה.
[>>>><<<<]
- 12 כל עוד הלשון חיה העם אינו מת.
למעלה: ג'וזפה מציני, איטליה הצעירה; למטה: אמרה צ'כית.
- 13 אחדות מן הלשונות המתות הן מיצירות הפאר הידועות של התבונה האנושית. מסטודונים לשוניים רבים מנוסחים ביתר שכלול ומהווים דגמי חיים יותר 'מתקדמים' מאשר צאצאיהם.
ג'ורג' סטיינר, אחרי בבל, פ' 2.
- 14 אין דבר כזה, שפה מכוערת. כיום אני שומע כל שפה כאילו היתה היחידה, וכאשר אני שומע שפה שקרובה למות, זה מכריע אותי כאילו היה זה מות האדמה.
אליאס קנטי, הלב הנסתר של השעון: הערות, אפוריזמים, פרגמנטים 1973-1985, '1976'.
- 15 אינני חושב כמו אותה גבירה מחצר ורסאי, אשר אמרה: מה חבל שאותו מעשה מייגע במגדל בבל גרם לערבוב הלשון; שאלמלא כן היו כולם מדברים רק צרפתית.
וולטר, מכתב לצארית קתרינה הגדולה, 26.5.1767.
- 16 אנגליה ואמריקה – שתי אומות הנבדלות זו מזו בלשון משותפת.
[>>>><<<<]
- 17 השפה הרשמית של מדינת אילינוי תהא ידועה מכאן ולהבא כשפה האמריקנית, ולא כשפה האנגלית.
למעלה: מיוחס הן לג'ורג' ברנארד שו והן לאוסקר ויילד. אך הייחוס לשו מוטל בספק שכן האמרה לא נמצאה בכתביו. אשר לוויילד, הוא כותב בסיפורו, 'הרוח מקנטרוויל': "באמת יש לנו היום הכל במשותף עם אמריקה, חוץ מהשפה כמובן". – וזאת אולי אותה גברת, אך באדרת שונה לגמרי. למטה: מעשי החקיקה של מדינת אילינוי, פ' 127, ס' 178, 1923.
- 18 עם אלוהים אני מדבר ספרדית, עם נשים איטלקית, עם גברים צרפתית ועם הסוס שלי – גרמנית.
מיוחס לקיסר קארל ה-5, ומובא בתוך: לורד צ'סטרפילד, מכתבים לבן, מכתב מיום 19.7.1762.
- 19 דמיינו לעצמכם את אלוהים מדבר צרפתית! מלבד כמה מלים פה ושם בעברית, תמיד חשבתי שמובן

- 01 התועמלן לוכד את המלה; האמן נלכד בידיה.
קארל קראוס, בעיתונו הלפיד, 272/73, 15.2.1909.
- 02 טובה תבונה כבדת פה מסכלות רבת מלל.
קיקרו, על הנואם, ס' 3, 35, 142; תרגם גדליה אלקושי בתוך: אוצר פתגמים וויבים לטיניים.
- 03 ...כי לי אין הברקות, מלים, או מעמד, שפת גוף, סגנון, או כושר הדיבור להסעיר את לב שומעי; אני יודע לדבר רק לעניין – לומר לכם מה שאתם יודעים בעצמכם.
שייקספיר, יוליוס קיסר, מע' 3, תמ' 2; אנטוניוס; תרגם מאיר ויזלטיר.
- 04 כששמע מישהו משבח נואם על כשרונו להעניק חשיבות לעניינים פעוטים, אמר אגסילאוס: אינני מחשיב לאומן מעולה סנדלר שמתקין נעליים גדולות לרגליים קטנות.
מובא אצל פלוטרכוס, אפרות קצרות, בתוך כתבי מוסר.
- 05 מהי משמעותו הקצרה של הנאום הארוך הזה?
פרידריך שילר, ולנשטיין: הפיקולומינים, מע' 1, תמ' 2.
- 06 מידתו של נאום איננה הנואם אלא המאזין.
אפלטון, לאנטיסטנס, שהאריך בנאומו; מובא אצל סטובאיוס, אנתולוגיה, ס' 3, 36, 22.
- 07 מלה נכונה עשויה להיות אפקטיבית, אבל שום מלה לא היתה מעולם כל-כך אפקטיבית כמו אתנחתה מתוזמנת היטב.
מארק טוויין, מצוטט בהקדמה לנאומי מארק טוויין.
- 08 פעולה, פעולה, פעולה!
דמוסטנס מונה את שלוש התכונות החשובות לנואם. סמיואל ג'ונסון טען, כי "לפעולה אין השפעה על מוחות נבונים" ולכן התנגד לשימוש בה בנאומים; ומשהזכירה לו גברת אחת את המתכון של דמוסטנס, הגיב: "גבירתי, דמוסטנס דיבר לקהל של חסרי תרבות, לעם ברברי". מובא בתוך: ג'יימס בוסוול, חיי סמיואל ג'ונסון, רישום מיום 3.4.1773.
- 09 קיצור הוא נפש התבונה.
שייקספיר, המלט, מע' 2, תמ' 2.
- 10 תכונתו הראשונה במעלה של סגנון הדיבור היא הרהיטות.
אריסטו, רטוריקה, ס' 3, פ' 5, 1; תרגם גבריאל צורן.

- מאליו, שאלוהים לא דיבר מעולם אלא את האנגלית המעולה ביותר.
קלֶרְנֶס דִּי, 'אבא מתערב', בתוך חיים עם אבא.
- 01 הגיע הזמן שהלשונות המתות תשתקנה.
נְטְלִי קליפורד בארני; מצוטטת בתוך: 'על כתיבה וכותבים', אדם: ריווי בינלאומי 29, מס' 299, 1962.
- 02 'הה הה!' אמר בצרפתית ולא יסף.
אלפרד ז'ארי, מעשיו ומחשבותיו של דוקטור פאוסטרול פאטאפיזי, 8.
- 03 הוא היה יכול להיות ג'נטלמן, אילו רק דיבר צרפתית.
אמרה אנגלית.
- 04 הם כותבים את זה 'וינקי' ומבטאים 'וינצ'י'. זרים תמיד כותבים יותר טוב מאשר הם מבטאים.
מארק טוויין, התמימים בחוץ־לארץ, או מסע הצליין החדש, פ' 19.
- 05 השטן למד בִּסקית שבע שנים והצליח ללמוד שלוש מלים.
אמרה בִּסקית (וראו במדור פילוסופיה, פילוסופים, ציטטה 16:611).
- 06 השפה שלנו היא סלט אחד גדול.
אמרה רומנית.
- 07 כל המלים שלנו איבדו את עוקצן בגלל שימוש חופשי מדי.
אָרְנֶסְט הֶמינגווי, מוות אחר־הצהריים, פ' 7.
- 08 כל שפה יוצרת מודל מסוים של היקום, מערכת סמיוטית להבנת העולם; ואם יש לנו ארבעת אלפים דרכים שונות לתאר את העולם, זה מעשיר אותנו. עלינו לשמור על השפות השונות כמו שעלינו לשמור על הסביבה.
וִינְצ'סְלָב אִיוֹנוֹב, 'לשחזר את העבר'; נדפס בתוך: אינטרקום, 1:15, 1992.
- 09 כל שפה נשמעת תמיד טיפשית למי שמדבר שפה אחרת.
סטיבן ליקוק, 'שני המילורדים', הנה ההרצאות שלי.
- 10 כשאתה לא יודע שפות אתה מרגיש כאילו אין לך פִּסְפּוֹרֵט.
אָנְטוֹן צ'כוב, מכתב לאֶלְכְּסִי סוֹבוֹרין, המו"ל שלו וידידו, נובמבר 1889; כונס בתוך מכתבים, כרך 3.
- 11 ליוונים היתה מלה בשביל זה.
כותרת של מחזה מאת ז'אני אטקינס, 1930.
- 12 מה שאינו ברור אינו צרפתית.
אָנְטוֹן דֶּה רִיבָאָרֹל, על האוניברסליות של השפה הצרפתית.
- 13 מצאתי, שיש רק שני סוגים [של סלֶנְג] ששווים משהו: סלֶנְג שכבר השתרש בשפה וסלֶנְג שאתה ממציא בעצמך. כל השאר מתיישן ונעלם לפני שהוא מגיע לדפוס.
רִימֹנְד צ'נְדֶּלֶר, מכתב, 18.3.1949, כונס בתוך רִימֹנְד צ'נְדֶּלֶר מדבר (עורכות דורותי גרדינר וקתרין ס. ווקר).
- 14 נבוב וטיפשי הוא להתיימר לדעת יוונית.
וירג'יניה וולף, 'על לא לדעת יוונית', הקורא המצוי.
- 15 סלֶנְג הוא שירה לעניים.
ג'ון סי. מור, אתן המלים האנגליות.
- 16 ערבית היא שפה; פרסית היא ממתק; תורכית היא אמנות.
אמרה פרסית.
- 17 שפה היא דיאלקט שיש לו צבא וצי.
מָקְס וִיינְרִיךְ, תולדות לשון היידיש.
- 18 תבונת האנגלי בקצות אצבעותיו; תבונת הצרפתי בקצה לשונו.
אמרה רוסית.
- 19 תמיד מרגישים יותר אמיצים בשפה זרה.
אָניטה בְּרוֹקֶנֶר; בשבועון אֹפּוֹרְוֶן, 7.8.1988.

מאבק ומהפכה

- 20 אזרחים, רציתם מהפכה בלי מהפכה?
מָקְסִימִילִיין רוֹבֶּספִּיֶר, נאום באספה הלאומית הצרפתית, 5.11.1792.
- 21 אינטלקטואלים לא יכולים להיות מהפכנים טובים.
הם טובים מספיק רק כדי להיות מתנקשים.
ז'אן פול סארטר, ידיים מלוכלכות, מע' 5, תמ' 3.

שכירים נגד הבורגנות, כמלחמות לגיטימיות, מתקדמות ונחוצות.
ולדימיר איליץ' לנין, 'סוציאליזם ומלחמה', 1915.

09 את המהפכה מכינים הוגים ומבצעים ראשי כנופיות.
מאריֹנוֹ אַזּוֹאָלה, **הזבובים**.

10 אתה חושב שמהפכות נעשות במי ורדים?
שֶׁאִמְפֹּר, בתגובה לקובלנתו של המחזאי והסופר ז'אן פֶּרְנֶסוּאה מֶרְמֹנֶטֶל, אשר הסתייג מהפנים הקיצוניות שלבשה המהפכה הצרפתית; מובא בתוך: מֶרְמֹנֶטֶל, **זיכרונות של אב**, ס' 14 (וראו במדור טרור, ציטטה 13:356).

11 האמת לא פגעה מעולם במאבק על מטרה צודקת.
מֶהֶאֱטֶמָה גֶנְדִי, **אי-אלימות בשלום ובמלחמה**, כרך 2, פ' 162.

12 האנשים שעושים את המהפכות זוכים תמיד לבוז מאלה שמרוויחים מהן.
פֶּרְנֶסוּאה פִּיֶּר גִּיזֹ, **קוֹרְנִי וזֶמְנוֹ**.

13 ההיסטוריה תמחל לי.
פִּיֶּדֶל קַסְטְרוֹ, מילות הסיום של נאום שנשא במשפטו ב־16.10.1953. הוא נידון למאסר חמש־עשרה שנה, קיבל חנינה כעבור שנה, ולאחר ששב מגלותו, ב־1956, הנהיג את המהפכה בקובה. פֶּמְפֶּלֶט שכותרתו המלים הללו נפוץ בקובה בתקופת המאבק.

14 הכל יודעים, כי המהפכן הקיצוני ביותר נהפך לשמרן יום אחרי המהפכה.
חנה ארנדט; בשבועון **ניו־יֹרְקֶר**, 12.9.1970.

15 המהפכה בלילה העולב הזה, בדומייתה של קבלת הדין, המהפכה היא הזיה מתוקה ואני מתנער כמו מתאגרף פוסע אל כוננית הספרים הגבוהה ביותר מוריד ממנה ספרים אדומים יגורו להם אני קורא בקול לעצמי לבד בבית הריק נאמן למפקדה נסתרת יגורו להם המעמדות השליטים ולא אקרא עיתונים ולא אקשיב לרדיו כל הלילה אֶבְדָה בעלבוני בריגדות כובשות וילות, סופרמרקטים, בתי־חרושת יצחק לאור, מתוך 'בריגדה אדומה בחושך', רק הגוף זוכר. המלים 'יגורו להם המעמדות השליטים' הן כמובן ציטוט מתוך

01 אלה שמונעים את המהפכה השקטה מביאים את המהפכה האלימה.
הנשיא ג'ון פיצג'רלד קֶנְדִי לדיפלומטים מדרום אמריקה שביקרו בבית הלבן, 13.3.1962.

02 אלה שעושים מהפכה לחצאין כורים לעצמם את קבריהם.
האִמְרָה הזאת מיוחסת לא פעם ללֶנִין, אך מי שאמר אותה לפניו היה לואי דֶה סֶן ז'ֵיסֶט בנאום באספה הלאומית הצרפתית ב־1794. גם גיאורג בֵּיכְנֶר שילב את האִמְרָה הזאת במחזהו **מוֹת דֶּוּטוֹן**.

03 אלה ששירתו את המהפכה חרשו את הים.
מיוחס לסימון בוליבֶר.

04 כל המהפכות המודרניות נגמרו בחיזוק כוחה של המדינה.
[>>>><<<<]
05 כל המהפכנים נעשים בסופו של דבר מדכאים או כופרים.
אַלְבֶּר קאמי, **האדם המורד**, ח' 3; למעלה: 'הטרורизם של המדינה והטרור הא־רציונלי', למטה: 'מרד ומהפכה'.

06 אם אינך סוציאליסט לפני גיל עשרים, אין לך לב. אם אתה סוציאליסט אחרי גיל עשרים, אין לך ראש.
[>>>><<<<]

07 שקע את עצמך בספרות מהפכנית. טבול עד צווארך בקומוניזם; שכן אם אינך מהפכן אדום בגיל עשרים, אתה תהיה עובר בטל בלתי־נסבל בגיל חמישים. אבל אם אתה מהפכן בגיל עשרים, יש לך סיכוי להיות בעניינים בגיל ארבעים.
למעלה: מיוחס לז'ורז' קלֶמֶנסוֹ ומבוסס כנראה על תגובתו כאשר נאמר לו כי בנו הצטרף למפלגה הקומוניסטית: "הבן שלי בן עשרים ואחת. אלמלא נעשה קומוניסט עד גיל עשרים ושתיים, הייתי מתנכר לו. אם יישאר קומוניסט בגיל שלושים – אתנכר לו אז". למטה: ג'ורג' פֶּרְנֶאֶרד שוֹ, 'אוניברסיטאות וחינוך', הרצאה באוניברסיטת הוֹנג קונג, 12.2.1933; כונס בתוך **במה ודוכן**.

08 אנו רואים מלחמות אזרחים, כלומר מלחמות שמנוהלות בידי המעמד המדוכא נגד המעמד המדכא, בידי עבדים נגד בעלי עבדים, בידי פועלים

המניפסט הקומוניסטי בתרגומו של מנחם דורמן (ראו ציטטה 10:422 במסגרת במדור זה).

01 המהפכה המצליחה היחידה במאה הזאת היא הטוטליטריזם.

ג'ורג' ארנולד לוי; במגזין החדשות טיים, 12.9.1977.

02 המהפכה הרוסית, יותר נכון השיטות הבולשוויקיות, הדגימו באופן הברור ביותר איך לא לעשות מהפכה. אמה גולדמן, התכחותי מרוסיה, הקדמה.

03 המהפכן הוא ביורוקרט של אוטופיה. ארתור קסטלר, חץ לשמי התכלת.

04 המהפכן רוצה לשנות את העולם; להתעלות מעליו ולנוע לעבר העתיד, לעבר סדר ערכים שהוא עצמו המציא. המורד נזהר לשמר את מסכת הפגיעות שהוא סובל מהן, כדי שיוכל להמשיך למרוד נגדן. ז'אן פול סארטר, בודליר.

05 הנה אני [...] אדם נכבד במעמדי, שונא בזבוז ואי-סדר בשכלי [...] חששן במזגי וכמעט בתולה זקנה במנהגי הכלכליים. ועם כל זאת אני – תמיד הייתי ותמיד אהיה – סופר מהפכני, מפני שהחוקים שלנו הופכים את החוק לבלתי-אפשרי, מפני שהחירויות שלנו מחסלות כל חופש, מפני שהרכוש לנו הוא שור מאורגן, מפני שהמוסר שלנו הוא צביעות עזת פנים. ג'ורג' ארנולד לוי, מייג'ור ברברה, הקדמה.

06 הסימן המובהק ביותר לנכונות הדרך שהנשים הולכות בה הוא שמחת המאבק. מהפכה היא חגם של המדוכאים. ג'רמין גריר, 'מהפכה', הסריסה הנוקבית.

07 העולם כולו בהתקוממות. בקרוב יישארו רק חמישה מלכים – מלך אנגליה, מלך עלה, מלך תלתן, מלך לב ומלך יהלום. מלך מצרים, פארוק ה-1, ללורד בוייד-אור ב-1948 בקאהיר; במגזין לייף, 10.4.1950.

08 הרגע המכריע בהתפתחות האדם נמשך תמיד. צודקות אפוא התנועות הרוחניות המהפכניות, המכריזות כי כל מה שקדם להן אינו אלא אין ואפס: שהרי עדיין לא קרה כלום. פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

09 רוח בלהות מהלכת על-פני אירופה – רוח הבלהות של הקומוניזם.

[>>>><<<<]

10 יגורו להם המעמדות השליטים מפני מהפכה קומוניסטית. הפרולטרים אין להם דבר להפסיד בה זולת כבליהם. להם עולם ומלואו לזכות בו. פרולטרים של כל הארצות, התאחדו! קארל מרקס ופרידריך אַנגלס, המניפסט הקומוניסטי; תרגם מנחם דורמן (מצוטט על-פי המהדורה המחודשת והמתוקנת של הנוסח העברי, 1998). הקריאה המסיימת את המניפסט מצוטטת בדרך כלל, "פועלי כל הארצות, התאחדו!" בעקבות תרגומו האנגלי של סמיואל מור משנת 1888, אשר קיבל את אישורו של אַנגלס. תרגום זה היווה ועדיין מהווה בסיס למהדורות רבות של הטקסט. אולם הן המתרגם העברי של המניפסט והן המתרגם האנגלי החדש, האל דרייפֶר (1994), בחרו לתרגם 'פרולטרים' ולא 'פועלים', כמובא כאן.

11 הרי געש פולטים סלעים; מהפכות פולטות בני-אדם. ויקטור הוגו, עבדי הים, ח' 1, ס' 1, פ' 3.

12 התחלתי את המהפכה עם שמונים ושניים אנשים. אילו היה עלי להתחיל מחדש, הייתי עושה זאת באמונה שלמה גם עם עשרה או חמישה-עשר. אין זה משנה כמה קטן אתה אם יש לך אמונה ותוכנית פעולה.

פיֶדל קסטרו; בעיתון ניו-יורק טיימס, 22.4.1959.

13 חיי אומללות ועוני מדכאים את האדם באופן כל-כך יסודי ויש להם השפעה כל-כך משתקת על טבעו, עד שבני שום מעמד בחברה אינם מודעים באמת לכך שהם סובלים. על אחרים לגלות להם את הדבר, ולעתים קרובות הם אינם מאמינים להם כלל. מה שהמעסיקים הגדולים טוענים נגד המתסיסים אין ספק שהוא נכון. המתסיסים הם חבורה של מפריעים המתערבים בעניינים לא להם, אשר באים אל קבוצה בהחלט שבעת רצון בקהילה וזורעים בתוכה את זרעי אי-הנחת. לכן המתסיסים כל-כך נחוצים. בלעדיהם לא תהיה במצבנו הבלתי-מושלם שום התקדמות לקראת ציוויליזציה. העבדות בארצות-הברית חוסלה לא בשל איזה מעשה שעשו העבדים ואף לא כתוצאה מכך שהביעו את רצונם להיות חופשיים. היא חוסלה אך ורק הודות לפעולתם הבלתי-חוקית

10 מהפכות הן רבות מלל.
ליאון טרוצקי, תולדות המהפכה הרוסית, כרך 2, פ' 12.

11 מתרסים סוגרים את הרחובות ופותחים את הדרך.
אנונימי; מסיסמאות הסטודנטים בהתקוממויות 1968.

12 עד הניצחון תמיד!
[Hasta la victoria siempre]
סיסמה מהפכנית. במלים אלה חתם צ'ה ג'ווארה את מכתב הפרדה שלו אל פידל קסטרו, כאשר עזב את קובה ב־1965 ויצא לסייע בארגון מהפכות בקונגו קינשאסה ואחר־כך בפוליביה. כזכור, נתפס צ'ה בפוליביה במבצע שאורגן בידי ה־סי־איי־איי האמריקני ונרצח בידי חיילי צבא פוליביה ב־9.10.1967.

13 צעד אחד קדימה, שני צעדים לאחור.
ולדימיר איליץ' לנין, כותרת של חוברת שפרסם בשנת 1904 ובה תקף את גישת המְנַשְׁוויקים אל המהפכה. באותה שנה השתמש לנין בצירוף הזה במקום אחר, בציינו כי זאת אַמרה גרמנית, ולא ברור מאין בדיוק שאב אותה ומה מקורה.

14 רפורמה היא תיקון של עוולות. מהפכה היא העברה של כוח.
אָדוֹרַד פּוֹלוֹנְר־לִיטוֹן, נאום בפרלמנט ב־1866.

15 שההמון מדמם, שהוא נשדד ומנוצל – את זאת אני יודעת לא פחות מסרסורי הקולות. אבל אני מתעקשת על כך, שלא קומץ של טפילים, אלא ההמון עצמו, אחראי למצב הדברים האיום הזה. הוא דִבֵּק בשליטים, אוהב את השוט, והוא הראשון לצעוק 'צלבוהו!' ברגע שנשמע קול מחאה נגד קדושתה של הסמכות הקפיטליסטית או נגד כל מוסד מנוון אחר. אבל כמה זמן היו השלטון והקניין הפרטי מתקיימים אלמלא נכונותו של ההמון לשרת אותם כחיילים, שוטרים, סוהרים ותליינים.
אָמָה גוֹלדמן, 'פּרֶנְסִיסקו פֶרֶר והאסכולה המודרנית', אנרכיזם ומסות אחרות.

מאגיה, כשפים, ידעונות

16 איזהו מכשף? זה העושה מעשה, ולא האוחז את העיניים.
מדרש תנאים (הופמן), דברים יח ט.

של מתסיסים מסוימים בבוסטון ובמקומות אחרים, אשר הם עצמם לא היו עבדים ולא בעלי עבדים ולא היה להם כל קשר ממשי עם הנושא. אין ספק כי מתנגדי העבדות הם שהדליקו את הלפיד והם שהתחילו את כל העניין.
אוֹסְקָר וַיִּילֵד, 'נפש האדם תחת הסוציאליזם'; פורסם לראשונה בתוך: פּוֹרְטֵנְיִטְלִי רִיווּי, פברואר 1891; כונס בתוך האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוֹסְקָר וַיִּילֵד (עורך ריצ'רד אָלמן).

01 חשבנו שמהפכות הן הסיבה לשינוי. למעשה, הדברים הפוכים: השינוי מכשיר את הקרקע למהפכה.
אָרִיק הוֹפֶר, 'זמן המתבגרים', חזג זמנו.

02 ילדי המהפכה הם תמיד כפויי טובה, ועל המהפכה להיות אסירת תודה שכך הם פני הדברים.
אורסולה לה־גוּוִין, 'השפעות גומלין של פרוזה ושירה', הרצאה בוֹוִשִינגטון, 1983; כונסה בתוך לרקוד בקצה העולם.

03 כל המהפכות המצליחות הן ניתוח דלת רקובה. אלימותן היא האלימות של בני־אדם המתפרצים אל תוך חלל ריק.
ג'ון קֶנֶת גֶלְבְּרִיִית, עידן האי־ודאות, פ' 3.

04 לא כל מטח יריות מבשר את המהפכה.
סְטֵנִיסְלָב לֵץ, מחשבות לא מסורקות.

05 מהפכה אינה מתקיימת יותר מחמש־עשרה שנים, פרק הזמן המקביל לפריחתו של דור אחד.
חוֹסֶה אוֹרְטֶגָה אי גאסֶט, מרד ההמונים, פ' 10.

06 מהפכה היא אפוקליפסה קטנה של ההיסטוריה, דין עם ההיסטוריה. מהפכה היא כמו מוות, מעבר דרך המוות, שהוא התוצאה הבלתי־נמנעת של החטא.
ניקוֹלַאי בֶּרְדִיֶיב, מקורות הקומוניזם הרוסי.

07 מהפכה היא התקוממות שנעשתה מודעת לעצמה.
אלכסנדר בֶּרקמן, מהו אנרכיזם קומוניסטי?

08 מהפכות אינן נעשות – הן באות. מהפכה היא טבעית כמו צמיחתו של עץ אלון. היא באה מתוך העבר. יסודותיה מונחים הרחק מאחור.
וִנְדֵל פִילִיפֶס, נאום ב־1852.

09 מהפכות אינן נעשות לשם יצוא.
ניקיטה חרוֹשְצ'וֹב, נאום בוועידה ה־21 של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, 27.1.1959.

01 אין בי שום רחמים כלפי מכשפות. הייתי שורף את כולן.

מרטין לותר, שיחות שולחן, 577.

02 אל תעלה על דעתך הזייתם של כותבי הקמעות והשמות אשר הם בודים, שאתה שומע מפיהם או מוצא בספריהם האוויליים. שמות אלה אינם מצביעים על שום עניין כלל. הם קוראים אותם שמות וטוענים שהם צריכים קדושה וטהרה ושהם עושים נפלאות. כל הדברים הם סיפורים שלא ראוי לו לאדם שלם לשומעם, כל שכן להאמין בהם.

רמב"ם, מורה נבוכים, ח' א, פ' סא; תרגם מיכאל שוורץ.

03 אשר לי, תמיד האמנתי ועודני מאמין, שיש מכשפות. אלה שמטילים בכך ספק מכחישים לא רק את קיומן, אלא גם את קיומן של רוחות, והם חוטאים כתוצאה מכך לא רק באיזו כפירה אלא באתאיזם.

תומס בראון, רליגיו מדיצי (דתו של רופא), ח' 1, 30.

04 באנגליה, במהלך שמונים השנים הראשונות של המאה ה-17 [...] נשרפו על המוקד כארבעים ושניים אלף מכשפות בנוכחות קהל אלפים מתענג. בעיוורונם ובעיקשותם להאמין בכישוף, גילו החכמים והנשואים שבבני הארץ התלהבות קנאית לא פחותה מזו של המוני העם.

תיאופילוס פלקלי היסלופ, האבנורמלים הגדולים, פ' 4.

05 הכישוף כולו בא מתאוות הבשרים, אשר אצל הנשים אין להשפיעה. [...] על כן, כדי לספק את תאוותיהן, הן מתחברות אפילו עם שדים. אפשר להביא עוד סיבות לכך, אבל די במה שהובא כדי להבין ולהבהיר, שאין כל פלא בכך שיש יותר נשים מגברים הנגועות בכפירת הכישוף.

היינריך קרמר וג'יימס שפרנגר, פטיש המכשפות, ח' 1, שאלה 6.

06 השקרן היחיד הגרוע מן המרפא באמונה הוא הפציינט שלו. מיוחס לאיברהם לינקולן.

07 המכשפים מגדילים לעשות באמצעות האמונה מן הרופאים הפועלים באמצעות האמת. ג'ורדנו ברונו, הנלהבים הקרואיים.

08 כאשר הייתי ילד היו בסביבתנו מכשפות ומכשפים רבים, והם הטילו כישופים על בקר ואדם, ובמיוחד

על ילדים, וגרמו נזק רב.

מרטין לותר, פירוש על האיגרת אל הגלטיים, פ' 5.

09 כמו שקאטו נהג לתהות, כיצד יכולים שני מגידי עתידות להביט זה בפני זה בלי לצחוק.

קיקרו, על הגדת העתידות, ס' 2, 51.

10 מי שפוגע [פוגש] בהן, בנשים פשפניות, יאמר כך: צוּאָה חמה בסלי תמרים קרועים לפיכך, נשים מכשפות! יימרטו שערותיכן! יפרחו הפירורים [שאתן עושות בהם כשפים]! יתפזרו התבלינים שלכן! יישא הרוח את הפרפום החדש שאתן מחזיקות, נשים פשפניות! עד שחסו וחסתן עלי, לא הייתי מגיע לכאן. כיוון שהגעתי לכאן נתקררו רחמיכן עלי ותהא לכן חנינה. בסחים קי; נוסח השבעה למי שפוגש חבורת מכשפות.

11 מכשפה לא תחיה.

שמות כב יז.

12 מכשפות גונבות תינוקות מעריסותיהם בשליחות השטן ושמות במקומם מעוותים, שפינויים בפינו 'מוחלפים'.

מובא בתוך: רוברט פֶּרטון, אַנטומיה של המלנכוליה, ח' 1, פ' 2, 1, 3.

13 סומסום, היפתח!

עלי באבא, אלף לילה ולילה, 'סיפורו של עלי באבא'.

מדע

14 אין דבר פגיע וארעי מתיאוריות מדעיות, אשר אינן אלא כלים בלבד ולא אמיתות נצחיות.

קארל גוסטב יונג, 'לגשת אל הלא־מודע', בתוך ק. ג. יונג (עורך), האדם וסמליו. מאמר זה נכתב באנגלית בשביל הקובץ הזה, ולקראת פרסומו (1964) נערך בידי ג'ון פרימן. במהדורת כתבים, כרך 18: החיים הסמליים, נכללה הגרסה המקורית של המאמר, 'סמלים ופשר החלומות', עם תיקוניו של יונג עצמו.

15 איש מלבד התיאורטיקן אינו מאמין בתיאוריה שלו; כולם מאמינים בתוצאות המתקבלות במעבדה – חוץ מהנסיין.

אַלְבֶּרט אֵינְשְׁטַיַן, מתוך ראיון שניתן לד"ר קרמן מארק ופורסם בעיתון ג'רוזלם פוסט, 22.3.1979.

- 01 אל תשאל שאלות 'מה זה', שאל שאלות 'מה זה עושה'; אל תשאל שאלות 'מדוע', שאל שאלות 'איך'. קארל פופר; במוסף הספרים של השבועון **סנדי טיימס**, 16.4.1989.
- 02 אלוהים, כמה קשה לדייק!
צ'רלס דארווין, מכתב, 3.6.1874; מובא בתוך: פרנסיס דארווין (עורך), **חייו ומכתביו של צ'רלס דארווין**, כרך 2.
- 03 אלה שלומדים מדעים מסוימים ומזניחים את הפילוסופיה דומים למחזריה של פנלופה, המתנים אהבים עם אשה מחכה.
אריסטיפוס; מובא אצל פרנסיס בייקון, **אמרות - ישויות וחדשות**, 189.
- 04 אם זה ירוק או מפרפר, זה ביולוגיה.
אם זה מסריח, זה פימיה.
אם זה לא עובר, זה פיסיקה.
מדריך שימושי למדע.
- 05 אם יפריד מישהו את חוכמות החשבון והמדירה והשקילה מכל שאר החוכמות, מה שישאר מכל אחת מהן יהיה חסר ערך.
אפלטון, **פילבוס**, 55.
- 06 אפשר לדעת שצודקים עוד לפני שבודקים את כל התוצאות. אפשר לזהות אמת על-ידי יופיה ופשטותה.
ריצ'רד פיינמן, **אופיים של חוקי הפיסיקה**.
- 07 אתה מכיר את השיטה שלי; היא מבוססת על התבוננות בזוטות.
ארתור קונן דויל, 'תעלומת עמק בוסקומב', **הרפתקאות שרלוק הולמס**.
- 08 ביולוגיה היא חקר דברים מורכבים, שנראים כאילו תוכננו לשם איזו מטרה. פיסיקה היא חקר דברים פשוטים, שאינם מפתים אותנו לחשוב על תכנון.
ריצ'רד דוקינס, **השען העיוור**, פ' 1.
- 09 במידה רבה נצטרך להתבסס על יופי ותואם מתמטיים כדי למצוא את התיאוריה המוחלטת של הכל. עם זאת אני בטוח, שאנו נגלה אותה עד סוף המאה ה-21, וכנראה עוד הרבה לפני כן. אני מוכן להתערב, שהסיכוי הוא 50:50 שזה יקרה תוך עשרים שנה מהיום.
סטיבן הוקינג בכינוס שהתקיים בבית הלבן ב-19.3.1998 באירוחה של רעיית הנשיא, הילרי קלינטון; צוטט בדיווח של דייוויד פרלמן בעיתון **סאן פרנסיסקו כרוניקל**, 20.3.1998.
- 10 בסופו של חשבון כל הבעיות הן בעיות מדעיות.
ג'ורג' ברנארד שו, **הדילמה של הדוקטור**, הקדמה, 'הבעיה הטכנית'.
- 11 בתיאוריה אין הבדל בין תיאוריה לפרקטיקה; בפרקטיקה יש.
מיוחס ליוג'י ברה.
- 12 דומה, שהמדע שרוי במלחמה עם עצמו. [...] ריאליזם נאיבי מוליך אל הפיסיקה, והפיסיקה, אם היא אמיתית, מראה שהריאליזם הנאיבי הוא שקרי. מכאן, שהריאליזם הנאיבי אם הוא אמיתי, הוא שקרי; מכאן שהוא שקרי.
ברטרנד ראסל, **מחקר במשמעות ואמת**.
- 13 האדם, בהיותו משרתו ומפרשו של הטבע, יכול לפעול ולהבין אך ורק עד כמה שהעמיק להתבונן בעובדותיו ובמהלכו של הטבע. מעבר לכך אין הוא יודע דבר ואינו יכול לעשות דבר.
פרנסיס בייקון, **האורגנון החדש**, אפוריזמים, ס' 1, 1.
- 14 האדם לא יחבר את מה שהאל קרע לגזרים.
וולפגנג פאולי; מובא כאפיגרף בספרו של ג'ון ד. באר, **תיאוריות של הכל**.
- 15 האמונה שאנחנו יכולים להתחיל מתצפיות טהורות בלבד, בלי שום דבר שהוא מעין תיאוריה, היא אבסורדית.
[>>><<<]
- 16 תצפית היא תמיד סלקטיבית. היא זקוקה לאובייקט נבחר, למשימה מוגדרת, למניע, לנקודת מבט, לבעיה.
[>>><<<]
- 17 המדע מתחיל אך ורק מבעיות.
קארל פופר, **השערות והפרכות: הגידול בידע המדעי**; למעלה ובאמצע: פ' 1, למטה: פ' 10.
- 18 הדברים טבעם שהם באים לעולם בזמנים מסוימים ובדרכים מסוימות. בכל מקום שמתקיימים אותם תנאים עולות אותן תופעות ולא אחרות.
ג'מפטיסטה ויקון, **המדע החדש**, ס' 1, 147.
- 19 הדרך למחקר היא לתקוף את העובדות בנקודת התדהמה הכי גדולה.
צ'ליה גרין, 'אפוריזמים', שקיעתו ונפילתו של המדע.
- 20 'החיים מוזרים', אמר ג'רמי. 'בהשוואה למה?' ענה העכביש.
נורמן מוס, **אנשים שמשחקים אלוהים: סיפורה של בצצת המימן**.

- 01 המדע אומר את המלה הראשונה על כל דבר ואת המלה האחרונה על שום דבר. ויקטור הוגו, דברים מן האינוסוף.
- 02 המדע, אחרי הכל, אינו אלא ביטוי של הבורות שלנו ביחס לבורות שלנו. סמיואל בטלר, 'מדע בהתגלמותו', בנקסי רשימות, ח' 21: מרדנות.
- 03 המדע אינו אלא שכל ישר מאומן ומאורגן. [>>>><<<<]
- 04 המדע כולו הוא לא יותר משכלול של החשיבה היומיומית. למעלה: תומס האקסלי, 'השיטה של זאדיג', מסות; למטה: אלפרט איינשטיין, 'הפיסיקה והמציאות', ביטאון מכון פרנקלין 221, 3, מארס 1936; נדפס מחדש בתוך רעיונות והשקפות.
- 05 המדע בנוי מעובדות כמו שבית בנוי מאבנים. אבל אוסף של עובדות הוא מדע לא יותר מאשר ערמת אבנים היא בית. אנרי פואנקרה, המדע וההיפותזה.
- 06 המדע הוא בית-קברות של רעיונות מתים. מיגל דה אונמנו, ההרגשה הטרגית של החיים, פ' 5, 'ההתפרקות הרציונליסטית'.
- 07 המדע השימושי מתקדם בדרך הבנייה; המדע התיאורטי מתקדם בדרך הפירוק למרכיבים. תומס אקווינס, פירוש על האתיקה הניקומכית (מאת אריסטו).
- 08 המדע יודע, שההרים המבודדים שבאופק אינם אלא קטעים מרכס לא-נראה. הנרי דיוויד ת'ורו, יומן, רישום מ-1842.
- 09 המדע כולו מטאפורות. טימותי לירי, ראיון, 24.9.1980; נדפס בתוך: סופרים בני זמננו, כרך 107.
- 10 המדע לא 'הסביר' שום דבר. ככל שאנו מוסיפים דעת, כן נעשה העולם יותר פנטסטי, והאפלה האופפת אותנו מעמיקה. אלדוס האקסלי, לאורך הדרך, ח' 2, 'תמונות מהולנד'.
- 11 הספרים צריכים ללכת בעקבות המדעים ולא המדעים בעקבות הספרים. פרנסיס בייקון, הצעה בעניין כיוסם ותיקונם של חוקי אנגליה, 1616.
- 12 השתדלתי בעקביות לשמור את ראשי נקי ולוותר על כל היפותזה, חביבה ככל שתהיה (ואני אינני מסוגל שלא לפתח השערות על כל נושא שבעולם), ברגע שהעובדות נראות מתנגדות לה. צ'רלס דארווין; מובא בתוך: פרנסיס דארווין (עורך), חייו ומכתביו של צ'רלס דארווין, כרך 2.
- 13 התוצאה של כל מחקר רציני יכולה להיות רק הצמחת שתי שאלות חדשות במקום האחת שצמחה שם לפני כן. תורסטיין נבלן, מקום המדע בציוויליזציה המודרנית.
- 14 התנגדות לידע מדעי: העולם הזה לא ראוי שיידעו אותו. אמיל סיוראן, היקשים ממחוזות המרירות.
- 15 חשבנו, שאם אנחנו יודעים אחד אנחנו יודעים שניים, מפני שאחד ועוד אחד הם שניים. אנחנו מגלים, שעלינו ללמוד עוד הרבה מאוד על ה'עוד'. ארתור אדינגטון; מובא בתוך: אלן מקיי (עורך), מילון ציטטות מדעיות, ובמקומות נוספים, אך ללא מראה מקום.
- 16 טבע האדם הוא המדע היחיד של האדם, ואף-על-פי-כן הוא היה עד היום המוזנח שבהם. דייוויד יום, מסכת טבע האדם, ס' 1, ח' 4, פ' 7.
- 17 יותר חשוב שיהיה יופי במשוואות מאשר שיתאימו לניסוי. [...] אם אתה עובד מתוך מגמה להגיע ליופי במשוואות ואם יש לך באמת תובנה מהימנה, אתה נמצא על מסלול ההתקדמות. אם אין הסכמה מלאה בין התוצאות של עבודתך ובין תוצאות הניסויים, על תניח לכך לרפות את ידיך; שכן ייתכן כי אי-ההתאמה נובעת מדברים קטנים שלא נלקחו בחשבון כדרוש ושיתבררו כאשר התיאוריה תהיה יותר מפותחת. פול דיראק; בירחון סיינטיפיק אמריקן, מאי 1963.
- 18 כדי לערער השערה כל מה שצריך לעתים לעשות הוא ללכת איתה רחוק עד כמה שאפשר. דני דיידרו, על האינטרפרטציה של הטבע.
- 19 כל מדע מתחיל כפילוסופיה וגומר כאמנות. ויל דוראנט, סיפורה של הפילוסופיה.
- 20 כל מה שהשיטה המדעית יכולה ללמד אותנו הוא כיצד העובדות מתייחסות זו אל זו ומותנות זו בזו. אלפרט איינשטיין, מתוך שנותי המאוחרות, פ' 7.

- 01 כל מה שלמדת בבית-הספר כמובן מאליו נעשה פחות ופחות מובן כשאתה מתחיל ללמוד את היקום. לדוגמה, אין ביקום מוצקים; אין אפילו רמז של מוצק. אין רצף מוחלט, אין משטחים, אין קווים ישרים. בקמינסטר פולר.
- 02 כל משפט שאני אומר צריך להיות מובן לא כקביעה אלא כשאלה. נילס בור; במוסף ניו-יורק טיימס בוק ריוויץ, 1957.
- 03 כמה נפלא הדבר שנתקלנו בפרדוקס: עכשיו יש לנו איזו תקווה שנצליח להתקדם. נילס בור; מובא בתוך: רות מור, נילס בור, האיש והמדען.
- 04 כשבני-אדם חשבו שהארץ שטוחה, הם טעו; כשבני-אדם חשבו שהארץ כדורית, הם טעו. אבל אם אתה חושב, שכאשר חשבו שהארץ כדורית הם טעו באותה מידה כמו בעת שחשבו שהארץ שטוחה – ההשקפה שלך מוטעית יותר משתי הטעויות הללו גם יחד. אייזק אסימוב, היחסיות של הלא-נוכח, תשובה לאיש מדעי הרוח אשר טען, כי היות שבכל דור ודור האמינו בני-האדם כי הם יודעים את האמת על העולם, אבל התברר שהם טעו, הדבר היחיד שאנחנו יכולים לומר בביטחון על הידיעה שלנו היום הוא שהיא מוטעית.
- 05 כשהוצע לראשונה להקים מעבדות באוניברסיטת קיימברידג' טודהאנטר המתמטיקאי התנגד לכך בטענה שאין צורך שהסטודנטים יצפו בניסויים, היות שהמורים שלהם, כולם אנשים מהימנים ללא רבב ורבים מהם אנשי הכנסייה האנגלית, יהיו ערבים לתוצאות. פרטרנד ראסל, ההשקפה המדעית. אייזק טודהאנטר (1884-1820) היה מתמטיקאי וכומר, מרצה בקיימברידג' וחבר האקדמיה המלכותית למדעים.
- 06 לימוד היקום והכרתו יהיו באיזושהו אופן פגומים וחסרים אם לא תנבע מהם שום תוצאה מעשית. קיקרו, על החובות, ס' 1, 43, 153.
- 07 לפעמים חשוב למדע לדעת כיצד לשכוח את הדברים שהוא הכי משוכנע בהם. ז'אן רוסטאן, מחשבות של ביולוג.
- 08 מארכימדס לאַרתוסטנס ברכות. [...] דברים מסוימים התבררו לי באמצעות שיטה מכנית, אם כי היה צורך להוכיחם אחר-כך באמצעות הגיאומטריה, שכן חקירתם בשיטה האמורה לא סיפקה הוכחה ממש. אולם מובן, שלאחר שמשיגים ידיעה מסוימת על השאלות באמצעות השיטה הזאת קל יותר למצוא את ההוכחה מאשר לגלותה בלי ידע מוקדם. ארכימדס על השיטה המדעית.
- 09 הטבע מסתיר את סודותיו משום שהוא נעלה, לא משום שהוא נוכל. מכתם שאיינשטיין שרבט על דף נייר ושהתגלה מחדש בידי ג'וזף אילי בארכיון איינשטיין המשוכפל בפוסטון (הארכיון המקורי הועבר על-פי צוואתו של איינשטיין לאוניברסיטה העברית בירושלים).
- 10 האל הוא מחוכם, אך אינו זדוני. אלפרט איינשטיין. המשפט המפורסם הזה נאמר במקורו לאוסקר נבלן, פרופסור למתמטיקה באוניברסיטת פרינסטון, במאי 1921, כשאיינשטיין שהה שם לצורך סדרת הרצאות ונאמר לו, שתוצאת ניסוי מסוים, אם היא נכונה, עשויה לסתור את תורת הכבידה שלו. התברר, שהתוצאה היתה מוטעית. יש אומרים, שבהערה זו התכוון איינשטיין לכך שהטבע מסתיר את סודותיו מאחורי מראית עין מחוכמת, ואילו אחרים טוענים, שהוא התכוון לכך שהטבע
- 11 יש לי מחשבות שניות: ייתכן שאלוהים הוא אכן זדוני. אלפרט איינשטיין; משפט שנאמר לוולנטין פרגמן ושמצוטט בתוך: ג'יימי סאיון, איינשטיין באמריקה. המשפט מתייחס לאמירה הקודמת שלו (ראו למעלה), ונראה שכוונתו היתה לכך, שאלוהים גורם לנו להאמין שהבנו משהו, בעוד שבמציאות אנו רחוקים מהבנה.

- 01 מדע אמיתי מלמד, מעל הכל, להטיל ספק ולהיות לא יודע.
מיגל דה אונמונו, ההרגשה הטרגית של החיים, פ' 5, 'ההתפרקות הרציונליסטית'.
- 02 מדע הוא ידיעת התוצאות והכרת התלות שבין עובדה לעובדה.
תומס הובס, לוייתן, ח' 1, פ' 5.
- 03 מדעי הטבע יבלעו בתוכם עם הזמן את מדע האדם, כשם שמדע האדם יבלע בתוכו את מדעי הטבע; יהיה רק מדע אחד.
קארל מרקס, כתבים כלכליים ופילוסופיים מ-1844; כונס בתוך קארל מרקס ופרידריך אַנגלס, כתבים, כרך 3.
- 04 מדעי הטבע לא סתם מתארים ומסבירים את הטבע; הם חלק מפעולת הגומלין בין הטבע ובינינו. הם מתארים את הטבע כפי שהוא נחשף לשיטת החקירה שלנו.
נרנר הייזנברג, ביסיקה ופילוסופיה, פ' 6.
- 05 מה ההבדל בין שיטה לתחבולה?
שיטה היא תחבולה שהשתמשת בה פעמיים.
גיאורג פוליה, איך לפתור את זה.
- 06 מה שישנו גידל ומה שאיננו מתהווה.
גלנוס, על כוחות הנפש הטבעיים, ס' 2, 3.
- 07 מחקר בסיסי זה כמו לירות חץ באוויר ולצייר מטרה במקום שהוא נופל.
הומר אדקינס; בכתב-העת נייצ'ר מס' 312, 1984.
- 08 מן הרגל – הראקלס.
ביטוי שמשמעותו היא, כי אנו יכולים ללמוד על השלם מתוך הפרט המייצג אותו. הרודוטוס (היסטוריה, ס' 4, 82) מספר, כי בארץ הסקיתים, ליד הנהר טיראס, מראים התושבים את עקב רגלו של הראקלס הטבוע בסלע. הוא נראה כעקב אדם, אך גודלו שתי אמות (יותר ממטר). הרודוטוס מציין, כי זה הדבר המפליא ביותר המצוי בארץ הסקיתים. אולוס גליוס (לילות אטיים, ס' 1, 1) מספר, כי פיתגורס חישב את גובהו של הראקלס על-פי טביעת עקבו.
- 09 הצלחתה של פְּרִדִּיגְמָה [...] היא בתחילה בעיקר הבטחה של הצלחה, שאפשר לגלותה בדוגמאות נבחרות ועדיין בלתי-שלמות. מדע תקני פירושו מימוש ההבטחה הזאת, המושג על-ידי הגדלת הידע בנוגע לאותן עובדות שהפְּרִדִּיגְמָה מציגה אותן כמאלפות במיוחד, על-ידי הגדלת מידת ההתאמה שבין עובדות אלו ובין החיזויים של הפְּרִדִּיגְמָה ובאמצעות שכלול הניסוח של הפְּרִדִּיגְמָה עצמה.
[>>><<<]
- 10 המעבר מפְּרִדִּיגְמָה במשבר אל פְּרִדִּיגְמָה חדשה, שממנה יכולה לצמוח מסורת חדשה של מדע תקני, רחוק מלהיות תהליך של הצטברות, המושג על-ידי שיפור או הרחבה של הפְּרִדִּיגְמָה הישנה. זהו שחזור של התחום מתוך יסודות חדשים, שחזור המשנה כמה מן ההכללות התיאורטיות היסודיות ביותר של התחום, וכן הרבה מן השיטות והיישומים הפְּרִדִּיגְמִיים שלו.
[>>><<<]
- 11 המעבר אל פְּרִדִּיגְמָה חדשה – הוא מהפכה מדעית.
- 12 כמו במהפכות פוליטיות כך בבחירת פְּרִדִּיגְמָה – אין תקן גבוה יותר מן ההסכמה של הקהילייה השייכת לעניין. [...] השאלה הזאת של בחירת פְּרִדִּיגְמָה לעולם אינה יכולה להיות מוכרעת על-ידי לוגיקה וניסוי בלבד.
[>>><<<]
- 13 אף-על-פי שהעולם אינו משתנה עם שינויה של פְּרִדִּיגְמָה, המדען לאחר השינוי עובד בעולם שונה.
[>>><<<]
- 14 תיאוריות מדעיות מאוחרות טובות מאלה שקדמו להן לצורך פתירת חידות בסביבות השונות למדי, לעתים קרובות, שעליהן מחילים אותן. זו אינה עמדה של רלטיביסט, והיא מסבירה באיזה מובן אני מאמין מובהק בהתפתחות מדעית.
תומס ס. קון, המבנה של מהפכות מדעיות. 09. פ' 3, 'טבעו של מדע תקני'; 10-11. פ' 8, 'התגובה למשבר'; 12. פ' 9, 'טבען והכרחיותן של מהפכות מדעיות'; 13. פ' 10, 'מהפכות כשינויים בהשקפת עולם'; 14. אחרית דבר, 1969; תרגם יהודה מלצר (מהד' עברית חדשה, 2005).

מדע וחברה, מדע ומוסר

09 אילו היתה לנו דרך אמינה למיין את הצעצועים שלנו לטובים ולרעים, היה קל לווסת את הטכנולוגיה בתבונה. אבל בדרך כלל איננו יכולים להרחיק ראות במידה מספקת כדי לדעת איזו דרך מוליכה לאבדון. מי שעוסק בטכנולוגיה גדולה, אם כדי לקדם אותה ואם כדי לעצור אותה, מהמר בחיי אנוש. פרימן דייסון, להפריע ליקום, ח' 1, פ' 1.

10 אין מדע לאומי, כמו שאין לוח כפל לאומי. מה שהוא לאומי חָדל להיות מדעי. אנטון צ'כוב, פוקסי רשימות 1892-1904; כונסו בתוך כתבים, כרך 17.

11 בפיסיקה אין דמוקרטיה. אנחנו לא יכולים להגיד, שלאיזה ברנש מדרגה שנייה יש אותה זכות לדעה כמו לפרמי.

לואיס אלוורז, מצוטט בתוך: דניאל ס. גרינברג, הפוליטיקה של המדע הטהור. פרמי הוא כמובן אנריקו פרמי, הפיסיקאי האמריקני האיטלקי, חתן פרס נובל (1938), הראשון שהפיק תגובת שרשרת גרעינית מבוקרת.

12 עשיתי שגיאה אחת בחיי – כאשר חתמתי על אותו מכתב לנשיא רוזוולט ובו תמכתי ברעיון שיש לבנות את הפצצה האטומית. אבל ייתכן שיסולח לי על כך מאחר שכולנו חשנו, שקיימת אפשרות רצינית שהגרמנים עובדים על הבעיה הזאת ושהם עשויים להצליח ולהשתמש בפצצה האטומית כדי ליהפך לגזע העליון.

[>>><<<]

13 אנו אנשי המדע, שהיה זה גורלנו הטרגי לסייע בפיתוח שיטות השמדה נוראות ויעילות יותר ויותר, חייבים לראות זאת כחובתנו הרצינית והנעלה לעשות כל אשר ביכולתנו כדי למנוע את השימוש בכלי-הנשק הללו למטרות האכזריות שלשמן הומצאו.

אלברט איינשטיין. למעלה: מכתב לפימאי לינוס פאולינג; נרשם ביזמנו של פאולינג וצוטט בכמה מקומות; למטה: בעיתון ניו־יורק טיימס, 29.8.1948.

01 על-מנת שתיאוריה חדשה תכלול גילוי או תהווה התקדמות, עליה להתעמת עם קודמתה [...] עליה לסתור את קודמתה – להפיל אותה ממעמדה. במובן זה התקדמות במדע, או לפחות התקדמות ראויה לציון, היא תמיד מהפכנית.

קארל פופר, ההרצאה השנתית על-שם הרברט ספנסר באוניברסיטת אוקספורד, 1973.

02 רוב הרעיונות הבסיסיים של המדע פשוטים ביסודם, ואפשר, ככלל, לבטאם בלשון המובנת לכל אחד.

אלברט איינשטיין, בתוך התפתחות הפיסיקה (עם ליאופולד אינפלד).

03 רופאים אינם צריכים להגיד: 'ריפאתי אותו', אלא 'הוא לא מת תחת ידי'. באותו אופן יש לדבר גם בפיסיקה: 'ייחסתי לכך סיבות, שאיש עוד לא הצליח להראות את האבסורדיות שלהן' – במקום להגיד: 'מצאתי את ההסבר'.

גיאורג פריסטוף ליכטנברג, פוקסי הטיטות, פוקס י, 1789-1793, 261. ליכטנברג אומר, כי הרעיון הזה – המטרים במובן מסוים את הרעיון המרכזי של קארל פופר (ראו ציטטה 05:429 למטה) – איננו שלו, אלא הוא שמע אותו מפי 'ריכטר'. אינני יודע מיהו ריכטר זה, אך אפשר שהכוונה לסופר ז'אן פול.

04 שום חקירה אנושית אינה יכולה להיקרא מדע אמיתי בלי לעבור את מבחן המתמטיקה. ליאונרדו דא וינצ'י, על הציור.

05 שיטה אמפירית חייבת להיות ניתנת להפרכה בידי הניסיון.

[>>><<<]

06 כל טענה מדעית חייבת להישאר ארעית לנצח.

[>>><<<]

07 עד כמה שטענה מדעית מדברת על המציאות, עליה להיות ניתנת להפרכה; ועד כמה שהיא איננה ניתנת להפרכה, היא איננה מדברת על המציאות.

קארל פופר, הלוגיקה של הגילוי המדעי; למעלה: פ' 1, באמצע: פ' 10, למטה: נספח למהדורת 1959.

08 תיאוריה יפהפייה, שנקטלה בידי עובדה קטנה ומגעילה.

הפיסילוג תומס האקסלי השמיע את ההבחנה הזאת במהלך סעודת ערב באוזני הפילוסוף הרברט ספנסר. שניהם סיפרו על שיחתם לחוקר הטבע פרנסיס גלטון, והוא שנתן פרסום לאמירה. מובא בתוך: סטיבן ג'יי גולד, 'עובדות קטנות ומגעילות', מדעי הטבע, פברואר 1985.

01 ברגע שעולות שאלות של רצון או החלטה או שיקול או בחירת דרך פעולה, המדע האנושי חסר ישע. נועם חומסקי בראיון טלוויזיה; נדפס ב-*Listener*, 6.4.1978.

02 הגיע הזמן שהמדע, לאחר שחיסל את הבסיס הדתי של המוסר, יקבל עליו את המחויבות לספק בסיס חדש ורציונלי להתנהגות האנושית – אתיקה הנוגעת לצורכי האדם עלי אדמות, ולא לתגמוליו בשמים. ג'ורג' מור אוליבר, 'לקראת מוסריות חדשה', *IEEE Spectrum*, 9, 1972.

03 הסדר המשותף לכל, לא אל או אדם יצרו; הוא היה והוזה ויהיה תמיד: אש נצחית, נדלקת כסדרה וכבה כסדרה. הרקליטוס (מס' 37 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, *אמנות והגותו של הרקליטוס*).

04 כל אמת מדעית עוברת שלושה שלבים: בתחילה אנשים אומרים, שהיא מנוגדת לכתבי הקודש; אחר-כך הם אומרים, שגילו אותה מזמן, ולבסוף הם אומרים, שהחזיקו בה מאז ומעולם. ז'אן לואי אגאסי. הנוסח שלמעלה, שהוא אחד מרבים, פורסם בעיתון בעיתון *סטרדי איינוויג פוסט* ב-16.7.1870. נוסח קצת אחר צוטט מפי עמיתו וידידו של אגאסי, קארל ארנסט פון באר, במאמר שכותרתו 'זוועתי', שסטיבן ג'יי גולד פרסם בכתב-העת *מדעי הטבע* בגיליון מארס 2000. בגירסאות אחרות לא מדובר על אמת מדעית דווקא, אלא על אמת בכלל.

05 כל המאמצים להתאים את הקוד המוסרי שלנו למצבנו בעידן הטכנולוגי נכשלו. מקס בורן, *חיי והשקפותי*.

06 כשאתה רואה משהו מרתק מבחינה טכנית, אתה הולך ועושה אותו, ואתה מתווכח על השאלה מה לעשות בו רק אחרי שהשגת את ההצלחה הטכנית. ככה זה היה עם הפצצה האטומית. רוברט אופנהיימר ב-1954, בשימוע לפני הוועדה שחקרה את הטענות, כי היו לו קשרים עם הקומוניסטים במהלך עבודתו בלוס אלמוס על פיתוח פצצת האטום.

07 לאי-הוודאות הקוונטית ולתורת הפאוס יש השפעות מצערות מאוד על התרבות הפופולרית, למגינת לבם של המתעניינים האמיתיים בהן. שתיהן מנוצלות בידי אלה הנוטים לסלף את המדע ולרדד את הפליאה שבו. יש בהם מרופאי אליל ועד משוגעים של העידן החדש. תעשיית הריפוי העצמי וה'הילינג' באמריקה עושה מיליונים, והיא לא היססה להרוויח מתכונתה הבולטת

של תורת הקוונטים לבלבל ולהביך. ריצ'רד דוקינס, *לפרום את הקשת: מדע, הזיות והרעב לפליאה*.

08 מדענים אחראים למחקר שלהם לא רק מבחינה אינטלקטואלית, אלא גם מבחינה מוסרית. [...] התוצאות של מכניקת הקוונטים ושל תורת היחסות פתחו לפני הפיסיקה שני נתיבים שונים מאוד ללכת בהם. במונחים קיצוניים, הם יכולים להוליך אותנו אל הפודקה, או אל הפצצה, ובידינו להחליט באיזה נתיב נבחר. פריטיוף קפרה, *נקודת המפנה*.

09 מפליא הדבר כיצד דארווין מגלה בין בעלי-החיים והצמחים את החברה האנגלית עם חלוקת העבודה שלה, עם התחרות שלה, עם פתיחת שווקים חדשים, 'המצאות' ו'מלחמת קיום' מלתוסיאנית. זוהי 'מלחמת הכל בכל' של הופס, והיא מזכירה את הפנומנולוגיה של הייגל, שבה מוצגת החברה האזרחית כ'ממלכת בעלי-החיים האינטלקטואליים', בעוד שאצל דארווין מוצגת ממלכת בעלי-החיים בדמות החברה האזרחית. קארל מרקס, *מכתב לפרידריך אַנגלס*, 18.6.1863.

מדע – פימיה, אלפימיה

10 אטום אחד או שניים מסוגלים להפוך דלק לרעל, לשנות צבע, להפוך דבר בלתי-אכיל לאכיל או להחליף ריח דוחה בריח ניחוח. העובדה ששינוי של אטום אחד מביא לכאלה תוצאות היא הפלא של עולם הפימיה. פיטר אטקינס, *מולקולות*.

11 אילו צורן היה גאז, הייתי היום גנרל. הצייר ג'יימס ויסלר על כישלוננו בלימודי הפימיה בבית-הספר האמריקני לקצונה, 'קסט פוינט'; מובא בתוך: ליאונרד ראסל, *בעלי שנייה אנגלים* (ויסלר היה אמריקני, אך פעל בעיקר באנגליה).

12 אין דבר קר מפימיה. אַניטה לוס, *נשקו לשלום להוליווד*, פ' 21.

13 אלפימאי אתה – עשה זהב מזה. שייקספיר, *טימון איש אתונה*, מע' 5, תמ' 1.

14 אני אוהב מאוד את מדע האלפימיה, ואכן, זאת פילוסופיית הקדמונים. אינני אוהב אותה רק בשל

- הרווחים שהיא מביאה מהתכת מתכות ומשליקה, רקיחה, מיצוי וזיקוק של עשבים; אני אוהב אותה גם בשל היותה אלגוריה ומשמעות נסתרת, דקה ביותר, של תחיית המתים באחרית הימים.
מרטין לונר, שיחות שולחן, 760.
- 01 את ספרי הלימוד בכימיה כותב בוודאי השטן. [...] מדי כמה שנים כל העסק משתנה.
יונס יאקוב פֶרְזֶלְיוֹס; מצוטט בתוך פֶרְנַארד יפה, כורים: סיפורה של הכימיה, פ' 9.
- 02 בזכות האלכימיה ייאמר, שאפשר להשוותה לאיכר במשלו של אֵיזוֹפּוֹס, אשר על ערש מותו אמר לבניו, כי הניח להם זהב וקברו באדמת הכרם. חפרו הבנים וחפרו וזהב לא מצאו, אך בשל חיטוטם וחפירתם באדמה סמוך לשורשי הגפנים, זכו ליבול מבורך בשנה הקרובה. וכך גם החיפוש והחתירה לעשות זהב, הביאו לאוויר העולם כמה וכמה תגליות טובות וניסיונות נושאי פירות, אשר חשפו את תעלומות הטבע והביאו תועלת לאדם.
פֶרְנַסִּיס בֵּייקוֹן, קידום הדעת, ס' 1, 4, 11.
- 03 בשלב מוקדם של חקירותי גיליתי, כי תורתם איננה סתם כימיה פנטסטית, אלא פילוסופיה שהם יישמוה ביחס לעולם, ליסודות ולאדם עצמו.
ויליאם בֶּטְלֶר יֵיטס, רוזה אֶלְפִּמִיקה.
- 04 החיים, אחרי הכל, אינם אלא כימיה; לאמיתו של דבר, דוגמה קטנה של כימיה, הנצפית על-גבי כוכב-הלכת היחיד הקטן הזה.
ארתור קוֹרנֶבֶרג, 'להבין את החיים ככימיה', כתב-העת הבינלאומי לכימיה קוֹנְטִיטִית, כרך 53, 1995.
- 05 הכימיה יוצרת את האובייקטים שלה.
מרסלין פֶרְתֶּלֶן; מצוטט בתוך: ז'אן-מארי לֶן, כימיה סופרמולקולרית.
- 06 הכימיה מקשרת את המוכר עם היסודי.
פיטר אטקינס, מולקולות.
- 07 כימאי הגון מביא תועלת פי עשרים מכל משורר שבעולם.
איוון טורגֶנִיב, אבות ובנים; פֶזַארוב; תרגמה נילי מירסקי.
- 08 כימיה היא החלק המלוכלך של הפיסיקה.
יוהן פיליפ רֵייס; מובא בתוך: ר. אוֹסְפֶר, הצד האנושי של מדענים.
- 09 יש מולקולות של חמצן שעוזרות לאש לבעור, ויש מולקולות של חמצן שעוזרות לעשות מים – כך שלפעמים זה אח נגד אח.
[>>><<<]
- 10 כשמסתכלים בטיפת מים במיקרוסקופ רואים שיש שם פי שניים H מאשר O.
[>>><<<]
- 11 H₂O זה מים חמים, ו-CO₂ זה מים קרים.
[>>><<<]
- 12 מים מורכבים משני ג'ינים – אוקסיג'ין והידרוג'ין. אוקסיג'ין זה ג'ין נקי והידרוג'ין זה ג'ין עם מים.
תלמידים משיבים לשאלות בנושאי מדע.
- 13 להכניע את החומר פירושו להבינו, והבנת החומר הכרחית כדי להבין את היקום ואת עצמנו. ולפיכך, הטבלה המחזורית של מֶנְדֵּלֵיב, שעל פתרון צפונותיה שקדנו באותם ימים, היא בעצם שירה...
[>>><<<]
- 14 יש יופי בזיקוק. ראשית, כיוון שזו מלאכה איטית, פילוסופית וחרישית, המעסיקה אותך ועם זאת מותירה לך זמן לחשוב גם על משהו אחר, קצת כמו לרכוב על אופניים. שנית, כיוון שהיא כרוכה במטאמורפוזה: מנוזל לאד (בלתי-נראה), ובחזרה לנוזל. אך בכפל-המסע הזה, מעלה ומטה, מושג הטוהר, מצב דו-משמעי ומקסים, היוצא מן הכימיה ומגיע רחוק מאוד.
[>>><<<]
- 15 מקצועו של כימאי (שחושל במקרה שלי בחוויית אֶוֹשוויץ) מלמדו להתגבר על בחילות מסוימות שאינן הכרחיות או מולדות, ובעצם, להתעלם מהן. החומר הוא חומר, לא אציל ולא נחות, הוא נתון לשינויים אינסופיים ומקורו המיידני חסר כל חשיבות. חנקן הוא חנקן. הוא עובר בדרך נס מן האוויר אל הצמחים, מאלה לבעלי-החיים, ומבעלי-החיים אלינו; בכלות תפקידו בגופנו אנו מפרישים אותו, אך עדיין הוא נשאר חנקן, לא-אֶלֶוֶת, תמים.
פרימו לוי, הטבלה המחזורית; תרגם עמנואל בארי.
- 16 משיכה מינית היא עניין של כימיה, אבל אתה לא צריך להיות כימאי כדי לגלות את הנוסחה.
אנונימי.

01 רק הפימיה של האהבה יכולה לעשות משני אטומים אחד. אלפרד אוסטין, הנסיך לוציפר.

02 שגיאה היא לבלבל בין אלפימיה לפימיה. הפימיה המודרנית היא מדע העוסק אך ורק בהתגלמויות החיצוניות של החומר. לעולם אין היא יוצרת דבר חדש. [...] לכן נכון יותר להשוות את האלפימיה אל הפוטניקה או אל החקלאות. [...] לאמיתו של דבר, צמיחתו של צמח, עץ או בעל-חיים היא תהליך אלפימי המתרחש במעבדה האלפימית של הטבע. פראנץ הרטמן.

מדע – פיסיקה, קוסמולוגיה

03 $E = mc^2$

אלברט איינשטיין; משוואת השקילות של המסה והאנרגיה, האומרת שהאנרגיה שווה למסה כפול מהירות האור בריבוע. מסקנה זו נובעת מתורת היחסות המיוחדת שלו, אשר הביאה להגדרה חדשה של המרחב והזמן ואשר פתחה את עידן האנרגיה הגרעינית. את מאמרו הראשון על תורת היחסות המיוחדת פרסם איינשטיין ב־26.9.1905. כעבור חודשיים, ב־21.11.1905, פרסם מאמר נוסף על התיאוריה ובו כלולה המשוואה שלמעלה בצורתה המקורית. משמעותה המעשית של המשוואה היא, שאפשר להמיר כמות קטנה של מסה לכמות עצומה של אנרגיה.

04 אטומים אינם דברים ואינם עצמים. [...] אטומים הם חלקים של מצבי התבוננות...
[>>>><<<<]

05 אין זה מפתיע, שהשפה שלנו אינה מסוגלת לתאר את התהליכים המתרחשים בתוך האטומים, שכן [...] היא הומצאה כדי לתאר את ההתנסויות של חיי היומיום שלנו, והתנסויות אלו כוללות אך ורק תהליכים שמעורבים בהם אטומים במספרים עצומים. לא רק זאת אלא שקשה, מאוד להתאים את השפה כך שתוכל לתאר תהליכים אטומיים, שכן מלים מסוגלות לתאר רק דברים שאנו יכולים לצייר לעצמנו תמונות מנטליות שלהם, וגם היכולת הזאת היא תוצאה של הניסיון היומיומי.

נרנר הייזנברג. למעלה: פיסיקה ומעבר לה, פ' 10; למטה: העקרונות הפיסיקליים של תורת הקוונטים.

06 איינשטיין אמר, שאם מכניקת הקוונטים נכונה, העולם מטורף. ובכן, איינשטיין צדק – העולם מטורף. דניאל גרינפֶּרְגֶר; מובא בתוך: ג'ון הורגן, 'פילוסופיה קוונטית', סיינטיפיק אַמריקן, יולי 1992.

07 אילו הייתי נוכח בבריאה הייתי מציע כמה רמזים מועילים לשיפור הסדר של היקום. אלפונסו ה־10, מלך קסטיליה, כאשר למד את האסטרונומיה של תלמי; מצוטט בידי גֶרנאר דֶה פֶּונְטֶנֶל, שיחות על ריבוי העולמות, ערב ראשון.

08 אין ביקום שום דבר חוץ ממרחב עקום ריק. חומר, מטען, אלקטרומגנטיות ושדות אחרים אינם אלא התגלמויות של עקימות המרחב. ג'ון ארצ'יבלד וילר ב־1957; בעיתון ניו סיינטיסט, 26.9.1974.

09 אין זה אפשרי שיהיה לך קודם חלל ואחר־כך דברים לשים בתוכו יותר משה אפשרי שיהיה לך קודם חיוך ואחר־כך חתול צ'שיר להלבישו עליו. אלפרד נורת' וייטקד; מובא בתוך: ארתור אֶדינגטון, דרכים חדשות במדע.

10 אין לו אַפְסִיִּים לִיש – ללא גבול פֶּאינסוף ישתרע. לוקרציוס, על טבע היקום, ס' 1, 976; תרגם שלמה דיקמן.

11 אם אנו עוקבים אחר החץ ומוצאים שיש בעולם יותר ויותר מיסוד המקריות, הרי החץ מורה אל העתיד; ואם פוחת יסוד המקריות, הריהו מורה אל העבר [...] אשתמש בביטוי 'חץ הזמן' כדי לציין את תכונת החד־כיווניות של הזמן, שאין לה מקבילה בתכונות המרחב. ארתור אֶדינגטון, טבע העולם הגשמי, פ' 4; ומכאן מקור הביטוי 'חץ הזמן'.

12 אם כל הידע המדעי שבעולם יישמד באיזה מבול ויישאר רק משפט אחד שיעבור ליצורים של העתיד, איזה משפט יכלול את המידע הגדול ביותר במספר המלים הקטן ביותר? אני מאמין כי זאת ההיפותזה (או אם תרצו, העובדה) האטומית, שכל הדברים עשויים מאטומים, חלקיקים זעירים השרויים בתנועה מתמדת, המושכים זה את זה כאשר נוצר ביניהם מרחק מסוים, אך דוחים זה את זה כאשר הם נדחסים יחד. ריצ'רד פיינמן, הרצאות פיינמן בפיסיקה, כרך 1.

13 אם מתברר שהתיאוריה שלך מנוגדת לחוק השני של התרמודינמיקה, אין לך תקווה; ולתיאוריה לא נותר

1643, עולה מכך, שהמסורת על האמירה המתריסה היא מוקדמת ומקורה אולי עוד בחייו.

07 אָפּקט הפרפר.

הפינוי שניתן בתיאוריית הפאוס לאפּקט פיסיקלי שמשמעותו היא, כי פעילויות פיסיקליות זעירות עשויות לגרום לתוצאות עצומות בגודלן. ג'יימס גליק, בספרו **כאוס: מדע חדש נוצר**, ממחיש את האפּקט כך: "הרעיון שפרפר, המכה היום בכנפיו באוויר מעל פּקנינג, עשוי בחודש הבא לחולל שינויים במערכת סערות מעל ניו־יורק". מקור הכינוי בהרצאה שכותרתה 'יכולת חיזוי: האם רפרוף כנפיים של פרפר בצ'ראזיל מחולל טורנדו בטקסאס?', אשר המטאורולוג אדוארד לורנץ השמיע ב־29.12.1979 בווישינגטון לפני חברי 'ההתאחדות האמריקנית לקידום המדע'. אנשי תיאוריית הפאוס אימצו את הדוגמה הנאה מתוך כותרת מאמרו של לורנץ. אגב, כשהעלה לראשונה את הרעיון השתמש לורנץ דווקא בדוגמה של רפרוף כנפי שחף.

08 בחמישית ממהירות האור האבק והאטומים לא יגרמו נזק משמעותי [לספינת החלל] אפילו במסע בן ארבעים שנה. אבל ככל שהמהירות תגבר, התנאים ייעשו קשים יותר והחלל ייעשה שוּחַק; וכשנתחיל להתקרב למהירות האור אטומי המימן ייהפכו לחלקיקים של קרניים קוסמיות וישרפו את אנשי הצוות [...] כך ששישים אלף קילומטרים בשנייה הם כנראה גבול המהירות המעשי למסע בחלל. אייזק אסימוב, 'הפליגו! הפליגו!', היחסיות של הלא־נכון.

09 הטבע לא סובל ריק.

[>>>><<<<]

10 הואיל ואין אומנם בטבע חלל ריק [...] אלא כל חלקי הטבע חייבים להתאים זה לזה באופן שלא יהיה חלל ריק, נובע עוד, שחלקי הטבע אינם יכולים להיות נבדלים זה מזה ממש; כלומר, נובע שהעצם הגופני, באשר הוא עצם, אינו ניתן לחלוקה.

למעלה: אַמֶּרָה עתיקה שמקורה לא ברור, אשר נהוג לייחס אותה לאריסטו. היא מתאימה אומנם לתיאוריה הפיסיקלית שלו, שעל־פיה חלל ריק אינו יכול להתקיים, אך היא איננה מופיעה בכתביו. לעומת זאת היא מופיעה אצל ראבֶּלָה, בתוך **גרנטואה ופנטגרוואל**, ס' 1, פ' 5. למטה: שפינוזה, **אתיקה**, ח' 1, משפט 15, עיון; תרגם ירמיהו יובל.

אלא לקרוס בעמקי ההשפלה.

אַרְתּוּר אֶדינגטון; מצוטט בתוך: דָס מְקַהִיל, **חוכמה**.

01 אני חושב שאני יכול לומר בביטחון, ששום איש אינו מבין את מכניקת הקוונטים.

ריצ'רד פיינמן, **אופיים של חוקי הפיסיקה**, פ' 6, 'הסתברות ואי־ודאות'.

02 אני חושב שצריך להיות חוק טבע שיאסור על כוכב להתנהג באופן האבסורדי הזה!

אַרְתּוּר אֶדינגטון על חורים שחורים; 'התנוונות יחסותית', בכתב־העת **אופוזיטורי** 58, 1935.

03 'אני יודע בוודאות, שברגע זה היקום כולו מקשיב לנו', כתב ז'אן ז'ירודו **במשוגעת משאיו**, 'ושכל מלה שאנחנו אומרים מהדהדת בכוכב הרחוק ביותר'. הפּרָנוֹיָה הפיוטית הזאת היא תיאור מושלם של מה שהשמש, כעדשה גרװיטציוֹנִית, עשויה לתרום לחיפוש אחר אינטליגנציה חוצנית. פֶּרְנַק דְרִיק ודאוה סוֹבֶל, **האם יש שם מישהו?**

04 אני מרבה לעסוק בחקר הסיבות הפיסיקליות. מטרתי בכך היא להראות, שהמנגנון השמימי אינו דומה לישות אלוהית חיה, אלא הוא דומה לשעון.

יוֹהַנס קֶפְלֶר, מכתב לפטרונו, ראש ממשלת פּוֹוֹאריה, היוֹוֶרט פון הוֹהנְבֶּרג, 10.2.1605; כונס בתוך **כל הכתבים**, כרך 15.

05 אני סבור שביקום יש 15,747,724,136,275,002,577,6 05,653,961,181,555,468,044,717,914,527,116,709,366 231,425,076,185,631,031,296 פוטונים וכמספר הזה אלקטרונים.

אַרְתּוּר אֶדינגטון, ההרצאה השנתית על־שם טֶרַנֶר, 1938; כונסה בתוך הפילוסופיה של מדע הפיסיקה. בצורתו המקוצרת המספר הוא 136×10^{256} .

06 אף־על־פי־כן נוע תנוע.

[*E pur si muove*]

גִלִילִיאוֹ גִלִילִי, משפט שהפטיר כביכול ב־1632, אחרי שהאינקוויזיציה אילצה אותו לחזור בו מטענתו כי הארץ סובבת סביב השמש. לסיפור על האמירה הזאת אין אישוש היסטורי, והוא נדפס לראשונה רק ב־1757 בידי ג'וזֶפֶה מֶרְקֶאנטוֹניוֹ באֶרְטִל, בתוך **ספרייה איטלקית**. אולם בשנת 1911 התגלה בבליגיה ציור ספרדי, שתוארך לשנת 1643, ובו מתואר גִלִילִיאוֹ בצינוק והוא מצביע על המלים הללו, הכתובות על קיר התא. התיאור הזה הוא אֶ־היסטורי, שכן לאחר שהתכחש לטענתו הושם גִלִילִיאוֹ במעצר בית ובו עשה את שנותיו האחרונות. אולם אם אומנם הציור הוא משנות

01 בעקבות מחקרי באסטרונומיה ובפילוסופיה דעתי בנוגע ליקום היא, שהשמש נשארת קבועה במרכז המעגל של הגופים השמימיים, בלי לשנות את מקומה, והארץ, תוך סיבוב סביב עצמה – נעה סביב השמש. גלילאו גליליי, מכתב לפריסטינה די לורנה, הדוכסית הגדולה של טוסקנה, 1615.

02 גודל השמש כרגלו של אדם.

הרקליטוס (מס' 47 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנות והגותו של הרקליטוס), על-פי אטיוס.

03 גילינו שהחומר הוא דבר משונה. הוא משונה עד כדי כך שהוא לא מגביל את החופש של אלוהים לגרום לו להתנהג איך שהוא רוצה. פרימן דייסון, אינסופי לכל עבר.

04 גרוויטציה היא הדבק המדביק כל המחזיק את היקום שלא יתפרק. סטיב ג'ונס; מצוטט בעיתון דייילי טלגרף, 6.1.1999.

05 ג'רטרוד סטיין אמרה פעם על האמנות המודרנית: 'תמונה עשויה להיראות לך מוזרה ביותר, ואחרי זמן

09 ככל שתיאוריית הקוונטים מצליחה יותר, כן היא נראית מטופשת יותר. אלפרט איינשטיין, מכתב אל היינריך זנגר, 20.5.1912; בתוך: מסמכי איינשטיין, כרך 5, מסמך 398.

10 מכניקת הקוונטים ראויה בהחלט להערכה, אבל קול פנימי אומר לי שאין זו הארץ הנכספת. התיאוריה מניבה הרבה, אבל אין היא מקרבת אותנו אל סודות הבורא. כך או כך, אני משוכנע שהוא איננו משחק בקובייה. המשפט 'אלוהים לא משחק בקובייה', כפי שנהוג לתמצת את הפסקה שלמעלה, הוא האמרה הידועה ביותר של אלפרט איינשטיין. הדברים כלולים במכתב אל הפיסיקאי מקס בורן מ-4.12.1926 (ארכיון איינשטיין 180-8). עד סוף ימיו סירב איינשטיין לקבל את מוזריותה של תיאוריית הקוונטים וטען כי היא אינה שלמה.

11 קשה להגניב מבט בקלפים של אלוהים, אבל לחשוב שהוא יעדיף לשחק בקובייה עם העולם...

לא רק שאינה נראית עוד מוזרה, אלא שאינך מסוגל למצוא מה היה מוזר בה'. בפיסיקת הקוונטים זה לא כך: ככל שאתה מרבה להתבונן בה, היא נראית יותר מוזרה. טימותי פריס, כל הפלצום: דוח מצב היקום.

06 דבר נע תופס אותו מרחב שהוא מאבד. ליאונרדו דא וינצ'י, פנקסי הרשימות.

07 האם יש באיזשהו מקום מישוהו כל-כך טיפש שיאמין בקיומם של אַנטיפודים, אנשים שעומדים ורגליהם בכיוון הפוך לרגלינו, אנשים שרגליהם באוויר וראשיהם תלויים כלפי מטה? וכי יכול להיות מקום על האדמה, שכל הדברים שבו הפוכים, שהעצים צומחים בו כלפי מטה ושהגשם, הברד והשלג נופלים בו כלפי מעלה? הרעיון המטורף שהארץ כדורית הוא הסיבה [...] למעשייה המטומטמת הזאת. לקטנטיוס פירמיאנוס, מחנך בנו של הקיסר קונסטנטינוס הגדול, בספרו על מפעלות האלים.

08 האנרגיה הנוצרת מפיצוח האטום היא דבר דל מאוד. מי שמצפה למקור של כוח מן ההמרה של האטומים

זה משהו שאינני מסוגל להאמין בו אפילו לרגע אחד. אלפרט איינשטיין, מכתב אל קורנליוס לנקזוס, 21.3.1942; ארכיון איינשטיין 15-294.

12 אינני רוצה להיאלץ לנטוש את הסיבתיות החמורה בלי לנסות להגן עליה ביתר עוז משהגנתי עליה עד כה. הרעיון שאלקטרון שנחשף לקרינה יבחר מרצונו החופשי לא רק את הרגע שבו יקפוץ ממקומו, אלא גם את הפיון – נראה לי בלתי-נסבל. במקרה כזה אעדיף להיות סנדלר, או אפילו עובד במועדון הימורים, מאשר פיסיקאי. אלפרט איינשטיין למקס בורן; כונס בתוך: מכתבי בורן-איינשטיין.

13 לא רק שאלוהים משחק בקוביות; לפעמים הוא גם משליך אותן למקום שאי-אפשר לראותן. סטיבן הוקינג; בכתב-העת נייצ'ר, 1975.

באותה מידה כמו זו שלנו.
פול דיוויס; מצוטט בתוך: יוג'ין אף. מאלוב, היקום המאץ.

13 היקום מתחיל להיראות כמחשבה גדולה יותר מאשר כמכונה גדולה.
ג'יימס ג'ינס, הרצאה באוניברסיטת קיימברידג', 4.11.1930;
כונסה בתוך היקום המסתורי.

14 הירח עשוי מגבינה ירוקה.
הקביעה המפורסמת הזאת נכללה ב־1546 באוסף הפתגמים של ג'ון קייוד, ועוד לפני כן היא נזכרה אצל פרנסואה ראבלה ואצל תומס מורוס. תומס פולר כלל אותה ב־1732 באוסף שלו, גנומולוגיה (פתגם 4655). אולם נראה, שהטענה לא ביטאה איזו אמונת הבל רווחת, אלא נוסחה מלכתחילה כדוגמה לאמונה אבסורדית, כמו שעולה מן הפסקה הבאה, אשר הופיעה ב־1638 (בתוך: עולם חדש 1): "קל יותר לשכנע כפריים מסוימים שהירח עשוי מגבינה ירוקה (כמו שאומרים) מאשר לשכנעם שהוא גדול מגלגל העגלה שלהם". אגב, 'גבינה ירוקה' פירושו כאן גבינה שלא יושנה, כלומר טרייה, כלומר דווקא לבנה.

15 הכל מסכימים, שהנעדרים אוזניהם מצלצלות כאשר מדברים עליהם.
פליניוס הזקן, מחקר הטבע, ס' 28, 24.

16 הלשון הרגילה לגמרי לא מתאימה לבטא את מה שהפיסיקה באמת טוענת, מפני שהמלים של חיי היומיום אינן מופשטות דיין. רק המתמטיקה והלוגיקה המתמטית יכולות לומר כה מעט כמו שהפיסיקאי מתכוון לומר.
פרטרנד ראסל, ההשקפה המדעית.

17 המדהים שבכל מושגי החשיבה האנושית, מהחדקן והמפלצים ועד פצצת המימן, הוא החור השחור: חור בחלל, שיש לו שפה חדה ושכל דבר ביקום עשוי ליפול לתוכו ושום דבר אינו יכול להימלט מתוכו; חור בעל שדה גרביטציה כל-כך חזק, שאפילו האור נלכד ומוחזק בתוכו; חור שמעקם את המרחב וכורך את הזמן.
קיפ ת'ורן, 'החיפוש אחר חורים שחורים', קוסמולוגיה + 1.

18 המדע מתחלק לשתי קטגוריות: פיסיקה ואיסוף בולים.
ארנסט רת'רפורד; מובא בתוך: רת'רפורד במנצ'סטר (עורך ג'יי. ב. בירקס).

19 המים הם יסוד כל הדברים.
תאלס.

האלה מדבר שטויות.
ארנסט רת'רפורד, 'אבי הפיסיקה הגרעינית', כפי שצוטט בעיתון ניו-יורק הראלד טריביון ב־12.9.1933.

01 היא לבדה נותרת ללא תנועה, בעוד כל הדברים סובבים סביבה.
פליניוס הזקן על הארץ הניצבת דומם במרכז היקום; מחקר הטבע, ס' 2, 11.

02 היות שהתנועה היא נצחית, המניע הראשון, אם יש רק אחד, אף הוא נצחי.
אריסטו, פיסיקה, 259.

03 היקום הוא אפוא אחד, אינסופי, חסר תנועה.
[>>>><<<<]

04 ליקום אין מרכז ואין היקף.
[>>>><<<<]

05 אין מעלה או מטה מוחלטים, כמו שחשב אריסטו. אין מיקום מוחלט במרחב, אלא מיקומו של גוף יחסי למיקומו של גופים אחרים. בכל אתר ביקום יש השתנות יחסית בלתי-פוסקת של המיקום, והצופה מצוי תמיד במרכז הדברים.
ג'ורדנו ברונו. למעלה: סיבה, עיקרון ואחדות, דיאלוג חמישי; באמצע: על היקום והעולמות האינסופיים, דיאלוג חמישי; למטה: סיבה, עיקרון ואחדות.

06 היקום הוא גופים וחלל ריק.
[>>>><<<<]

07 גופי היסוד הם בלתי-מתחלקים ובלתי-משתנים בהכרח.
[>>>><<<<]

08 סכום הדברים הוא אינסופי.
[>>>><<<<]

09 היקום הוא חסר גבולות.
[>>>><<<<]

10 האטומים מצויים בתנועה מתמדת לנצח.
[>>>><<<<]

11 קיים מספר אינסופי של עולמות, בהם הדומים לעולם הזה ובהם השונים ממנו.
אפיקורוס, מכתב לתלמידו הרודוטוס (שנעשה יותר מאוחר למתנגדו); מובא אצל דיוגנס לארטיוס, חיי הפילוסופים, ס' 10, 1, 45-39, והוא מעיר, כי אפיקורוס טוען אותן טענות גם בחיבורו על הטבע.

12 היקום מכיל הרבה יותר סדר משהחיים על-פני כדור הארץ עשויים להזדקק לו. כל אותן גלקסיות רחוקות, שאין להן שום נגיעה אל קיומנו, נראות מסודרות

סופרמניאן צ'נדרסקאר, מצוטט בתוך: ג'ון בארן, **עולם בתוך עולם**.

10 טעות היא לחשוב, כי יעדה של הפיסיקה לגלות כיצד הוא הטבע. עניינה של הפיסיקה הוא מה שאנחנו יכולים לומר על הטבע.

נילס בור; מובא בתוך: אגה פטרסון, 'הפילוסופיה של נילס בור', ביטאון מדעני האטום, דצמבר 1963.

11 יותר זה אחר.

פיליפ וורן אנדרסון, כותרת של מאמר בכתב־העת **סיינס**, מס' 177, 1972. הרעיון הוא, שעם הגודל גדלה גם המורכבות והחוקים משתנים.

12 יש להבין, כי החומר ההיולי, וכמוהו הצורה, אינם נוצרים ואינם נשחתים, מפני שכל יצירה היא ממשוהו למשהו. מה שהיצירה באה ממנו הוא חומר ומה שהיצירה באה אליו היא צורה. כך שאילו היו החומר והצורה עצמם נוצרים, היו דרושים חומר לחומר וצורה לצורה, עד אינסוף. מכאן, אם לדייק, שאין יצירה אלא של המורכב. תומס אקווינס, על עקרוני הטבע, פ' 2, 12.

13 יש ספקולציות, יש ספקולציות פרועות, ויש קוסמולוגיה.

פיסיקאי אנונימי; מצוטט בתוך: מרטין האריס, **יוצאי דופן: היסטוריה קצרה של הוקינג**.

14 כבר נאמר לא פעם, כי הטיפשית שבכל התיאוריות שהוצעו במאה ה־20 היא תורת הקוונטים. ויש אומרים, כי הדבר היחיד שאפשר לומר לזכותה של תורת הקוונטים הוא, שהיא נכונה בלי שום ספק. מיצ'ו קאקו, על־חלל.

15 כל תכונות האטום של הפיסיקה המודרנית הן נגזרות, ואין לו כלל תכונות פיסיקליות מיידיות וישירות כשלעצמו. במלים אחרות, כל מושג חזותי שננסה לעצב יהיה שגוי מעצם טבעו. ורנר הייזנברג, בעיות פילוסופיות של מדע הגרעין.

16 כשמדובר באטומים השפה ניתנת לשימוש רק כמו בשירה.

נילס בור; מובא בתוך: ק. סי. קול, 'לדמיין את הבלתי־ניתן לראייה', דיסקוור, 70:3, דצמבר 1982.

17 לחור שחור אין שערות.

ג'ון ארצ'בלד וילר, גרזיטציה (בשיתוף עם צ'רלס מייסנר וקיפ

01 הפיסיקה איננה מנסה להסביר את הטבע. לאמיתו של דבר, ההצלחה הגדולה של הפיסיקה נובעת מההגבלה של מטרותיה: כל מה שהיא מנסה להסביר הוא הסדירויות בהתנהגותם של עצמים.

יג'ין פול ויג'ר, 'אירועים, חוקי הטבע ועקרונות ההיקבעות', הרצאה עם קבלת פרס נובל לפיסיקה, 12.12.1963.

02 הפליאה איננה בכך ששדה הכוכבים הוא כה עצום, אלא בכך שהאדם מדד אותו. אנטול פראנס, גנו של אפיקורוס.

03 השיטה שלנו להפעיל אטום היא לחבוט בו; ואם הוא לא עושה מה שאנחנו רוצים – לחבוט בו יותר חזק. ארתור אדינגטון, שבילים חדשים במדע.

04 השמש מזקינה וכבה – ושוב נדלקת.

הרקליטוס (מס' 48 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, **אמנותו והגותו של הרקליטוס**), על־פי אפלטון, **המדינה**, ס' 6, 498.

05 התנהגותם של הדברים בסדר־הגודל הזעיר ביותר היא פשוט שונה. האטום איננו מתנהג כמו משקולת התלייה ומתנודדת בקצהו של קפיץ. הוא איננו מתנהג כמו דגם זעיר של מערכת השמש, עם כוכבי־לכת קטנים הסובבים במסלוליהם. הוא גם לא נראה כמין ענן או ערפל המקיף את הגרעין. הוא איננו מתנהג כמו משהו שראיתם אי־פעם. ריצ'רד פיינמן, **אופיים של חוקי הפיסיקה**, פ' 6, 'הסתברות ואי־ודאות'.

06 התנועה שואפת אל מרכז הכובד.

ליאונרדו דא וינצ'י, **פנקסי הרשימות**.

07 זה שלוש מאות שנה יודע האסטרונום הנוצרי, שאלוהיו לא יצר את הכוכבים באותם שישה ימים מדהימים. אולם האסטרונום הנוצרי איננו מדבר על כך, ובוודאי לא הכומר. מארק טוניין, **מכתבים מכדור־הארץ**.

08 חוקי המכניקה של שעונים עשויים להלום עצמים מוכרים כדוגמת כדורי ביליארד, אבל כשמגיעים לאטומים החוקים הם חוקי הרולטה. פול דיוויס, 'הגורם הקוונטי', **אלוהים והפיסיקה החדשה**.

09 חורים שחורים הם העצמים המקרוסקופיים המושלמים ביותר ביקום: היסודות היחידים במבנה שלהם הם מושגי המרחב והזמן שלנו.

10 לכל ברור, כי האסטרונומיה מושכת את הנפש להביט מעלה ומוליכה אותה מענייני העולם הזה אל העולם האחר.

אֶפְלֶטוֹן, **המדינה**, ס' 7, 529. הדובר כאן הוא גלאוקון, וסוקרטס אינו מסכים עם דבריו.

11 לרוע המזל, מערכות לא-פאזיטיות נדירות כמעט כמו שיניים אצל תרנגולת, אף-על-פי שהבנת הפיסיקה של הטבע עד היום מבוססת במידה רבה על חקירת מערכות כאלה. [...] האקראיות נתפשה במשך מאות שנים כאזרחית מועילה אבל נחותה של העולם הדטרמיניסטי. [...] לאולם] לאמיתו של דבר שולט הדטרמיניזם בתחום בהחלט סופי. מעבר למחסה זה של סדר משתרע ישימון ענק ולא-ממופה ברובו של פאוס, שבו התפוגג הדטרמיניזם לזיכרון חולף של משפטי קיום – ורק האקראיות קיימת.

ג'וזף פורד, 'כמה אקראית היא הטלת מטבע?', **פיסיקה היום**, אפריל 1983.

12 מדע חדש כל הוודאי ערער, יסוד האש כבה, כבר לא בוער; אבדו חמה ואדמה, ושכל האדם שוב לא ינחנו איך למצוא אותם.

ג'ון דאן, 'אֶנְטוֹמִיָה של העולם: יום השנה הראשון', 205-208, 1611. השיר מוקדש לזכר אהובת המשורר, אֶלִיזַבֶּת דרורי, אשר מתה ב־1910, בהיותה בת חמש-עשרה בלבד. מותה המחיש לדאן את שבירותו וחלופיותו של העולם שהאדם בונה, והוא רואה אותן בכל. בשורות המצוטטות הוא מדבר על המהפכה הקופרניקאית שערערה את העולם המוכר והבטוח.

13 מן המוסכמות הוא שיש מתוק, מן המוסכמות הוא שיש מר; מן המוסכמות הוא שיש חם, מן המוסכמות הוא שיש קר; מן המוסכמות הוא שיש צבע – אך באמת יש אטומים וריק. דמוקריטוס.

14 מנקודת המבט הקלסית אטומים הם לגמרי בלתי-אפשריים.

ריצ'רד פיינמן, **הרצאות פיינמן לפיסיקה**, כרך 3.

15 עין הגוף שלנו לעולם אינה מוצאת קצה, אך היא מוכרעת בידי אינסופיות החלל.

ג'ורדנו ברונו, **על היקום והעולמות האינוסופיים**, דיאלוג חמישי.

16 שלושת חוקי התרמודינמיקה: 1. אתה לא יכול לנצח.

ת'ורן), 1973. אין שערות – כלומר, אין קרינה הנפלטת ממנו. אולם שנה אחר-כך, ב־1974, הגיע האסטרופיסיקאי הבריטי סטיבן הוקינג למסקנה, כי לחורים שחורים יש פה ושם קווצות שיערוהם פולטים באקראי חלקיקים. מסקנה זו עוררה שאלה חדשה, שכן האקראיות סותרת עיקרון פיסיקלי חשוב, היינו, שאינפורמציה איננה יכולה להימחק. אבל אם החלקיקים הם אקראיים, האינפורמציה נכחדה. הוקינג וקיפ ת'ורן ערכו התערבות מפורסמת עם פיסיקאי שלישי, ג'ון פסקיל. הם טענו, כי אינפורמציה הנבלעת בחור שחור נעלמת, ולעולם אי-אפשר עוד לגלותה, ואילו פסקיל דבק בעקרון שימור האינפורמציה. בקיץ 2004, כשלושים שנה אחרי ההתערבות, הכריז הוקינג כי שינה את דעתו וכי הפסיד בהתערבות. השערות החדשה היתה, כי חור שחור רק נראה כאילו הוא נוצר, אבל יותר מאוחר הוא נפתח ומשחרר את האינפורמציה על מה שנפל לתוכו. אולם לפי שעה הוויכוח לא הוכרע והפּרדוּקס טרם נפתר.

01 כשהם פתחו את המולקולות הם גילו שהן מלאות אטומים. אבל כשהם פתחו את האטומים הם גילו שהם מלאים פיצוצים.

[>>>><<<<]

02 רוב הספרים היום אומרים שהשמש היא כוכב. אבל בכל זאת היא יודעת להשתנות בחזרה לשמש במשך היום.

[>>>><<<<]

03 פְּלֶנֶטָה זה גוף של אדמה מוקף שמים.

[>>>><<<<]

04 הירח הוא פְּלֶנֶטָה כמו הארץ, רק יותר מתה.

[>>>><<<<]

05 הגאות זה מלחמה בין הארץ לירח. כל המים שואפים לירח, כי בירח אין מים והטבע שונא ואקום. שכחתי איך השמש נכנסת למלחמה.

[>>>><<<<]

06 ויפְרָצִיה זאת תנועה, שלא מסוגלת להחליט לאיזה פיוון היא רוצה ללכת.

[>>>><<<<]

07 רוח זה כמו אוויר, אבל כזה שנדחף.

[>>>><<<<]

08 הטל נוצר על העלים כשהשמש לוחטת מעליהם וגורמת להם להזיע.

[>>>><<<<]

09 ואקומים הם שום דבר. אנחנו מזכירים אותם רק כדי שיידעו שאנחנו יודעים שהם שם.

תלמידים משיבים לשאלות בנושאי מדע.

07 בזמני כבר ראיתי המצאות ממין זה: חלונות שקופים [...] שפופרות לפיזור החום באופן שווה בכל חלקיו של בניין [...] קצרנות, אשר הגיעה לדרגת שלמות כזאת עד שלבלי יכול להספיק לרשום את דברי הדובר המהיר ביותר. אולם המצאתם של דברים מעין אלה היא עבודה בזויה המתאימה לנחותים שבעבדים. הפילוסופיה עניינה עמוק יותר. אין זה מתפקידה ללמד בני-אדם כיצד להשתמש בידיהם; לקחיה נועדו לעצב את הנפש.
סְנֵקָה, מכתבים אל לוקיליוס, 90, 25.

08 גילינו את סוד החיים!
פְּרִנְסִיס קְרִיק, לאחר גילוי מבנה הד־נ־א במעבדת קוונדיש בקיימברידג' ב־1953; מצוטט בידי שותפו למחקר, ג'יימס ד. ווטסון, בספרם הסליל הכפול. ווטסון כותב, כי הרגיש נבון כאשר קריק נכנס לפאב המקומי וסיפר לכל מי שהיה בטווח שמיעה כי גילו את סוד החיים.

09 הדמיון גילה יותר תגליות מהעין.
ז'וזף ז'ונֶר, הגיגים.

10 הדפוס, אבק השֶרְפָה והמגנט: שלושה אלה שינו את פניהם ומצבם של הדברים בעולם כולו.
פְּרִנְסִיס בֵּייקוֹן, האורגנון החדש, אפוריזמים, ס' 1, 129. ותומס קארלייל הוסיף וריאציה משלו (במסתו 'על מצב הספרות הגרמנית', בתוך מסות ביקורת ואחרות): "שלושת היסודות הגדולים של הציוויליזציה המודרנית: אבק השרפה, הדפוס והדת הפרוטסטנטית".

11 ההמצאה הגדולה ביותר של המאה ה־19 היתה המצאת שיטת ההמצאה.
אַלְפֶּרֶד נֹוֶרֶת' וייטקֶד, המדע והעולם המודרני, פ' 6.

12 הוא עסק זה שמונה שנים בתוכנית אשר נועדה למצות קרני שמש ממלפפונים, לאצור אותן בצלוחיות חתומות ולהוציאן כדי לחמם את האוויר בעונות קיץ סגרירות וקשות.
ג'ונתן סוויפט, מסעי גוליבר, ס' 3, מסע ללפיושה, פ' 5.

13 הכלל הראשון של הגילוי הוא להיות בעל שכל ומזל. הכלל השני הוא לשבת בשקט ולחכות שיבוא לך רעיון מבריק.
גיאורג פוליה, איך לפתור את זה.

14 המצאה אחת שעדיין חסרה: איך להפוך התפוצצויות.
אַלִיאס קֶנְטִי, המחוז האנושי.

2. אתה לא יכול לצאת תיקו.
3. אתה לא יכול לצאת מהמשחק.
[>>>><<<<]
1. אתה לא יכול לנצח; אתה יכול רק לצאת תיקו.
2. אתה יכול לצאת תיקו רק באפס המוחלט.
3. אתה לא יכול להגיע לאפס המוחלט.
פולקלור של פיסיקאים. הנוסח הראשון הופיע בדצמבר 1956 בכתב־העת הפופולרי בדיון מדעי מדהים.

01 שרשרת הסיבה והתוצאה ניתנת לאישוש כמותי רק אם מתייחסים אל היקום כולו כאל מערכת אחת – אבל אז נעלמת הפיסיקה ונותרת רק סכמה מתמטית. חלוקת העולם למערכות צופות ולמערכות נצפות מונעת ניסוח פורמלי חד של חוק הסיבה והתוצאה. נֶרְנֶר הֵייזנְבֶּרג, העקרונות הפיסיקליים של תורת הקוונטים.

02 תולדות האסטרונומיה הן תולדות האופק המתרחק. אֶדְווִין האבל, מצוטט בתוך: ד. וו. שיאמה, אחדות היקום.

מדע – תגליות והמצאות

03 אַוּורִיקָה!
[מצאתי!]

אַרְכִימֶדֶס, כאשר גילה, תוך טבילה באמבט, ש'אובדן המשקל' של גוף המשוקע בתוך מים זהה למשקל המים שהגוף דוחה; מובא אצל ויטרוביוס, על האדריכלות, מבוא.

04 אילו ידע האדם את מקומו, היה יושב בפינתו בענווה, אבל הוא כזה טווס נבער, עד שאינו חדל לקפץ מעלה ומטה ברוב רעש והמולה – ומגלה תגליות מדהימות.
רֶלֶף ווֹלְדוֹ אֶמֶרסוֹן, סגולות אנגליות, פ' 9, 'קוֹקִיין'.

05 אין המצאה גדולה, מן האש ועד הטיסה, שלא הכריזו עליה כי היא פוגעת באיזה אל.
ג'יי. ב. ס. הלדיין, דָדְלוֹס, או המדע והעתיד.

06 אם גילינו כמה תגליות פה ושם, אל לנו להאמין כי הדברים יימשכו כך לנצח. [...] כשם שאנו מוצאים מים כשאנו חופרים באדמה, כך אנו מגלים במוקדם או במאוחר את הבלתי־ניתן־להבנה.
גיאורג פריסטוף ליכטנברג, פנקסי הטיטות, פנקס 1, 1776-1779, 82.

07 מר ווטסון, בוא הנה, אני צריך אותך.
אלכסנדר גרהם בֶּל; המלים המשמעותיות הראשונות שהועברו
אי־פעם בטלפון, 10.3.1876. בֶּל אמר את המשפט שלושה ימים
אחרי רישום הפטנט על המצאתו. חומצה נשפכה על בגדיו
במעבדתו, והוא קרא בטלפון לעוזרו, תומס א. ווטסון.

08 עשיתי את זה!
הארכיאולוג הצרפתי ז'אן פרנסואה שֶמפּוּליוֹן ב־14.9.1822,
לאחר שמצא את המפתח לפענוח כתב החרטומים המצרי
מתוך אבן הבזלת שהתגלתה בכפר רוֹזֶט (רשיד) במצרים ועליה
כתובת תלת־לשונית. שֶמפּוּליוֹן נכנס בריצה למשרדו של אחיו,
צעק את המלים הללו ונפל מתעלף על הרצפה. על־פי המסופר
נמשך עלפונו חמישה ימים.

09 תגלית באה כאשר רואים מה שכולם רואים וחושבים
מה שאיש לא חשב.
אַלְבֶּרְט פּוֹן זְנֶט־גִּיורְגי; מצוטט בתוך: אירווינג גוד (עורך), **המדען
מפליג בהשערות**.

מדעי החיים, אבולוציה

10 אין סיבה להאמין, שהאדם הוא צאצאו של איזה
בעל־חיים נחות, יותר משיש סיבה להאמין, שבית
אחוזה מפואר צמח מתוך בקתה קטנה.
ויליאם ג'נינגס בראיין, אשר גויס לסייע לתביעה ב'משפט
הקופים' שהתקיים בעיירה דייטון בטנסי נגד המורה ג'ון ט.
סקוֹפּס. הדברים נאמרו ב־28.7.1925. את ההגנה על סקוֹפּס,
שהואשם בהוראת תורת האבולוציה בתיכון המקומי, ניהל
קלָרְנֶס דארְו. סקוֹפּס יצא חייב בדין, והחוק האוסר על הוראת
הכפירה הדארוויניסטית בבתי־הספר נמחק מספר החוקים של
מדינת טֶנֶסִי רק ב־1967 (ראו במדור חופש המחשבה והביטוי,
ציטטה 05:323).

11 אלה שדוחים ביהירות את תיאוריית האבולוציה
מפני שאינה נתמכת במידה מספקת בעובדות,
שוכחים כי התיאוריה שלהם אינה נתמכת כלל
בעובדות.
הַרְבֶּרט ספֶנְסֶר, 'היפּוֹתִיזַת ההתפתחות', 1852; בתוך: **מסות:
מדעיות, פוליטיות וספקולטיביות**.

12 אנחנו תוצרים של עריכה, לא של יצירה מקורית.
ג'ורג' וולד, 'מקור הפעילות האופטית', בתוך: **רשומות האקדמיה
למדעים של ניו־יורק**, כרך 69.

01 העונג שבגילוי המדעי נובע לא רק מן הסיפוק
שמעניקים ההסברים החדשים, אלא גם, ואולי
יותר, מן החידות המקוריות, והיותר קשות לא פעם,
שהפתרונות החדשים הולידו.
סטיבן ג'יי. גולד; בכתב־העת **מדעי הטבע**, ינואר 1991.

02 הצלחה. ארבע טיסות יום חמישי בבוקר. כולן נגד רוח
עשרים ואחד מייל. מהירות ממוצעת באוויר שלושים
ואחד מייל. הכי ארוכה חמישים ותשע שניות. תודיע
לעיתונות. חג המולד בבית.
חלוצי התעופה וילבֹר ואורוויל רייט, מברק לאביהם, מילטון
רייט; שוגר מקיטי הֹוק שבצפון קרוליינה ב־17.12.1903.

03 ובכן אדוני, בקרוב תוכל להטיל על זה מס.
מייקל פאראדֶי, ממציא מחולל החשמל, לוויילאם גלדסטון,
שהיה אז שר האוצר, אשר שאל אותו אם יש איזה שימוש
לחשמל. מובא בתוך: ויליאם לָקִי, **דמוקרטיה וחירות**, ובמקומות
אחרים.

04 ישבתי במשרד הפטנטים בֶּפֶרן ולפתע עלתה מחשבה
במוחי: אם אדם נופל באופן חופשי הוא לא ירגיש
את כובד משקלו. הייתי המום. המחשבה הפשוטה
הזאת הטביעה בי רושם עמוק. היא דחפה אותי
לקראת תיאוריה של הפבירה.
אַלְבֶּרט אֵיינשטיין, הרצאה בקיטוֹ ב־1922; מצוטט בתוך: ג'.
אישיווארה, *Einstein: Koen-Roku*.

05 כולם צחקו מקולומבוס
כשאמר: העולם הוא עגול;
כולם צחקו כשאֶדִיֶסוֹן
הצליח להקליט קול;
כולם צחקו כשהֶרִיִיטִים אמרו:
האדם יטוס באווירון;
לִמְרִקוֹנִי עיקמו פרצוף
ואמרו: אלחוט זה זיוף. –
נכון, תמיד אותו הפזמון!
אַיִירה גֶרְשווין, 'כולם צחקו', 1937.

06 מה התועלת בתינוק שזה עתה נולד?
בֶּנְג'מין פֶרְנַקלִין, כאשר נשאל באחת ההמראות הראשונות של
הכדור הפורח בצרפת, ב־27.8.1783, מה התועלת בהמצאה
הזאת. הבלון, שנוצר בידי הפיסיקאי הצרפתי ז'ק שארל, מולא
מימן והצליח לרחף למרחק 15 מיל. כשנחת על הקרקע התנפלו
עליו איכרים מבועתים והשמידו אותו. פֶרְנַקלִין נכח גם בשלוש
ההמראות הראשונות של בלון מאויש, אשר התקיימו כעבור
כשלושה חודשים ליד ביתו בפאריס. בלון זה, שמולא אוויר חם,
הומצא כזכור בידי האחים ז'וזֶף ואֶסְטִיֶן מוֹנְגּוֹלְפִיֶיה.

10 בפגמי הטבע, לא בחוקי הטבע, תלויה האפשרות של קיומנו.

ג'ון ד. באר, היקום המוחכם: המקור הקוסמי ליצירות האנושיות, פ' 2.

11 דבר חי נבדל מדבר מת בריבוי השינויים המתרחשים בו בכל רגע ורגע.

הרברט ספנסר, עקרונות הביולוגיה, ח' 1, פ' 4.

12 האדם הוא היצור היחיד שאינו יודע שום דבר [בהיוולדו] ושאנו יכולים ללמוד שום דבר אם לא ילמדו אותו. הוא אינו יכול לדבר, או ללכת, או לאכול, ובקצרה, הוא אינו יכול לעשות שום דבר בעזרת הטבע בלבד – אלא לבכות.

פליניוס הזקן, מחקר הטבע, ס' 7, 4.

13 האדם זקוף במערכו, אך הוא עומד גבוה מעל הצמחים. שכן חלקו הנעלה של האדם, ראשו, מופנה אל חלקו הנעלה של העולם, וחלקו הנחות מופנה אל העולם התחתון. על כן הוא ערוך באופן מושלם מבחינת המצב הכללי של גופו. אצל הצמחים החלק הנעלה מופנה כלפי העולם התחתון, שכן השורשים שלהם מקבילים לפה, והחלק הנחות מופנה כלפי העולם העליון. ואילו לחיות הפרא יש מערך אמצעי. שכן החלק הנעלה של בעל-חיים הוא זה שבאמצעותו הוא מקבל מזון והחלק הנחות הוא זה שבאמצעותו הוא נפטר מן העודפים.

תומס אקווינס, סומה תיאולוגיקה, ח' 1, שאלה 91, סעיף 3.

14 הבורא, אם הוא קיים, מעדיף חיפושיות. הגנטיקאי ג'יי. ב. ס. הלדיין מתייחס לעובדה, ש-25 אחוז ממיני בעלי-החיים הידועים לנו הם מיני חיפושיות.

15 הבררה הטבעית, אותו תהליך אוטומטי, חסר מודעות, עיוור, שדארווין גילהו, אשר הוא, כמו שאנו יודעים היום, ההסבר לקיומן ולצורתן התכליתית לכאורה של כל צורות החיים – אין לה שום מטרה שבתודעה. אין לה רוח ואין לה עין רוח; היא איננה מתכננת תוכניות לעתיד; אין לה חזון, לא ראיית הנולד ולא שום ראייה בכלל. אם אפשר לומר שהיא ממלאת את תפקיד השען של הטבע – השען הזה הוא עיוור.

ריצ'רד דוקינס, השען העיוור, פ' 1. לדימוי של הטבע או היקום לשעון ושל הבורא לשען יש היסטוריה ארוכה במחשבה המערבית, ודוקינס רומז אליה בדבריו (וראו במדור היקום והקיום, ציטטה 18:240).

01 צחקתי... עד שכאב לי בצדדים.

[>>>><<<<]

02 מבנה רקוב של ניחושים וספקולציות.

[>>>><<<<]

03 השאלה היא – האם האדם הוא קוף או מלאך? כשלעצמי, אני לצד המלאכים.

[>>>><<<<]

04 אני מאמין שנעבור את השיגעון הזה.

תגובות על תיאוריית האבולוציה של דארווין, לאחר פרסום ספרו מוצא המינים ב-1859. 01. הגיאולוג אדם סג'וויק מתאר במכתב לדארווין את תגובתו על ספרו, 1859; 02. הבישוף של אוקספורד, סמיואל וילפרפורס, מגיב על התיאוריה בהרצאה לפני אנשי החברה הבריטית למדע, 1859; 03. בנג'מין ד'זראלי מביע את דעתו בהרצאה באוקספורד, 23.11.1864; 04. הגיאולוג והזואולוג ז'אן לואי אגאסי, במכתב שפורסם אחרי מותו.

05 ארבע-רגלי שער, בעל זנב ואוזניים מחודדות, קרוב לוודאי שוכן עצים באורח חיו.

[>>>><<<<]

06 האדם עם כל תכונותיו הנאצלות [...] עדיין נושא בתבניתו הגופנית את החותם בל-יימחה של מוצאו הנחות.

[>>>><<<<]

07 אשר לי, אני מעדיף להיות צאצאו של הקוף הקטן [...] או של אותו בבוץ קשיש [...] ולא של הפרא המתענג על עינוי אויביו, המקריב קורבנות רוויי דם, הרוצח תינוקות ללא מוסר כליות, הנוהג בנשותיו כבשפחות, בלי לדעת הגינות מהי, והשטוף באמונות ההבל הגסות ביותר.

צ'רלס דארווין. למעלה: על אביו הקדמון של האדם, בתוך מוצא האדם, פ' 21; באמצע: מילות הסיום של מוצא האדם; למטה: על ההתנגדות שעורר ספרו מוצא המינים.

08 את העיקרון הזה, שעל-פיו נשמרת כל נריאציה קטנה, אם יש בה תועלת – כינתי במונח הבררה הטבעית.

צ'רלס דארווין, מוצא המינים, פ' 3, 'מלחמת הקיום'.

09 במבנה כף רגלו של כלב מתגלמת אמנות גדולה לאין ערוך מזו המתגלה בשעון המפורסם בשטרסבורג.

רוברט בויל, מחקר על הסיבות הסופיות לדברים הטבעיים. שעון הכנסייה של שטרסבורג נודע במורכבות המשוכללת שהציג מנגנונו.

- 08 התמורה ממין אחד אל מין אחר מתרחשת בקפיצה. טרופים ליסנקו, מדע הביולוגיה כיום.
- 09 התנועה היא סיבת החיים. ליאונרדו דא וינצ'י, פנקסי הרשימות.
- 10 כיצד יכול שיער לבוא ממה שאינו שיער, או בשר ממה שאינו בשר? אנאקסאגורס.
- 11 כל בני־האדם יש להם בגופם רעל הפועל נגד נחשים; ואומרים, שהרוק האנושי גורם להם לברוח כאילו שפכו עליהם מים רותחים. אותו חומר, אומרים, מחסל אותם ברגע שהוא נכנס לתוך גרונם. פליניוס הזקן, מחקר הטבע, ס' 7, 15.
- 12 כל מה שניתן לנו מידי הטבע מצוי בנו מלכתחילה בכוח, ולאחר מכן אנו מפתחים דברים אלה בפועל. אריסטו, אתיקה ניקומכית, ס' 2, פ' 1; תרגם יוסף ג. ליבס.
- 13 כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביוןן נבראו. שנאמר: 'ויכולו השמים והארץ וכל צבאם' (בראשית ב א). אל תקרי 'צבאם' אלא 'צביונם'. ראש השנה יא, וכן חולין ט. כלומר, כל יצור ויצור מן הנבראים בא לעולם והוא בוגר, שלם בתכונותיו ומושלם במינו.
- הפנים והורידו את החוץ. המטרה של השלד היא בשביל לתלות עליו בשר.
- [>>>><<<<]
- 20 מאובן זה חיה שנכחדה. ככל שהוא יותר עתיק, היא יותר נכחדה.
- [>>>><<<<]
- 21 יש סלעים שאפשר למצוא בהם מאובנים עם עקבות רגליים של דגים.
- [>>>><<<<]
- 22 כשנוזל דם מהאף צריך לשים את האף יותר נמוך מהגוף, עד שהלב נעצר.
- [>>>><<<<]
- 23 הגנטיקה מסבירה למה אתה דומה לאבא שלך, ואם אתה לא – למה היית צריך להיות דומה לו. תלמידים משיבים לשאלות בנושאי מדע.

- 01 הגנים הם האטומים של התורשה. סימור בנזר, 'המבנה הגנטי המשוכלל', הרצאה, 15.9.1960; כונסה בתוך: סדרת הרצאות ארווי, 56, 1961.
- 02 החיים במהותם הם אי־סבירות סטטיסטית בקנה־מידה קולוסלי. ריצ'רד דוקינס, השען העיוור, פ' 11.
- 03 החיים הם מכלול הפונקציות המתנגדות למוות. מיוחס למנתח הצרפתי סאווייה בישא.
- 04 החיים הם מתקפה על המנגנון החוזר על עצמו של היקום. אלפרד נורת' וייטקד, הרפתקאות של רעיונות (עברית: גלגולן של דעות), ח' 1, פ' 5.
- 05 הטבע אינו עושה קפיצות. [>>>><<<<]
- 06 המעבר מהצמחים לבעלי־החיים הוא רציף. למעלה: רעיון עתיק, המופיע בניסוחים שונים ובמקורות שונים, ושיאו בתורת האבולוציה של דארווין; למטה: הנוסח של אריסטו, בתוך: תולדות בעלי־החיים.
- 07 הפרי כולו כבר מצוי בזרע. טרטוליאנוס, אפולוגטיקוס, פ' 9.
- 14 הדם זורם למטה ברגל אחת ולמעלה ברגל השנייה.
- [>>>><<<<]
- 15 לפני שאתה נותן עירווי דם תבדוק אם הדם הוא חיובי או שלילי.
- [>>>><<<<]
- 16 הפריה מלאכותית זה כשהחיואי עושה את זה לפרה במקום הפר.
- [>>>><<<<]
- 17 כדי לשמור על החלב שלא יחמיץ, שמור אותו בתוך הפרה.
- [>>>><<<<]
- 18 פטריות גדלות תמיד במקומות לחים, ובגלל זה הן נראות כמו מטריות.
- [>>>><<<<]
- 19 השלד הוא מה שנשאר אחרי שהוציאו את

הסיסמה: 'אל לנו לחכות לטובות (כלומר, למקרים ממוזלים) מן הטבע; משימתנו היא לחטוף אותן ממנו'. טרופים ליסנקו, **מדע הביולוגיה כיום**. ליסנקו היה ביולוג, שהשקפותיו הלמרקיסטיות והתנגדותו לתיאוריות הגנטיות החדשות נכפו על המדע הסובייטי בשנות השלושים. איוון מיצ'ורין (1855-1935), אף הוא למרקיסט ואנטי-דארוויניסט, היה מגדל צמחים רוסי, שפיתח מאות זנים חדשים של עצי פרי וצמחי מאכל.

09 פילוסוף חוצני, שצפה בנער אחר עד הגיעו לגיל עשרים ואחת ולא נתקל מעולם ביצור אנושי אחר, עשוי להגיע למסקנה, שטבעם של יצורי אנוש לגדול ללא הפסק בגובה ובחוכמה ולהתקדם ללא מעצור אל השלמות. ההכללה הזאת מבוססת באותה מידה כמו ההכללה שהאבולוציוניסטים מבססים על ההיסטוריה הקודמת של כדור הארץ. פרטרנד ראסל, **אמונתו של אדם חופשי**, פ' 6.

10 פעולת השריר היא למשוך, לא לדחוף, חוץ מאשר במקרים של איברי המין והלשון. ליאונרדו דא וינצ'י, **פנקסי הרשימות**.

11 רוב הזמן האבולוציה היא מירוך להישאר באותו מקום.

סטיב ג'ונס, **כמעט כמו לוויתן: 'מוצא המינים' מעודכן**, פ' 6. האמירה מאזכרת את הדיאלוג המפורסם בין אליס ובין המלכה האדומה (ראו במדור רפורמות, קדמה, ציטטה 08:657).

12 שרידת המתאימים ביותר.

מקורו של הביטוי הזה לא אצל דארווין אלא אצל הרפרט ספנסר, בחיבורו **ספטיקה חברתית**, 1851, והוא מתייחס שם לכלכלת השוק החופשי. אולם עד מהרה החל ספנסר, שנעשה תומך נלהב של תורת האבולוציה, משתמש בו בהקשר הביולוגי, למשל בספרו **עקרונות הביולוגיה**, ח' 3, פ' 12: "שרידה זו של המתאימים ביותר, שאני ניסיתי לבטאה כאן במונחים מכניים, היא מה שמיסטר דארווין כינה 'הפרה הטבעית', או השתמרות הגזעים המועדפים במאבק על החיים". דארווין, שספרו **מוצא המינים** ראה אור ב-1859, הכניס את המונח של ספנסר לספר רק החל ממהדורתו החמישית, ב-1869, וכך הוא כותב שם (פ' 3): "כינתי את העיקרון הזה, שעל-פיו כל נריאציה קלה משתמרת, אם היא מועילה, במונח הפרה הטבעית, כדי לציין את היחס שלה לכוח הבחירה של האדם. אבל הביטוי שרידת המתאימים ביותר, שמיסטר הרפרט ספנסר מרבה להשתמש בו, הוא יותר מדויק ולעתים משכנע לא פחות". אולם התברר, שהמונח של ספנסר בעייתי, שכן היו שהבינו אותו כ"שרידת הכשירים ביותר" או כ"שרידת המוצלחים ביותר". אגב, את המושג 'אבולוציה' הכניס דארווין לספרו רק במהדורה השישית, ב-1872.

01 כמה טיפשית נראית לסרטן הליכתו של האדם קדימה. גיאורג פריסטוף ליכטנברג, **פנקסי הטיטות**, פנקס ד, 1773-1775, 22.

02 לאנשי מדעי החברה האבולוציה היא כמו פסל לציפורים: משטח נוח להטיל עליו רעיונות שלא עוכלו היטב.

סטיב ג'ונס, 'שרטוט היסטורי של התפתחות הדעות על מוצא המינים', בתוך **כמעט כמו לוויתן: 'מוצא המינים' מעודכן**.

03 להניח שהעין, עם כל מנגנוניה שאין כדוגמתם להתאמת מוקד הראייה למרחקים שונים, לקביעת כמות האור הנכנס ולתיקון סטיות של התקמרות ושל צבע, היתה יכולה להיווצר בפעולת הפרה הטבעית, הנחה זו, אני מודה, נשמעת אבסורדית לגמרי. צ'רלס דארווין, **מוצא המינים**, פ' 6, 'קשיים בתיאוריה'.

04 מעניין כמה תיעוב אינסטינקטיבי יש באדם כלפי אבותיו ובני משפחתו הקרובים ביותר. אילו רק יכול היה דארווין לייחס במצפון שקט את מוצא האדם אל הפיל, או אל האריה, או אל האנטילופה, כמה לעג ודעות קדומות היו נחסכים מתורת האבולוציה. האונלוק אליס, **רשמים והערות**, רישום מיום 8.5.1913.

05 מעשה בפפון נבון שכלי הרף תקע בפסון, כי אמר: יום אחד, עוד שנה או מיליארד, אמצא את הטון הנכון.

ארתור אדינגטון, **דרכים חדשות במדע**, 1935, פ' 3. האמפרי קרפנסר, בספרו **טיפוס רציני** (ח' 2, פ' 16), מייחס את החמשיר הזה למשורר עזרא פאונד ומציין כי הוא כלול במכתב שלו מ-21.7.1949 אל הנטינגדון קיינס מהגלריה הלאומית לאמנות בווינגטון. פאונד עצמו למד לנגן בפסון במשך כמה חודשים בשנת 1921.

06 נראה שהאדם הוא החוליה החסרה בין הקופים האנתרופואידיים לבין יצורי אנוש. קונרד לורנץ; מצוטט בעיתון **ניו-יורק טיימס**, 11.4.1965.

07 נשיקה אמיתית מפיקה כל-כך הרבה חום, עד שהיא מחסלת את החיידקים.

ד"ר ס. ל. קאצוף, מהמכון ליחסי אנוש בסאן פרנסיסקו, מצוטט בירחון **מקורי האמריקני**, אפריל 1940.

08 עלינו לזכור, שהמדע הוא האויב הגדול של המקרה. על כן טבע מיצ'ורין, המשנה הגדול של הטבע, את

לא עלה בדעתו לאמת את טענתו על-ידי בדיקת פיות נשותיו.

בֶּרְטֶנְד ראסל, **השפעת המדע על החברה**; ובמאמר 'תיאור של אשפה אינטלקטואלית', (בתוך **מאמרים לא פופולריים**, פ' 7) הוא מנסח את הביקורת קצת אחרת: "אריסטו היה יכול להימנע מן הטעות שבמחשבה, כי לנשים יש פחות שיניים מאשר לגברים, על-ידי שיטה פשוטה של פנייה אל גברת אריסטו ובקשה שתשאיר את פיה פתוח בעודו סופר את שיניה".

08 דברים מוכרים מתרחשים, והאנושות אינה נותנת את דעתה עליהם. דרוש מוח בלתי-רגיל כדי לנתח את המוכר והידוע. אלפרד נורת' וייטקד, **המדע והעולם המודרני**, פ' 1.

09 דיראק דחה בנימוס את שני הספרים שרופֶרט [אופנהיימר] הציע לו. 'קריאת ספרים', אמר התיאורטיקן מקיימברידג' בכובד ראש, 'מפריעה למחשבה'.

לואיס אלווֹרז, **הרפתקאות של ביסיקאי**. דיראק הוא הפיסיקאי הבריטי פול דיראק.

10 ההבדל בין אֶמְבֶּה לבין אֵינְשְׁטַיִן הוא בכך, שאף-על-פי ששניהם משתמשים בשיטה של ניסוי וטעייה, האֶמְבֶּה שונאת לטעות ואילו את אֵינְשְׁטַיִן הטעות מרתקת. קארל פופֶר, **ידע אוֹבֵיֶיקְטִיבִי**, פ' 2, קטע 16.

11 המדען אינו חוקר את הטבע מפני שיש בכך תועלת; הוא חוקר אותו מפני שהוא מתענג עליו, והוא מתענג עליו מפני שהוא יפה. אלמלא היה הטבע יפה, לא היה טעם לדעת אותו, ואלמלא היה טעם לדעת אותו, לא היה טעם לחיות. מיוחס לאנרי פואנקרה.

12 המדען האידיאלי חושב כמו משורר ועובד כמו מנהל חשבונות. <<<<>>>>

13 מדענים, כשאומרים להם שמהו הוא בלתי-אפשרי, יוצאים מיד לעשות אותו. אֶדוֹרַד אֹסְבֹּרְן וילסון, **התקשרות: אחדות הידע**; למעלה: פ' 4, למטה: פ' 6.

14 התעמלות בוקר טובה למדען חוקר היא להיפטר בכל יום לפני ארוחת הבוקר מהיפּוֹתִזָה חביבה אחת. זה גורם לו להישאר צעיר. קוֹנַרד לוֹרְנֶץ, **על התוקפנות**, פ' 2.

01 תורשה היא בסך הכל סביבה מאוחסנת. לוֹתֶר בֶּרְנָנְק; מובא בתוך: אלן מקיי (עורך), **חילון ציטטות מדעיות**.

02 תיאוריה, על-פי ה'בריאתנים', היא משהו שהמצאת אחרי לילה של שכרות. מיוחס לאייזק אסימוב.

03 תרנגולת היא בסך הכל הדרך של הביצה לעשות עוד ביצה.

סמיוֹאֵל בֶּטְלֶר, **חיים והרגלים**, פ' 8. הדברים נכתבו ב־1877, כאשר התיאוריה החדשה והנועזת של דארווין עוררה ויכוחים סוערים ובהם הפולמוס הישן: מה קדם למה, הביצה או התרנגולת? אבירי האמונה הסתמכו בדרך כלל על כך שבספר בראשית נאמר, שאלוהים ברא את בעלי-החיים ולא שהוא ברא את הזרעים והביצים שלהם.

מדענים

04 אינני יודע כיצד אני נראה בעיני העולם, אבל בעיני עצמי אני נראה כאילו הייתי נער המשחק על שפת הים והמבלה את זמנו בחפשו פה ושם אבן חלקה יותר או קונכייה יפה יותר מהרגיל, בעוד האוקיאנוס הגדול של האמת משתרע לפני בלתי נגלה. אֵיִזֶק ניוטון; מובא בתוך: דִּיוויד ברוסטר (עורך), **זיכרונות על ניוטון**, כרך 2, פ' 27.

05 איש צעיר, אילו יכולתי לזכור את שמותיהם של כל החלקיקים האלה, הייתי נעשה בוטניקאי. אֶנְרִיקוֹ פֶּרְמִי; מצוטט בתוך קלגה קראג, **דורות קוֹוֶנְטִיִּים**.

06 אלה שעסקו במדעים היו אנשי הניסוי או אנשי הדוגמה. אנשי הניסוי הם כמו נמלים – הם רק אוגרים ומשתמשים. אנשי השכל דומים לעכבישים – הטוֹוִים קורים מתוך עצמם. אולם הדבורה הולכת בדרך האמצע – היא מלקטת את החומר הדרוש לה מפרחי הגן והשדה, אך היא מעכלת וממירה אותו בכוחה שלה. זה גם עניינו האמיתי של הפילוסוף [איש המדע].

פֶּרְנַסִּיס בֵּייקוֹן, **האורגנון החדש**, אפּוֹרִיזְמִים, ס' 1, 95.

07 אֶרִיסְטוֹ טען, כי לנשים יש פחות שיניים מאשר לגברים; ואף-על-פי שהוא היה נשוי פעמיים מעולם

מודע, לא־מודע

08 האדם המודע לעצמו הוא עצמאי; לעולם אין הוא משועמם, חיו קצרים מדי והוא שרוי כולו באושר עמוק אך שליו. רק הוא לבדו חי, בעוד בני־האדם האחרים, עבדי הטקסיות, מניחים לחייהם לחלוף על פניהם במעין חלום.
וירג'יניה וולף, 'מונטין', הקורא המצוי, סדרה ראשונה.

09 האני איננו שזור בביתו.
זיגמונד פרויד, 'קושי על דרך הפסיכואנליזה', 1917; כונס בתוך **כל הכתבים הפסיכולוגיים**, כרך 17. פרויד הגיע למסקנה הזאת לאחר שהתברר לו באמצעות הפסיכואנליזה, כי הדחפים המיניים אינם ניתנים לאילוף מלא וכי התהליכים הנפשיים הלא־מודעים "יכולים להגיע אל האני ולהיות תחת שליטתו רק באמצעות תפישות לא שלמות ולא מהימנות".

10 הלא־מודע הוא האוקיאנוס של הבלתי־ניתן להיאמר, של מה שגורש מארץ הלשון והורחק בשל איסורים עתיקים.
איטלו קלווינו, 'קיפּרנטיקה ורוחות רפאים', הרצאה בטורינו בנובמבר 1969; כונסה בתוך **מכונות הספרות**.

11 הלא־מודע הוא ההיסטוריה הלא־כתובה של האנושות מימים קדמונים.
קארל גוסטב יונג, 'גישה פסיכולוגית אל הדוגמה של השילוש', 1942; כונס בתוך **כתבים**, כרך 11: **פסיכולוגיה ודת: מערב ומזרח**.

12 הלא־מודע הוא המציאות הנפשית האמיתית. בטבעו העמוק הוא אינו ידוע לנו, כמו הממשות של העולם החיצוני, וייצוגו על־ידי נתוני התודעה לוקה בחסר, כמו ייצוגו של העולם החיצוני על־ידי הדיווחים של חושינו.
זיגמונד פרויד, **פשר החלומות**, פ' 7, 'הפסיכולוגיה של תהליכי החלום'.

13 הלא־מודע הוא שיח. פרויד לא היה הראשון שגילה את הלא־מודע, אבל היה הראשון שגילה את העובדה המהותית, שהלא־מודע מדבר – בפליטות פה, בחלומות, בשפה הסמלית של הסימפטומים. הלא־מודע איננו סתם איזה שק דחוי של אינסטינקטים, אלא תשוקה אינפנטילית בלתי־מתכלה, אשר הדחקתה הופכת אותה לבלתי ניתנת לזיהוי בסמליותה מפני שהיא מובעת אחרת, באמצעות התקוות רטוריות

01 זה אפילו לא שגוי.

מיוחס לוולפגנג פאולי. מספרים, שפעם הראו לו מאמר שכתב תיאורטיקן צעיר. פאולי עיין בו, נענע את ראשו בצער והגיב במלים שלמעלה.

02 יש בין המדענים אספנים, ממיינים וסדרנים כפייתיים; רבים הם בלשים במזגם ורבים חוקרי ארצות; אחדים אמנים ואחרים אומנים. יש מדענים משוררים, יש מדענים פילוסופים ויש אפילו מיסטיקנים אחדים.
פיטר מדאוואר, הרפובליקה של פלוטו.

03 כלל נקוט הוא בידי החברה המלכותית [...] לעולם לא לחוות את דעתה כגוף בשום נושא שהוא, מן המדעים או מן האמנויות, המובא לפניה.
הודעה שהתפרסמה באופן קבוע בכתב־העת **מעיוני החברה המלכותית** (האקדמיה המלכותית למדעים בבריטניה), עד שנות החמישים של המאה הקודמת. מובא בתוך: נייג'ל קלדר, **טכנופוליס**.

04 כשמדען קשיש ומכובד טוען כי משהו אפשרי, קרוב לוודאי שהוא צודק. כשהוא טוען כי משהו אינו אפשרי, סביר מאוד שהוא טועה.
ארתור סי. קלארק, 'הסכנות שבנבואה: כישלון הדמיון', **דיוקנים של העתיד**; אמירה שזכתה לכינוי 'החוק הראשון של קלארק'. בהמשך מסביר קלארק, כי במתמטיקה, פיסיקה ואסטרונומטיקה קשיש פירשו מעל גיל שלושים, ובמדעים האחרים נדחית הקשישות עד גיל ארבעים. אשר למדענים בני חמישים ומעלה, כל בוגר קולג' יודע, שהם טובים רק לישיבות סגל ושאסור לתת להם להיכנס למעבדה.

05 מדע שמהסס לשכוח את מייסדיו הוא אבוד.
מיוחס לאלפרד נורת' וייטהד.

06 עלובים הם מגלי העולם החושבים, שאם הם רואים לפנייהם רק ים, אין יבשה בקצהו.
פרנסיס בייקון, **קידום הדעת**, ס' 2, 7, 5.

07 קחו למשל את פרופסור מידן, דוגמה ומופת למדען קפדן. נאמני החקר ניבאו לו גדולות, לג'ונגל שוגר נצורות לגלות. בחניון על חופו של נהר טרופי נעלמה יום אחד כלתו פּנְלוּפִי. היא נפלה, כך מורה הדרך סח, ישר ללועו הפעור של תמסח. חייך המדען חיוכו האנין: 'התכוונת כמובן ללועו של תנין'.
אוגדן נאש, 'הטהרן', **חרוזים מ-1929 ואילך**.

קארל גוסטב יונג, 'הערות על סוד הפרח הזהב', 1929; כונס בתוך כתבים, כרך 13: מחקרים אֶלִימִיִּים.

08 'לא־מודע' שוב איננו שמו של מה שחבוי כרגע. הלא־מודע הוא ממלכה בתוך הנפש, עם דחפי התאוות משלה, עם אופן ביטוי משלה ועם מנגנונים מנטליים מיוחדים לה, אשר אינם פעילים בשום תחום אחר. זיגמונד פרויד, הרצאות מבוא לפסיכואנליזה; נדפס מחדש כרך 15 של כל הכתבים הפסיכולוגיים.

09 מודעות עצמית בימינו שוב אינה אלא ההתבוננות באני כבמקור מבוכה, כהתממשות האינאונות: הידיעה שאתה לא כלום. תיאודור אדורנו, מינימה מוֹרְלִיָה: הרהורים מחיים פגומים.

10 קצב ההתפתחות של התודעה באמצעות המדע והטכנולוגיה היה מהיר מדי והותיר את הלא־מודע, אשר לא היה מסוגל להדביק את הקצב, הרחק מאחור. כתוצאה מכך נדחק הלא־מודע לעמדת התגוננות, המתבטאת ברצון כללי להרס. קארל גוסטב יונג, 'עיון בתהליך האינדיווידואציה', 1934; כונס בתוך כתבים, כרך 9, ח' 1: הארכיטיפים והלא־מודע הקולקטיבי.

11 תכלית החיים היא לחיות, ולחיות פירושו להיות מודע, בשמחה, בשיכרון, ברצינות, בדבקות – להיות מודע. הנרי מילר, 'מוות יצירתי', חוכמת הלב.

מורניות, פוסטמודרניות

12 אפשר לראות את המודרניזם כמאמץ לכונן מחדש את העולם בהעדרו של אלוהים. בראיין אפליארד, מועדון התרבות: משבר האמונות, פ' 6.

13 אתה נולד מודרני, אתה לא נעשה מודרני. ז'אן בודריאר, 'אמריקה האסטרלית', אמריקה.

14 בכינוי מודרנית אכנה אמנות אשר מקדישה את מיומנותה הטכנית [...] להצגת העובדה שהבלתי־ניתן להצגה קיים. ז'אן פרנסואה ליוטאר, 'תשובה לשאלה מהו הפוסטמודרני?', אֶלִפֶּאבִּיתָה, 32, 1981; כונס בתוך הפוסטמודרני מוסבר לילדים: תכתובת 1982–1985.

(חילופי אובייקטים). במלים אחרות, הדחקה היא דחייה, לא של האינסטינקטים אלא של הסמלים או המסמנים שלהם, הדחקתם באמצעות החלפה, או הִתְקָה או העברה של משמעותם הליבידינלית המקורית אל מסמנים אחרים. שושנה פלמן, ז'ק לאקאן והרפתקת התובנה: פסיכואנליזה בתרבות בת־זמננו.

01 הלא־מודע ממלמל ללא הרף, ואם מקשיבים למלמולים אלה שומעים את האמת. גֶּסְטוֹן בֶּשְׁלֶאָר, הפואטיקה של ההזיה, פ' 2.

02 הלא־מודע קיים לא מפני שקיימת תשוקה לא מודעת במובן של משהו בלתי־חדיר [...] אשר מגיח ממעמקי הפרימיטיביות שלו כדי להעלות את עצמו לרמה הגבוהה יותר של התודעה. ההיפך הוא הנכון. אם קיימת תשוקה, הרי זה רק מפני שקיים לא־מודע, כלומר, לשון שהמבנה והאפקטים שלה נעלמים מן הסובייקט: מפני שברמת הלשון יש תמיד משהו שמעבר לתודעה, אשר מאפשר לפונקציית התשוקה להתמצב. ז'ק לאקאן, 'פסיכואנליזה ורפואה', 1967.

03 הלא־מודע שלי יודע על התודעה של הפסיכולוג יותר משיוודעת התודעה שלו על הלא־מודע שלי. קארל קראוס, בעיתונו הלפיד, 445/53, 18.1.1917.

04 הנפש הלא־מודעת של האדם רואה נכוחה גם כאשר התבונה המודעת עיוורת וחסרת אונים. קארל גוסטב יונג, 'תשובה לאיוב', 1952; כונס בתוך כתבים, כרך 11: פסיכולוגיה ודת: מערב ומזרח.

05 העולם בא לכלל ממשות כשהאדם מגלה אותו. אבל הוא מגלה אותו רק כאשר הוא מקריב את היפללותו באם הראשונית, המצב הקדמון של אי־מודעות. קארל גוסטב יונג, סמלים של טרנספורמציה, 1952; נדפס מחדש כרך 5 בתוך כתבים.

06 העין אינה מסוגלת לראות את עצמה, ולא האוזן לשמוע את עצמה ואף לא האיברים לדעת זה את זה. מאהאבהאראטה, ס' 1, 320.

07 כשם שהגוף האנושי מגלה אנטומיה משותפת מעל ומעבר להבדלים הגזעיים, כן מכילה הנפש האנושית שכבת מסד משותפת, הגוברת על ההבדלים התרבותיים והתודעתיים. את שכבת המסד הזאת אני מכנה הלא־מודע הקולקטיבי.

- 01 האמת המוחלטת היחידה היא, שאין אמיתות מוחלטות. פאול פיראבנד, נגד שיטה.
- 02 הדקונסטרוקציה [...] אינה טוענת שהאמת היא אשלייתית, אלא שהיא מוסדית. טרי איגלטון, 'האח ז'ק: הפוליטיקה של הדקונסטרוקציה', 1984; כונס בתוך למורת רוח.
- 03 המודרניות היא הארעי, החולף, המקרי; זו מחציתה של האמנות, אשר המחצית השנייה שלה היא הנצחי והבלתי-משתנה. [>>>><<<<]
- 04 האמן המודרני מכלה את העולם בעוברו דרכו. שארל בודליר, 'צייר החיים המודרניים', 1863; כונס בתוך האמנות הרומנטית, ח' 4.
- 05 הנפש המודרנית היא מהומה גמורה. הידע נמתח והגיע לנקודה, שלא העולם ולא התבונה מסוגלים למצוא בה אחיזה. העובדה היא, שאנחנו סובלים מניהיליזם. אלפר קאמי, פוקסי רשימות 1951-1942.
- 06 התשובה הפוסטמודרנית למודרניות מכירה בכך, שהיות שאי-אפשר למחוק באמת את העבר מפני שמחיקתו תוביל לשתיקה, יש לשוב ולבקר בעבר, אבל מתוך אירוניה, לא בתמימות. אני חושב על הגישה הפוסטמודרנית כמו על גישתו של גבר שאוהב אשה המעוֹרָה בתרבות ושיודע כי אינו יכול להגיד לה, 'אני אוהב אותך בטירוף', מפני שהוא יודע שהיא יודעת (ושהיא יודעת שהוא יודע), שהמלים הללו כבר נכתבו בידי פרברה קרטלנד. אבל יש פתרון. הוא יכול לומר: 'כמו שפרברה קרטלנד היתה אומרת, אני אוהב אותך בטירוף'. אומברטו אקו, 'פוסטמודרניזם, אירוניה, המענג', הרהורים על 'שם הוורד'.
- 07 וכי אין פירושו של להיות מודרני לדעת בבירור מה אי-אפשר להתחיל מחדש? רולאן בארת, 'מעבודה לטקסט', 1971.
- 08 יצירה יכולה להיות מודרנית רק אם היא פוסטמודרנית תחילה. כשמבינים זאת כך הפוסטמודרניזם איננו מודרניזם שהגיע אל סופו, אלא מודרניזם במצב ההתהוות שלו, ומצב זה הוא קבוע. ז'אן פרנסואה ליוטאר, 'תשובה לשאלה מהו הפוסטמודרני?', אלפאביתא, 32, 1981; כונס בתוך הפוסטמודרני מוסבר לילדים: תכתובת 1982-1985.
- 09 להיות מודרני פירושו לא לקבל את עצמך כפי שהנך בשטף הרגעים החולפים; פירושו להתייחס אל עצמך בתור מושא לעיצוב מורכב וקפדני. מישל פוקו, 'הנאורות מהי?'; תרגמה אריאלה אזולאי, בתוך: עצמי בשארה (עורך), הנאורות - פרויקט שלא נשלם?
- 10 למצוא צורה שמתאימה למהומה, זאת המשימה של האמן כיום. סמואל בקט, בשיחה עם ג'ון דרייפר, 1961; מובא בתוך: דירדרה פייר, סמואל בקט, ביוגרפיה, פ' 21.
- 11 מאז הרנסאנס איש אינו יודע השלמה. אי-השלמה היא האנורה הטרגית של האדם המודרני. הקדמונים נכנעו לגורלם. שום אדם מודרני אינו צנוע דיו כדי לקבל ולהשלים. גם את הבוז לחיים איננו מכירים. איננו חכמים במידה הנדרשת כדי לא לאהוב אותם תוך יסורים אינסופיים. הקדמונים לא עשו עניין גדול מסבלם. לא כן הדבר אצלנו, שכן אנו מתקוממים נגד הכאב. אמיל סיוראן, דמעות וקדושים.
- 12 מה שהפוסטמודרניזם דוחה איננו ההיסטוריה אלא ההיסטוריה - הרעיון שקיימת ישות הקרויה היסטוריה ושטבעות בה משמעות ומטרה והיא נפרשת סביבנו בחשאי בעודנו מדברים כאן. טרי איגלטון, אשליית הפוסטמודרניזם.
- 13 מודרניות היא איכות, לא קטגוריה כרונולוגית. תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.
- 14 מעטות הן המלים שכה מרבים להשתמש בהן ולהשחית אותן בדיונים על התרבות בת-זמננו כמו המלה 'פוסטמודרניזם'. [...] זה כמו להגיד משהו ובעת ובעונה אחת לשים מרכאות סביב מה שנאמר [...] התכונה המובהקת של הפוסטמודרניזם היא אותה מחויבות כוללת ו'מנדנדת' לשניות ולכפל משמעות. [...] עניינו העיקרי של הפוסטמודרני הוא לבטל את הטבעיות של אחדים מהמאפיינים השולטים בצורת חיינו; להצביע על כך, שאותן ישויות שאנו חווים אותן בלי לחשוב כ'טבעיות' (אלו יכולות לכלול קפיטליזם, משפחה או הומניזם ליברלי) הן לאמיתו של דבר 'תרבותיות'. לינדה האצ'ן, הפוליטיקה של הפוסטמודרניזם.
- 15 על כך סב כל העולם הפוסטמודרני: בני-אדם רבים איבדו את הגעגועים אל הנראטיב האבוד. ז'אן פרנסואה ליוטאר, המצב הפוסטמודרני: דוח על הידע.

10 ביורוקרטיה, שלטון הלא-איש, היא הצורה המודרנית של העריצות.
מרי מקארתי, 'ויטה אקטיבה', בשבועון ניו-יורקר, 18.10.1958; כונס בתוך נהפוך הוא.

11 בעיניו של הפקיד כולנו שווים.
ש"י עגנון, 'הדום וכיסא', לפניו מן החומה.

12 גם העדר תקדים הוא תקדים.
סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.

13 גמל הוא סוס שתוכנן בידי ועדה.
אנונימי.

14 הביורוקרט המושלם הוא אדם שמצליח לא להחליט שום החלטה ולא להיות אחראי לשום דבר.
ברוקס אטקינסון, '9 בספטמבר', פעם אחת סביב השמש.

15 הביורוקרטיה מגינה על הסטטוס קוו הרבה אחרי שהקוו איבד את הסטטוס שלו.
לורנס ג'יי. פיטר, 'וידויי האינטימיים של סוחר ציטטות', סאן פרנסיסקו סנדי אקזמיינר אנד כרוניקל, 29.1.1978.

16 הדבר היחיד שמציל אותנו מהביורוקרטיה הוא אי-היעילות שלה. ביורוקרטיה יעילה היא האיום הגדול ביותר על החירות.
יוג'ין מקארתי; במגאזין החדשות טיים, 12.2.1979.

17 הדבר הכי מעניין בפקידי ממשלה הוא, שהם מאמינים במה שהם אמורים להאמין, הם באמת מאמינים במה שהם אמורים להאמין...
גרטרוד סטיין, מלחמות שראיתי.

18 הדבר הקרוב ביותר לאלמוות עלי אדמות הוא המנגנון הממשלתי.
ג'יימס אף. ביירנס, לדבר גלויות.

19 החלטה שגויה איננה נצחית; תמיד אפשר לשנותה. החלטה מושהית נזקיה נצחיים; אי-אפשר לשנותם.
ג'ון קנת גלבריית, חיים בזמנו.

20 הם נתנו אותנו בידי שליטים חדשים וקודרים, שליטים בלי כבוד ובלי כעס, חרבות אין הם חוגרים;
בעיניים זרות ומתות מזיזים ניירות ומהדקים, עמלנו וצחוקנו להם כפרפור כנפי חרקים;
דלתייהם נעולות בלילות ואין הם יודעים שירים,

01 פוסטמודרניות היא בעת ובעונה אחת הרס הערכים הישנים ובנייתם מחדש. זהו חידוש בתוך חורבן.
ז'אן בודריאר, Cool Memories, פ' 4.

02 פוסטמודרניזם הוא מודרניזם ללא אופטימיזם.
רוברט הוויסון, תעשיית המורשה, פ' 6.

03 רק המודרני נעשה תמיד מיושן.
אוסקר ויילד, 'התנוונות השקר', כוונות; כונס מחדש בתוך האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוסקר ויילד (עורך ריצ'רד אַלמן).

מוסדות וארגונים, ביורוקרטיה

04 אם אתה מתכוון לחטוא, עשה זאת נגד אלוהים, לא נגד הביורוקרטיה. אלוהים יסלח לך; הביורוקרטיה לא.
האדמירל היימן ג. ריקובר; מצוטט בידי ויליאם קלינקסקיילס בעיתון ניו-יורק טיימס, 3.11.1986.

05 אשכים לבית השר – אומרים: כבר רכב, אבוא לעת ערב – אומרים: כבר שכב. או יעלה מֶרְכָּב, או יעלה מֶשֶׁכָּב – אויה לאיש עני נולד בלי כוכב.
אברהם אבן עזרא, 'בבית השר', דיוואן, מהד' בראדיזינר, 209.

06 אתה חושב שאני קורא את כל התזכירים שלך? אני לא מסוגל אפילו להרים אותם.
פרנקלין דלאנו רוזוולט; מצוטט בתוך: ג'ון קנת גלבריית, יומנו של שגריר.

07 בביורוקרט יש משהו שאינו אוהב שירה.
גור וידאל, חין, מוות וכסף, הקדמה.

08 בואו נברר מה כולם עושים, ואז נעצור אותם מלעשות זאת.
א. פ. הרפרט, 'בואו נעצור מישהו מלעשות משהו', 1930.

09 ביורוקרט טוב זה אחד שאקדח מכיוון לראשו. תנו את האקדח בידו – ותגידו שלום למגילת הזכויות.
ה. ל. מנקן, יריד הנביבות: כתבים על פוליטיקה (עורך מלקולם מוס). מגילת הזכויות היא הקובץ הכולל את עשרת התיקונים הראשונים לחוקה האמריקנית.

02 התפקיד של שירות המדינה הוא לנהל את השקיעה באופן מסודר.
ויליאם ארמסטרונג, 1973; מובא בתוך: פיטר הנסי, וייטהול.

03 ועדה היא חיה בעלת ארבע רגליים אחוריות.
ג'ון לה־קאָר, *Tinker, Tailor, Soldier, Spy* (עברית: **החפרפרת**),
ח' 3, פ' 34.

04 ועדה היא סימטה ללא מוצא, שמושבים אליה
רעיונות כדי לחנוק אותם בשקט.
סר בארנט קוקס; בכתב־העת **ניו סיינטיסט**, 8.11.1973.

05 ועדה צריכה לכלול שלושה חברים ששניים מהם נעדרים.

סר הרפרט בירבום טרי; מובא בתוך: הסקת' פירסון, **בירבום טרי**. ויש לאמרה הזאת עוד כמה גרסאות, מפי מקורות שונים.

06 ועדה – קבוצת לא-רוצים, שנבחרה מתוך הלא-מתאימים, לעשות את הלא-נחוץ.
אנונימי, מיוחס לרבים.

07 ועידה – קבוצת אנשים חשובים, שאיש מהם אינו מסוגל לעשות שום דבר בעצמו, אבל ביחד הם מסוגלים להחליט, ששום דבר לא ניתן להיעשות. פרד אלן.

08 זיכרון־דברים נכתב לא כדי ליידע את הקורא, אלא כדי להגן על הכותב.
דין אצ'יסון; בעיתון וול סטריט ג'ורנל, 8.9.1977.

09 יש לך גנגסטרים בעמדות כוח
ועבריינים שקובעים את החוקים.
בזבז דילן, 'מתי כבר תתעורר?', רכבת איט

10 כוחה של הביורוקרטיה הוא בעיקר פסיבי, לא אקטיבי. הוא מורכב מהיכולת למנוע שירותים נחוצים, ולא מהיכולת להתנגד במישרין לבעלי השררה הפוליטית.

יוֹהָנָן יוֹהָנָן, 'אנשי ביצוע פוליטיים והביורוקרטיה של וושינגטון', הרבעון למדע המדינה, סתיו 1977.

11 ככל שהחיים הציבוריים יותר מאורגנים, כן שוקעת מוסריותם.
א.מ. פורסטר, 'אמונת', פעמיים הידד לדמוקרטיה.

12 כל-כך הרבה חתימות בשביל לב כל-כך קטן...
האם תִּרְזֶה, על ריבוי הטפסים בבית-חולים בקליפורניה; בעיתון
הלונדוני **איוונינג סטנדרט**, 3.1.1992.

13 כל מועסק בהיִרְכִּיָּה יקודם אל רמת אי־הפְּשִׁירוֹת שלו.

14 עם הזמן יאויש כל תפקיד בידי מועסק שאינו פֿשיר למלאו.
[>>>><<<<]

15 העבודה מתבצעת בידי מועסקים שעדיין לא הגיעו
אל רמת אי-הכשירות שלהם.

16 החוק של גב' פייטר: כיום אם אתה לא מבולבל, אתה לא חושב ברור.

17 הצהרת פיטור על היעדר: אם אתה לא יודע לאן אתה הולך, תגיע כנראה למקום אחר.

13. 'העיקרון הפיטרי', של לורנס ג'יי. פיטר, כפי שמקובל לצטטו. פיטר עצמו היה קצת פחות נחרץ בניסוחו וכתב בספרו, **העיקרון הפיטרי: מדוע הדברים תמיד יוצאים רע** – שהנטייה היא לקדם את המועסק אל רמת אי-הפשירות. זאת גם הסיבה לכך שהוא כינה את הבחנתו עיקרון ולא חוק. 14-15. נגזרות של העיקרון. 16-17. הבחנות מתוך ספרי ההמשך. כוונתו המקורית של פיטר, סוציולוג קנדי, היתה לכתוב סטירה, אך כשפורסם ספרו, ב-1969, קיבלו רבים מהקוראים את הבחנותיו כפשוטן.

18 כשזרם מתפשט ומתרחב יותר ויותר, המים הולכים ונעשים רדודים ומזוהמים. המהפכה מתאדה ומותירה אחריה רק את הטינופת של ביורוקרטיה חדשה. שלשלאות האנושות המעונה עשויות ממסמכים ותיקיות.

פראנץ קפקא; בתוך: גוסטב יאנוש, שיחות עם קפקא.

01 לא שלג ולא גשם, לא להט השמש ולא אפלת הלילה יעצרו את השליחים הללו מההשלמה המהירה של סיבוביהם הקבועים.

המלים הללו, החקוקות על חזית האבן של משרד הדואר של ניו־יורק, מקורן בתיאורו של הֶרודוטוס (היסטוריה, ס' 8, 98) את שירות השליחים הרכובים הראשון בעולם, אשר נוסד בידי כורש מלך פרס במאה ה־6 לפנה"ס. יהי למלך את אשר למלך, אולם בני־יורק הוסיף משהו לכתובת את ההערה הבאה: אם ככה, אז מה מעכב אותם?

02 מי שנשללת ממנו ההזדמנות להחליט החלטות חשובות מתחיל לייחס חשיבות להחלטות שהוא מורשה להחליט.

סי. נורת'קוט פרקינסון, חוק פרקינסון.

03 מנהלנים הם כמו ג'וגרים. אם אתה עוצר ג'וגר, הוא ממשיך לרוץ במקום. אם אתה גורר מנהלן ומרחיקו מעיסוקו, הוא ממשיך לרוץ במקום, מדשדש בקרקע, מדבר על עסקים. לעולם אינו חדל לחתור קדימה, להחליט החלטות ולהוציאן אל הפועל.

ז'אן בודריאר, *Cool Memories*, פ' 5.

04 נאמנות היא הסגולה הביורוקרטית העליונה.

ריצ'רד ג'יי פֶּרְנֶט, שורשי המלחמה, ח' 3, פ' 3.

05 נהגתי להגיד לו לפעמים: 'אבא, רק תחשוב...'. והוא נהג לקטוע אותי מיד: 'בני, אני לא צריך לחשוב; אני פקיד מדינה'.

אָדוֹלֶף הִיטְלֶר, שיחה ב־1.1.1942; מובא בתוך: רשימות בֹּרְמַן, שאותן רשם וערך עוזרו של הִיטְלֶר, מֶרְטִין בֹּרְמַן. ב־1953 יצאו הרשימות הללו באנגלית, בעריכתו של ההיסטוריון יוֹ סְרַבֹּרֶרֶוֹפֶר, בשני כרכים: שיחות השולחן של הִיטְלֶר 1941–1944, והשיחות החשאיות של הִיטְלֶר 1941–1944, והציטטה שלמעלה מופיעה בכרך השני. אביו של אָדוֹלֶף הִיטְלֶר היה פקיד מכס.

06 נטייתה של הביורוקרטיה היא למצוא תכלית בכל דבר שהיא עושה.

ג'ון קֶנֶת גֶּלְבֶּרִיִּית, 'מדיניות חוץ: הלקחים הברורים של עשור רע, בירחון מדיניות חוץ, דצמבר 1970.

07 עובד מדינה לא עושה בדיחות.

אָז'ן יוֹנְסְקוֹ, הרוצח, מע' 1.

08 רעיון טוב, רק תדאגי לעשות העתק של הכל לפני שאת זורקת את זה.

סמיואל גולדווין למזכירתו, שהציעה לו להשליך מסמכים

ישנים שאין בהם צורך; מובא בתוך: מייקל פרידלנד, המגע של גולדווין.

09 שום ממשלה לא תצמצם לעולם את עצמה. תוכניות ממשלתיות, ברגע שבן יוצאות לדרך, לעולם אינן נעלמות. לאמיתו של דבר, משרד ממשלתי הוא הדבר הכי קרוב לחיי נצח שנזכה לראות אי־פעם עלי אדמות.

רוֹנָלְד רִיגֵן, 'זמן לבחור', תוכנית טלוויזיה ב־27.10.1964; כונס בתוך אומר את דעתי.

מוסיקה

10 אחרי השתיקה, המוסיקה היא הקרובה ביותר לבטא את הבלתי־ניתן לביטוי.

אֶלְדוּס האקסלי, 'מוסיקה בלילה', מוסיקה בלילה ומסות אחרות.

11 אין כניסה ללב אלא באמצעות חדרי המבוא של האוזניים. הצלילים המדודים והנעימים מעוררים את הנמצא בלב ומגלים את יופיו ופגמיו. [...] בכל פעם שרוח המוסיקה והשירה מגיעה ללב, היא מעוררת את הנמצא בו.

אל־גזאלי (אל־ע'זאלי), החייאת מדעי הדת (אחיא עולם א־דין), ח' 3, ס' 8.

12 'אינני יכול להבדיל בין דמעות לבין מוסיקה' (ניטֶשֶה). מי שאינו תופש מיד את עומקה של ההצהרה הזאת לא חי אפילו דקה באינטימיות של המוסיקה. אינני יודע מוסיקה אחרת אלא זו של דמעות. בהיוולדה מתוך אובדן גן העדן, מולידה המוסיקה את סמלי האובדן: דמעות.

אָמִיל סִיּוֹרָאן, דמעות וקדושים.

13 אם המוסיקה לא אומרת את זה, איך יכולות המלים להגיד את זה במקום המוסיקה?

ג'ון קולטריין; נאמר לֶנֶט קֶנטוֹף ומובא בתוך ג'אז הוא, פ' 5.

14 אם מוסיקה היא מזון האהבה,

כי אז נגנו, הגדישו הסאה,

עד כי יבחל תאבוני נִיֶּמַת.

שְׁיִיקְספִיר, הלילה השנים־עשר, מע' 1, תמ' 1, שורות הפתיחה.

הפוליטיים החשובים ביותר.

אֶפְלֶטוֹן, **המדינה**; למעלה: ס' 3, 402, למטה: ס' 4, 424. הדובר, סוקרטס, ממשיך ואומר: "מסתבר אפוא, שכאן, במוסיקה, חייבים השומרים להציב את מצודתם", וכן שיחו, אֶדִימָנוֹטוֹס, מגיב: "אכן, כאן יכולה ההפקרות להתגב פנימה בנקל בלי שיבחינו בה".

12 הטוֹנָליות היא כוח טבע, כמו הגֵּרֹוויטֵציה. פאול הינדמית', **מלאכת הקומפוזיציה המוסיקלית**.

13 היות שהמוסיקה היא שפה בעלת משמעות לרוב העצום של האנושות, אף כי רק מיעוט זעיר של בני-אדם מסוגל לנסח את המשמעות הזאת, והיות שזאת השפה היחידה שיש לה התכונות הסותרות להיות מובנת ובלתי-ניתנת לתרגום בעת ובעונה אחת, היוצר המוסיקלי כמוהו כאחד האלים והמוסיקה עצמה היא המסתורין העילאי של תבונת האדם, מסתורין שכל תחומי היצירה המגוונים באים אליו וישבו המפתח להתפתחותם. קלוד לוי־סטרס, **הנא והמבושל**, פתיחה.

14 המוסיקה אינה משנה את הלך המחשבה שלנו; היא גורמת לנו להרגיש את מה שאנו חושבים. הרוזנת דיאן, **ליקוטים מהחיים**.

15 המוסיקה הומצאה כדי לאשר את הבדידות האנושית. לוֹרֶנס דארל, **קליאה**, ס' 1, פ' 1.

16 המוסיקה הזאת שלכם. התגלמות האנרגיה העילאית – לא מופשטת כלל, אך ללא אובייקט, אנרגיה פְּרִיק, בְּאֶתֶר הטהור – היכן עוד בכל היקום מצוי דבר כזה? [...] מוסיקה כזאת היא האנרגיה כשהיא לעצמה, אבל לא כאידיאה, אלא בממשותה. [...] זוהי כמעט ההגדרה של אלוהים, חיקויֵי של האל – אני מופתע שהדבר אינו אסור. תוֹמַס מאן, **דוקטור פאוסטוס**, פ' 9; אֶדְרִיאן לוֹוֶרְקֶן.

17 המוסיקה היא גילוי נעלה [...] מן החוכמה ומן הפילוסופיה. <<<<<<>>>>>>

18 המוסיקה היא המתווכת בין החיים השכליים והחיים החושיים [...] היא הכניסה היחידה, הלא-גופנית, אל העולם העליון של הידיעה, אשר תופשת את האנושות אך האנושות איננה יכולה לתפוש אותה. בְּטֶהוֹבֶן. למעלה: מכתב לֶבְטִינה פֶּון אַרְמִין, 1810; למטה: מצוטט בתוך מכתב של בְּטִינה פֶּון אַרְמִין אל גֶּתֶה, 28.5.1810.

01 אם נדמה, כמו שקורה כמעט תמיד, שהמוסיקה מבטאת משהו, זאת רק אשליה. איגור סטרנווינסקי, **כרוניקות מחיי**.

02 אני אוהב מוסיקה מפני שהיא אֶ-מוסרית. קֶרְמַן הֶסֶה, **דמיאן**, פ' 5.

03 אני מתחיל לחשוב כמו הקהל הרחב, שמקומה של המנגינה בראש ההיררכיה של היסודות המרכיבים את המוסיקה. איגור סטרנווינסקי, **הפואטיקה של המוסיקה**.

04 אפשר להבהיר את הבעיה על-ידי הצגת השאלה הפשוטה: האם יש למוסיקה משמעות? תשובתי על השאלה הזאת תהיה: כן. ועל השאלה: האם אתה יכול לומר מהי המשמעות הזאת? – תשובתי תהיה: לא. ארֶוֹן קוֹפֶלְנֹד, **למה להקשיב במוסיקה**, פ' 2.

05 בלי מוסיקה החיים הם טעות. פרידריך ניטֶשֶׁה, **שקיעת האלילים**, 'פתגמים וחידודים', 33.

06 במקום שהדיבור האנושי חָדַל, שם מתחילה המוסיקה. ריכרד וגֶנֶר, **ערב מאושר**.

07 האמנויות האחרות משכנעות אותנו; המוסיקה כובשת אותנו בהפתעה. אֶדוֹרַד הֶנסְלִיק, **היפה במוסיקה**.

08 האמנות שהכי קשה לדבר עליה היא המוסיקה, מפני שלמוסיקה אין משמעות לדבר עליה. נָד רֶוֶרֶם, **מוסיקה מבפנים החוצה**.

09 האנגלים לא אוהבים מוסיקה, אבל הם בהחלט אוהבים את הרעש שהיא עושה. תוֹמַס בִּיצ'ס', בעיתון **ניו־יורק הראלד טריביון**, 19.3.1961.

10 החינוך המוסיקלי רב-עוצמה הוא מכל אמצעי אחר, שכן המקצב וההרמוניה מוצאים את דרכם אל חדרי הנפש העמוקים, נאחזים בהם בחוזקה, ובהשרותם עליהם תוֹאֵם הם הופכים את נשמתו של מי שקיבל חינוך נכון לרבת תוֹאֵם ואת זו של מי שלא קיבל חינוך נכון – לחסרת תוֹאֵם. <<<<<<>>>>>>

11 יש להימנע מהנהגת סוג חדש של מוסיקה, כי יש בכך סכנה למדינה כולה; שכן אי-אפשר לשנות סגנונות במוסיקה בלי שהדבר ישפיע על המוסדות

- 01 המוסיקה היא המקצב של התנועה הפואטית, ריקוד בלתי-נראה, כשם שהריקוד הוא מוסיקה דוממת. ז'אן פול, לבנה.
- 02 המוסיקה, היות שאינה עשויה מאובייקטים ואינה מתייחסת לאובייקטים, אינה מוחשית ואינה ניתנת לביטוי במלים. אפשר רק לנשום אותה, כביכול, באמצעות הרוח. השאר הוא דממה. ז'ק ברזון, תענוגות המוסיקה.
- 03 המוסיקה יוצרת סדר מתוך פאוס, שכן המקצב אוסף המשכיות על המפורד, וההרמוניה אוכפת תאימות על הלא-תואם. יהודי מנוחין, נושא ווריאציות.
- 04 המוסיקה [...] מעִתֶּקֶת את הנפש ממידה אל הופֶּכֶה. ר' יהודה הלוי, הפזרי, מאמר ב, סה; תרגם ר' יהודה אֶבֶן תיבון.
- 05 המוסיקה מבטאת את מה שאי-אפשר לאומרו על מה שאי-אפשר לשתוק עליו. ויקטור הוגו, ויליאם שייקספיר, ח' 1, ס' 2, פ' 4.
- 06 המלחינים צריכים לכתוב מנגינות שהנהגים והנערים השליחים יוכלו לשרוק אותן. תומס ביצ'ם; מצוטט בעיתון ניו-יורק טיימס, 9.3.1961.
- 07 הממשות היחידה שבמוסיקה היא המצב הרוחני שהיא מעוררת במאזין. סטנלי, חיי רוסיני.
- 08 הספק מתגנב לכל דבר, להוציא דבר אחד ויחיד: אין מוסיקה ספקנית. אָמיל סִיורָאן, קֶלֶסוֹת וקִילוֹסִים.
- 09 ויהי בהיות רוח אלוהים אל שאול ולקח דוד את הכינור וניגן בידו, ורווח לשאול וטוב לו וסרה מעליו רוח הרעה. שמואל א, טז כג.
- 10 זה העונג החושני היחיד הנקי מחטא. סמיואל ג'ונסון על המוסיקה; הובא בתוך: ויליאם סווארד, אנקדוטות על אנשי שם.
- 11 יש גיאומטריה בזמזום המיתרים. יש מוסיקה בריווח הספרות. פיתגורס.
- 12 יש מוסיקה באוויר, יש מוסיקה סביבנו; העולם מלא בה, ואתה פשוט לוקח כמה שאתה צריך. אָדוֹאָרד אֶלְגֶּר; מובא בתוך: ר. ג'יי. פאקלי, סֶר אָדוֹאָרד אֶלְגֶּר.
- 13 יש משהו חשוד במוסיקה, רבותי. אני עומד על כך שהיא מפוקפקת מטבעה. לא ארחיק לכת אם אטען מיד, שהיא חשודה מבחינה פוליטית. תומס מאן, הר הקסמים, פ' 4; סֶטֶמְבְּרִיני.
- 14 כל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם, כי כל בהמה ובהמה יש לה עשב מיוחד שהיא צריכה לאוכלו. [הוא] גם אינו רועה תמיד במקום אחד, ולפי העשבים והמקום שרועה שם, כן יש לו ניגון. כי כל עשב ועשב יש לו שירה שאומר, שזה בחינת פרק שירה, ומשירת העשבים נעשה ניגון של הרועה. ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן (מהדורה פתרא), ס' סג.
- 15 לב בלי מוסיקה הוא כמו יופי בלי מלנכוליה. <<<<>>>>
- 16 הכל מוסיקה. אלוהים עצמו אינו אלא הלוּצִינִצִּיה אָקוּסְטִית. אָמיל סִיורָאן, דמעות וקדושים.
- 17 למוסיקאי הכל הוא מוסיקה. כל מה שפועם, או נע, או זז, או רוטט – ימים שטופי שמש, לילות שבהם מייבבת הרוח, אורות מהבהבים, נצנוץ הכוכבים, סערות, שירת הציפורים, זמזום החרקים, רחש העצים, קולות אהובים ושנואים, צלילים מוכרים ליד האח המבוערת, רצפה חורקת, הדם הזורם בוורידים בדממת הלילה – כל מה שהנו הוא מוסיקה. כל מה שדרוש הוא לשמוע אותה. רומן רולאן, ז'אן פריסטוף.
- 18 למוסיקה מין קסם יש, שאת הרע הוא מהפך לטוב ואת הטוב מטה רע לעשות. שייקספיר, מידה כנגד מידה, מע' 4, תמ' 1.
- 19 מדיטציה, יותר מאשר ניתוח, תביא אותנו אל לב המוסיקה. נד רוֹרֶם, היומן האחרון, 1974.
- 20 מה שאני הכי אוהב במוסיקה הן הנשים שמקשיבות לה. מיוחס לז'יל דה גונקור.

- 01 מוסיקה היא האמנות היחידה שמעוררת נוסטלגיה אל העתיד.
נד רורם, קטלוג הוצאת פיטרס למוסיקה בת זמנו, 1975.
- 02 מוסיקה היא מין טאוטולוגיה, שלמה לעצמה, מספקת את עצמה.
לודוויג ויטגנשטיין, בוקסי רשימות 1914-1916, רישום מיום 4.3.1915.
- 03 מוסיקה היא עין האוזן.
תומס דראקס, ביצירותקה סכולסטיקה אינסטרוקטיסימה, 1616.
- 04 מוסיקה טובה קרובה מאוד לשפה פרימיטיבית.
דני דידרו, 'הקשר בין מחשבות ובין תנועת איברים', יסודות הפיסיולוגיה.
- 05 מלחינים נוטים להניח, שכולם אוהבים מוסיקה. אולי זה מפתיע, אבל הם לא.
ארון קופלנד; בתוך ניו-יורק טיימס מגאזין ב-1964.
- 06 מתמטיקה היא מוסיקה לשכל; מוסיקה היא מתמטיקה לנשמה.
אנונימי; מובא בתוך: נט שפירו (עורך), אנציקלופדיה של ציטטות על מוסיקה.
- 07 צליל הוא צורה אחרת של אור. [...] הכלים במוסיקה ממלאים את הפונקציות המוקצות לצבעים בציור.
אונורה דה בלזק, גמברה.
- 08 שום דבר אינו קיים ללא מוסיקה; שכן היקום כולו, כך אומרים, נוצר על-ידי הרמוניה של צלילים, והרקיעים חגים לצלילי ההרמוניה הזאת.
איזידור מסוויליה, אטימולוגיות.
- 09 אז אנחנו פוגשים כמה טיפוסים שמנגנים ג'אז ב'הילטון טוקיו'. [...] הם מנגנים ממש טוב. זאת הסיבה שיפאן מפחידה אותי לפעמים, מפני שיש להם היכולת לעשות דברים יותר טוב מהמקור.
דיוק אלינגטון, המוסיקה היא הגברת שלי.
- 10 אין אף רגש אחד שהג'אז אינו מסוגל להכילו. לא רק שמחה ודיכאון, אלא גם התמרמרות, כעס ועשרות רגשות אחרים.
מארק בליצסטיין; מצוטט בתוך: נט קנטוף, חיי הג'אז.
- 11 אם אתה צריך לשאול מה זה ג'אז, אף פעם לא תדע.
לואי ארמסטרונג.
- 12 אמרתי לפני שנים: למה לנגן בטהובן אם אפשר לנגן משהו חדש?
מילס דייוויס, בעיתון אטלנטה קונסטיטושן, 27.5.1989.
- 13 אני לא חושבת שאני שרה. אני מרגישה שאני מנגנת בכלי-נשיפה. אני מנסה לאלתר, כמו לסטר יאנג, כמו לואי ארמסטרונג. [...] מה שיוצא זה מה שאני מרגישה. אני שונאת לשיר לפי הספר. אני חייבת לשנות את המנגינה לדרך העשייה שלי.
בילי הוליד.
- 14 ביצוע ג'אז מתמקד בתהליך היצירה. המטרה הסופית איננה רק התוצר המוגמר, אלא הדרך והתהליך שבהם מגיעים אליו.
דייוויד ליבמן, דיוקן עצמי של ג'אז, פ' 3.
- 15 בלז'אז זה כמו שמרים ללחם – בלעדיו זה שטוח.
פרמן מקרי, 'בלז'אז זאת אשה', נאום בפסטיבל ניופורט לג'אז, ניו-יורק, 2.7.1980.
- 16 בלז'אז קל לנגן, אבל קשה להרגיש.
ג'ימי הנדריקס; מצוטט בתוך: צ'רלס שאר מארי, תנועה חולפת, פ' 6.
- 17 בשבילי, בכל מקום שאני הולך, אפילו מעבר למסך הברזל, זאת רק עוד עיר אחת. כל בתי-המלון דומים – מיטה, שידה, שני כרים. אחרי ההופעה אתה מגלגל סיגריה או שתיים, חוגג קצת, מתמסטל, וזה הכל ללילה. אלה החיים שלי.
לואי ארמסטרונג על עצמו; בתוך: ריצ'רד מרימן, לואי ארמסטרונג – דיוקן עצמי.
- 18 ג'אז הוא המוסיקה היחידה שבה אפשר לנגן אותו תו לילה אחר לילה, אבל אחרת בכל פעם. אלה הדברים הנסתרים, התת-מודע ששוכן בגוף ומאפשר לך לדעת: אתה מרגיש את זה, ואתה מנגן את זה.
אורנט קולמן; מצוטט בתוך: וילפריד מלרס, מוסיקה בארץ חדשה.

מוסיקה – ג'אז, בלז

- 01 ג'אז הוא מוסיקה שהומצאה בידי שדים כדי לענות את המטומטמים.
הנרי ואן דייק.
- 02 ג'אז הוא מוסיקת העם של דור המכונה.
פול ויטמן.
- 03 ג'אז הוא שפה. אלה בני-אדם שחיים בצליל. ג'אז הוא בני-אדם מדברים, צוחקים, בוכים, בונים, מציירים, מחשבים, עושים הפשטות, ממצים, נותנים, לוקחים, בורחים; במלים אחרות, חיים.
ויליס קונור; מצוטט בתוך: ליאונרד פֶּדֶר, ספר הג'אז.
- 04 האתגר הראשון של מבצע הג'אז הוא לאחד את התגובות השונות של קהל המאזינים, כך שיהפך לישות אחת. בתחום האל-זמני של התקשורת התת-מודעת מתקיימת יצירה משותפת כאשר המאלתר נהפך לקולה הברור של הקבוצה. החמלה שברגע השראה זה של אחדות היא תכלית הג'אז והסיבה לקיומו הנמשך.
איולה וֶדִיב ברוֹנֶק, בכתב-העת פרספקטיבות יוֹ-אֶס-אֵי, 15, 1956.
- 05 הבלוז נראה לי תמיד כמשהו מאוד עצוב, עצוב יותר אפילו מהספיריטואלס, מפני שהעצב שלו אינו מרוכך בדמעות, אלא מוקשח בצחוק, הצחוק האבסורדי והלא-הולם של עצב שאין לו אפילו אלוהים לפנות אליו.
לנגסטון יוז, מכתב אל קארל ואן נֶכְטֶן.
- 06 ההבדל הבסיסי בין מוסיקה קלסית לבין ג'אז הוא, שבקלסית המוסיקה תמיד גדולה מהביצוע שלה, בעוד שבג'אז הדרך שבה הוא מבוצע תמיד יותר חשובה ממה שמנוגן.
אנדרה פֶרווין למיילס קינגסטון, בראיון בעיתון טיימס, 1967.
- 07 היום הוא מנגן ג'אז – מחר הוא בוגד בארצו.
סיסמה סובייטית בשנות העשרים.
- 08 הלהקה היא הכלי שלי.
דיוק אלינגטון; בשבועון ניו-יורקר, יולי 1944.
- 09 התקרבותי לשחזור ההרגשה של אותו לילה בשנת 1944, כאשר שמעתי לראשונה את דיזי ואת בירד, אבל מעולם לא הגעתי לשם. [...] אני מחפש את זה בלי הרף, מקשיב ומגשש, ומנסה תמיד למצוא את זה בתוך ובאמצעות המוסיקה שאני מנגן יום-יום.
מיילס דייוויס, מיילס: האוטוביוגרפיה, פרולוג.
- 10 כל מה שמוסיקאי יכול לעשות הוא להתקרב אל מקורות הטבע ולחוש שהוא מחובר אל חוקי הטבע. או אז הוא יכול להרגיש, שהוא מפרש אותם כמיטב יכולתו.
- ג'ון קולטריין, ראיון לירחון ג'אז ז'ורנל, ינואר 1962; כונס בתוך: קארל ווידק (עורך), ספר הג'אז.
- 11 כשאתה מנגן ג'אז עליך לנגן מה שנובע ממך בכל רגע ורגע – משהו שעוד לא אמרת מעולם.
ג'ון קולטריין; מצוטט בחוברת של מוזיאון הג'אז בניו-יורק, על ג'ון קולטריין, 1974.
- 12 לא כל-כך אכפת לי ממוסיקה – מה שאני אוהב זה צלילים.
דיזי גילספי.
- 13 לג'אז אין ולא כלום עם מוסיקה מולחנת, וכאשר הוא מחפש להיות מושפע מהמוסיקה העכשווית [המודרנית], זה לא ג'אז וזה לא טוב.
איגור סטרובינסקי.
- 14 לנגן 'בופ' זה כמו לשחק 'שבץ נא' בלי התנועות.
דיוק אלינגטון; במגאזין לוק, 10.8.1954.
- 15 צליל ההפתעה.
ויטני בליאטי, שמו של ספר על ג'אז (1959), שנהפך לכינוי של המוסיקה הזאת.
- 16 שמעתי פעם מישו אומר, שלכל השחורים יש קצב. בולשיט!
ריי צ'רלס, בראיון בירחון פלייבוי, 1970.

מוסיקה – ושיר

- 17 אופרה, בצד אדריכלות גותית, היא המצאה מוזרה ביותר של האדם המערבי. לא היתה שום אפשרות לחזות אותה באיזשהו תהליך הגיוני.
קנת קלארק, הציוויליזציה, פ' 1.
- 18 ברבור הכסף, שכל ימיו לא שר אף תו, פתח את סגור גרונו באחרית חייו.
אורלנדו גיבונס, 'ברבור הכסף', קובץ 1 של מדריגלים ומוֹטֶטִים בחמישה חלקים.

יוהן סְבִסְטִיאן באך, כאשר החמיאו לו על נגינתו בעוגב; מובא בתוך: ק. גיירינגר, **משפחת באך**.

11 זה נשמע כמו שני שלדים מזדווגים על גג של פח גלי. סר תומס ביצ'ם, על צלילו של צ'מבלו; מובא בתוך: הרולד אטקינס וארצ'י ניומן, **סיפורי ביצ'ם**.

12 טוב, אתה תנגן את באך בדרך שלך, ואני אנגן אותו בדרך שלו. ונדה לנדובסקה לפסנתרן עמית. מצוטטת בתוך: הרולד שְנֶפֶרג, **הפסנתרנים הגדולים**.

13 יש שלושה סוגי פסנתרנים: פסנתרנים יהודים, פסנתרנים הומוסקסואלים ופסנתרנים רעים. ולדימיר הורוביץ. הוא עצמו היה שייך לשניים משלושת הסוגים.

14 כינור היה תלוי למעלה ממיתתו של דוד המלך, וכיוון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו. **ברכות ג**.

15 כשהיצירה נעשית קשה – עשה פרצופים. ארתור שְנאָפֶל לוולדימיר הורוביץ.

16 כששואלים אותי: מה דעתך על הקהל שלנו? אני משיב: אני מכיר שני סוגים של קהל – המשתעלים והלא-משתעלים. ארתור שְנאָפֶל, **חיי במוסיקה**.

17 לעולם אינני מתאמנת – אני תמיד מנגנת. ונדה לנדובסקה.

18 לעולם אל תסתכל על הטרומבונים – אתה רק תעורר אותם. ריכרד שטראוס, עצה למנצחים.

19 נא לא לירות בפסנתרן – הוא עושה כמיטב יכולתו. בהרצאה שכותרתה 'רשמים מאמריקה', שנתן ב־1883 בלונדון (כונסה בתוך **האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוסקר ויילד**; עורך ריצ'רד אָלמן), סיפר אוסקר ויילד, כי ראה את ההודעה הזאת על שלט בבאר ואולם ריקודים בעיר המכרות לידווייל באזור הרוקיס. ויילד הוסיף, כי על־אף הבקשה שיעור התמותה בקרב הפסנתרנים במקום היה גבוה מאוד. האמירה 'אל תירו בפסנתרן' נהפכה לביטוי נפוץ, ויש לה וריאציות רבות. אָלטון ג'ון, לדוגמה, הכתיר אלבום שלו ב־1972 בכותרת 'אל תירו בי, אני רק הפסנתרן'.

01 זה היה לא רע; אפילו המוסיקה היתה נחמדה. יוגי בָרה, אחרי שנכח בביצוע של האופרה **טוסקה**.

02 כל הקורא בתורה בלא ניגון, התורה חוגרת שק עליו. ספר הפליאה.

03 לא אכפת לי באיזו שפה שרים את האופרה, כל עוד זאת שפה שאינני מבין. אָדואַרד אָפֶלטון; מצוטט בשבועון **אובְזֶרוּוֶר**, 28.8.1955.

04 תנו לי רשימת כביסה ואני כבר אחבר לה מוסיקה. מיוחס לרוסיני.

מוסיקה – מבצעים וכלים

05 אבוב היה במקדש, חלק היה, דק היה, של קנה היה ומימות משה היה. ציווה המלך וציפוהו זהב, ולא היה קולו ערב, נטלו את ציפויֵו והיה קולו ערב כמות שהיה. ערכין י.

06 ג'נטלמן אמיתי יודע לנגן בחמת חלילים – ואינו עושה זאת אף פעם. מיוחס לג. ק. צ'סטרטון.

07 בתווים אני שולט לא יותר טוב מפסנתרנים רבים אחרים. אבל ההפסקים שבין התווים – אה, כאן שוכנת האמנות. ארתור שְנאָפֶל; בעיתון **שיקאגו דִיילי ניוז**, 1.6.1958.

08 גבירתי, יש לך בין רגלייך כלי היכול להעניק עונג לאלפים – וכל מה שאת מסוגלת לעשות זה לגרד אותו.

מיוחס לסר תומס ביצ'ם, שאמר כביכול את המשפט הזה לצ'לנית שנגינתה לא השביעה את רצונו.

09 השטן רוכב על קשת הכינור.

שְייקספיר, **הנרי הרביעי**, ח' 1, מע' 2, תמ' 4.

10 זה בכלל לא קשה. עליך רק ללחוץ על הקלידים הנכונים בזמן הנכון, והכלי מנגן מעצמו.

ניקולאי רימסקי־קורסקוב לפני קונצרט מיצירותיו של קלוד דביסי.

11 כמעט כל אחד יכול לתפוש את הוולגריזם אצל ליסט ואת העדר הוולגריזם אצל מוצרט. יותר קשה לתפוש את את הנפילות הוולגריזם אצל נגנר ואת העדרן אצל בְּרִלְיוֹז.

לואיס קרוננברגר, השיגעון לתפארת.

12 מוצרט בן־האלמוות! לך אני חב את הכל: את אובדן שפיותי, את היפעמות נפשי, את אימת קיומי. לך עלי להודות על שלא הלכתי בנתיב החיים בלי שאפגוש משהו שיזעזע אותי, על שלא מָתִי בלי שאוהב.

סָרְן קירקגור, או / אן, כרך 1, 'השלבים הארוטיים הבלתי־אמצעיים או המוסיקלי־הארוטי'.

13 על שוֹפֶרֶט אני מהסס לדבר. הברנש היה כמעט על־אנושי. כל גיהוק שלו היה מקסים כמו שירת הסירנות. הוא הזיע יופי בטבעיות, כמו שנוצרי מזיע שנאה.

ה. ל. מֶנְקוֹן, מכתב לאייזק גולדברג, 6.5.1925; כונס בתוך ה. ל. מֶנְקוֹן על מוסיקה (עורך לואיס צ'סלוק).

מוסיקה – עממית, קאנטרי

14 בעוד אנו יושבים כאן ושרים שירי עם במועדון שירי־העם שלנו, העם נמצא במקום אחר ושר משהו אחר.

טוֹנִי דִּייוויס; ברבעון שיר, קיץ 1963.

15 הדרך הטובה ביותר להכיר איזושהי חבורת בני־אדם היא ללכת ולשמוע את המוסיקה שלהם.

[>>>><<<<]

16 עבודה, זה העניין. הדבר הכי גדול והכי טוב שאפשר לשיר עליו הוא עבודה. [...] פשוט, למד איפה העבודה נעשית. זה המקום שבו תמצא מוסיקה אמריקנית אמיתית ושבּו נוצרים השירים.

וודי גֶת'רִי. למעלה: בתוך: סטדס טְרָקֶל (עורך), וודי אומר; למטה: 'לפי האוזן', בכתב־העת קרקע משותפת, 1942.

17 מוסיקאי אמיתי מסוגל ליצור מדמיונו מנגינות שהן יותר אותנטיות מפולקלור.

הייטור וילה־לוֹבֶס.

מוסיקה – מלחינים

01 אחרי אורטוריה, קנטטה או פְּסִיּוֹן של באך מרגישים שמוכרח להיות אלוהים. אחרת המוסיקה של באך היא אשליה קורעת לב. תיאולוגים ופילוסופים בזבוז ימים כה רבים בחיפוש הוכחות לקיומו, בהתעלמם מן ההוכחה התקפה היחידה: באך.

[>>>><<<<]

02 מוצרט גורם לי להתחרט על חטאו של אדם.

אָמִיל סִיֹוראן, דמעות וקדושים.

03 אני אוהב אופרה – אני חושב שאכתוב לזה מוסיקה. לודוויג ואן בֶּטהוֹבֶן, לאחר שנכח בביצוע אופרה של מלחין נחות במקצת ממנו; הובא בתוכנית הרדיו של הפִּי־בִּי־סי, 'ציטוט...' סוף ציטוט', 16.7.1977. מיוחס גם לריכרד נֶגֶר.

04 אני חוזר אל באך כמו כלב חולה, שמוצא באינסטינקט את השורשים והעשבים שירפאו אותו.

פֶּבֶלֹו קֶזֶאלֶס; בשבועון אֹבֶזְרוֹר, 27.11.1921.

05 אני מבטיח לך לפני אלוהים, על דברתי כאדם ישר, שבנך הוא המלחין הגדול ביותר שהאזנתי לו מעודי.

יוֹזֶף היידן לליאופולד מוצרט בווינה, 12.2.1785. וולפגנג אַמַדִיאוס מוצרט היה אז בן עשרים ותשע.

06 בֶּטהוֹבֶן יודע לכתוב מוסיקה, תודה לאל, אבל הוא לא יודע לעשות שום דבר אחר בחיים.

לודוויג ואן בֶּטהוֹבֶן, מכתב לפרדיננד ריס, 22.12.1822.

07 הוא עורר בי הערצה בנעורי; הוא גרם לי להתייאש בבגרותי; הוא נחמתי בזקנתי.

ג'ואקינו רוסיני על מוצרט.

08 ייתכן שכאשר המלאכים עוסקים בעבודתם, להלל את האל, הם מנגנים רק באך. אולם אני משוכנע, שכאשר הם נינוחים בינם לבין עצמם הם מנגנים מוצרט, והאל הטוב בקשיב בהנאה מיוחדת.

קארל בארת, וולפגאנג אַמַדִיאוס מוצרט.

09 יש רק שני דברים שראוי לכוון אליהם: מוסיקה טובה ומצפון נקי.

פאול הינדמית', מכתב למו"ל שלו, וילי שְטֶרְקֶר, 1938.

10 כבר שמעתי את זה. מוטב שלא אלך; אני אתחיל להתרגל לזה, עד שלבסוף אוהב את זה.

- 09 אנ'לא יכול לקבל סיפוק.
מיק ג'אגר וקית' ריצ'רדס, 'סיפוק', 1965, באלבום להיטים גדולים של להקת ה'רולינג סטונס'.
- 10 אנשים חושבים שיש איזה זוהר בלחבר שירים, אבל האמת היא שזה להסתובב הנה והנה ולשיר לעצמך כמו איזה פסיכי.
אָלוויס קוֹסְטֶלוֹ, 1995.
- 11 אנשים שכותבים חוקים רעים מסוכנים לדעתי יותר ממחברי שירים שמהללים את המיניות.
פֶּרְנַק זאפא, בשימוע מטעם הסנאט האמריקני על הנושא 'רוק פֹּרְנוֹ', בתגובה להאשמות שהמוסיקה הזאת עלולה לגרום להתנהגות סוטה.
- 12 בכתיבת שירים למדתי מִסְזָאן לא פחות מאשר למדתי מוודי גֶ'ת'רי.
בֹּב דִּילֵן; מצוטט בתוך: קלינטון היילין, דִּילֵן: מאחורי הצללים, פ' 25.
- 13 בני־הנוער של היום צודקים ביחס למוסיקה שההורים שלהם האזינו לה: רופה היה זבל. ההורים צודקים ביחס למוסיקה שילדיהם מאזינים לה: רופה זבל.
ג'ין ליס, 'רוק', בירחון הִיִּי פִּיֶּדְלִיטִי, נובמבר 1967.
- 14 בעיני מוסיקת הפופ היא לא רלוונטית במובן זה שבעוד מאתיים שנה בני־האדם לא יאזינו למה שנכתב ומנוגן היום. אני חושב שהם יאזינו לִבֶּטְהוֹבֵן. מוסיקת פופ היא רק בִּיף. זאת אחת הסיבות לכך שאני לא לוקח את עצמי ברצינות.
אָלְטוֹן ג'וֹן; מצוטט בתוך: נֵט שְפִירוֹ (עורך), אנציקלופדיה של ציטטות על מוסיקה.
- 15 האור בקצה המנהרה – אולי זה אתה.
סטיבן טיילר, 'מדהים', תשתלט על עצמך, 1993; להקת 'אִירוֹסְמִית'.
- 16 האם אנחנו באמת רוצים לדעת איך מייקל ג'קסון עושה את המוסיקה שלו? לא. אנחנו רוצים להבין למה הוא צריך עצמות של איש הפיל; וכל עוד הוא לא מספר לנו את זה לא משנה הרבה אם הוא באמת או לא באמת 'רע'.
פֶּרְנַק זאפא, בתוך ספר פֶּרְנַק זאפא האמיתי (נכתב בשיתוף עם פיטר אוֹצ'וֹגְרוֹסוֹ), פ' 11.
- 17 הוא הפך מרד לסגנון.
תום גאן, מתוך 'אָלוויס פֶּרְסֶלי', 1957.

01 מוסיקת עם מלחינה את עצמה.
האחים גרים.

02 נעימות עממיות הן דוגמה אמיתית לשלמות האמנותית הגבוהה ביותר. לדעתי, בתחום הצורות הקטנות, אלה יצירות מופת, לא פחות מאשר פוגה של באך או סונטה של מוצרט בעולם הצורות היותר גדולות.
בֶּלָה בֶּרְטוֹק.

03 רק במוסיקה – שהאמריקנים מסוגלים להעריך אותה מפני שרגשות מגוננת מגבילה את יכולתם להבין אותה – הצליח האדם השחור באמריקה לספר את סיפורו.

ג'יימס בולדווין, 'אלפים שהיו ואינם', פֶּרִיטִיץ ריוויץ, נובמבר־דצמבר 1951; כונס בתוך רשימות של יליד הארץ.

מוסיקה – פופ, רוק

04 אדם צריך להשפיל את עצמו לגמרי כדי להיות מה שהביטלס היו. [...] זה קרה לאט לאט [...] עד שעשינו בדיוק מה שלא רצינו, עם אנשים שלא יכולנו לסבול – האנשים ששנאנו כשהיינו בני עשר.

ג'ון לֶנוֹן; במגזין רולינג סטון, 7.1.1971.

05 אני אוהב את בֶּטְהוֹבֵן, במיוחד את השירה שלו.
רינגו סטאר, 1964.

06 אני מוכרח לקפוץ כשאני שר. אבל זה לא וולגרי. זה פשוט מה שאני מרגיש. אני לא מרגיש סקסי כשאני שר. אילו זה היה כך, הייתי מאושפז באיזה מוסד בתור איזה סקס מניאק.

אלוויס פֶּרְסֶלי; מצוטט בתוך: לואיס מ. סווארי (עורך), שירים פופולריים ונוער בימינו.

07 אנחנו דור מזוין / עכשיו מעונן;
רוצים ללכת מכאן / עכשיו מעונן.
אביב גפן, 'עכשיו מעונן', עכשיו מעונן, 1993.

08 אנחנו עובדים עכשיו על הדינמיקה. התעסקנו שנתיים ברועש ושישה חודשים במחריש אוזניים.
ג'רי גרסייה; מצוטט בתוך: לואיס מ. סווארי (עורך), שירים פופולריים ונוער בימינו.

- אובהים זה את זה.
- פרנק זאפא, בתגובה לטענות על ההשפעה השלילית של שיריו.
- 09 כמה גבוה אפשר לעוף עם כנפיים שבורות.
סטיבן טיילר, 'מדהים', תשתלט על עצמך, 1993; להקת 'אירוֹסמית'.
- 10 לכתוב שירים זה להוציא את השד מתוכי. זה כמו להיות תחת שליטת דיבוק. אתה מנסה לישון, אבל השיר לא נותן לך. אתה מוכרח לקום ולעשות מזה משהו, ורק אז אתה יכול לישון.
ג'ון לנון; בירחון פלייבוי, ספטמבר 1980, שלושה חודשים לפני שנרצח.
- 11 מאז קונגרס וינה ב־1815 לא היתה התרבות המערבית כה קרובה לאחדות כמו בשבוע שבו יצא לאור האלבום סרג'נט פפר. [...] לרגע קצר שבה והתאחתה התודעה המפוררת לבלי איחוי של המערב, לפחות בראשיהם של הצעירים.
לנגדון וינר על השפעת האלבום של הביטלס ב־1967; מצוטט בתוך: ג'ים מילר (עורך), היסטוריית רולינג סטון המאירת של הרוקנ'רול.
- 12 מה שאנחנו עושים הוא אמריקני כמו כנופיות לינץ'. אמריקה היתה תמיד מקום מסובך.
ג'רי גרסייה על להקת ה'גרייטפול דד', בראיון במגזין רולינג סטון, 30.11.1989.
- 13 מובן שרציתי לעבוד במסורת של הרוקנ'רול; לא ידעתי שקיימת איזושהי מסורת אחרת.
פטי סמית', 1976.
- 14 מוסיקה בביצוע היא סוג של פיסול. האוויר במופע מפוסל למשהו.
פרנק זאפא, בספר פרנק זאפא האמיתי (נכתב בשיתוף עם פיטר אוֹצ'גרוֹס), פ' 8.
- 15 מוסיקה מן הצוואר ומטה.
קית' ריצ'רדס על מוסיקת הרוק; מצוטט בתוך: סיימון פריט', אפקטים קוליים: נעורים, פנאי והפוליטיקה של הרוק, פ' 7.
- 16 מוסיקת רוק צריכה להיות גסה – זה הפיף שבה: היא עולה על הבמה ומורידה את המכנסיים.
ברוס דיקינסון; בעיתון גארדיין, 10.1.1991.
- 17 סקס, סמים ורוקנ'רול.
איאן דורי, שם של שיר, 1977.

- 01 הווידיאו הרס את החיוניות של הרוקנ'רול. לפני כן המוסיקה אמרה: תקשיב לי. עכשיו היא אומרת: תביט בי.
בילי ג'ואל.
- 02 המוסיקה היום היא כסף, זה הכל. זה קצב, זה היפנוזה וזה הרבה קובלנות. המלים מבטאות את האימה של התקופה שבה גדלים הצעירים. [...] זאת מוסיקה של היום, אבל היא לא תהיה של מחר. מוסיקה טובה ושירים טובים צריכים להיות שייכים לכל הזמנים.
ייפ הרפורג; מצוטט בתוך: מקס וילק, הם מוגנים את השיר שלנו.
- 03 הרוקנ'רול דפק לי בראש כל-כך חזק, שלא יכולתי להתעלם מזה.
ניל יאנג, 1988.
- 04 התמצית של רוח הרוקנ'רול היא, שיותר טוב להישרף באש גדולה וזהרת מאשר לדעוך אל תוך האינסוף. [...] הרוקנ'רול לא מביט כל-כך רחוק קדימה. הרוקנ'רול זה עכשיו. מה שקורה ממש בשנייה הזאת. האם היא זוהרת, או האם היא עמומה מפני שהיא מחכה למחר.
ניל יאנג, 1982.
- 05 זה באמת עצוב שהרוק, ובמיוחד הרוק האלטרנטיבי, נהפך לביזנס של תאגידים.
בילי קורגן, 'סק'שינג פמפקינס', 1995.
- 06 זה היה לילה של יום מפרך.
ג'ון לנון ופול מקארטני חיברו את השיר 'לילה של יום מפרך' ב־1964, במהלך הסרטת סרטם הראשון, ורינגו סטאר הוא שהציע את הביטוי כשם לסרט.
- 07 יֶה-יֶה-יֶה
ג'ון לנון ופול מקארטני, 'היא אוהבת אותך', 1963. 'יֶה' (Yeh) היא צורה של המלה Yes (כן), הנפוצה מאז שנות העשרים בעיקר בפי דוברים אמריקנים. אבל בפי הביטלס היא נהפכה לאחת מאבני־הפינה של מוסיקת הרוק. השיר היה ללהיט, והתקליט שלו היה הרב־מכר של כל הזמנים בבריטניה במשך ארבע־עשרה שנים. עם זאת הביטלס לא היו הראשונים שהכניסו את הביטוי למוסיקה הפופולרית, ועוד בספטמבר 1961 שרה הזמרת הֶלֶן שְפִירו את הלהיט, 'ללכת חזרה אל האושר', שהפזמון שלו היה 'וופ בֶה אוּ יֶה־יֶה' (Whoop Bah Oh Yeah-Yeah).
- 08 יש יותר שירי אהבה מכל סוג אחר של שירים. אילו יכלו שירים לגרום לנו לעשות משהו, היינו כולנו

01 פאנק בשבילי זאת צורה חדשה של חופש הדיבור. היה זה רגע שבו כל מיני קולות משונים, ששום אדם נבון לא היה מצפה לשמוע אותם בציבור, נשמעו לפתע בכל מקום.

גרייל מרקוס, 'פאנק והיסטוריה', תעתיק של דיון, 24.9.1988, בתוך: ראסל פרגוסון ואחרים (עורכים), **עיונים: שיחות על אמנות ותרבות פוסטמודרניות**.

02 קונצרט רוק הוא לאמיתו של דבר טקס שמתחוללות בו השבעה והמרה של אנרגיה. ויליאם בורואז; במגזין הרוק *Crawdaddy*, יוני 1975.

03 רד מהענן שלי. מיק ג'אגר וקית' ריצ'רדס, 'רד מהענן שלי', 1965, באלבום **להיטים גדולים של להקת ה'רולינג סטונס'**.

04 רוב האנשים מצטרפים ללהקות רוק בגלל שלוש סיבות פשוטות: לזיין, להתפרסם, להתעשר. בוב גלדוף; במגזין **מלודי מייקר**, 27.8.1977.

05 רוקנרול הוא אמנות חיה והוא עובר כל הזמן מהפכות ושינויים, מה שעושה אותו להרבה יותר מעניין מאשר ציור או איזו אמנות פלסטית אחרת. דייוויד בואי.

06 רוקרים הם האנשים הטובים ביותר לצילום: אין להם מעצורים. דייוויד ביילי; במגזין **לייף**, אפריל 1997.

07 שום שינוי בסגנון מוסיקלי לא ישרוד אם לא יתלווה אליו שינוי בסגנון הלבוש. רוק הוא משהו שמתלבשים בשבילו.

פרנק זאפא, בספר **פרנק זאפא האמיתי** (נכתב בשיתוף עם פיטר אוצ'גרונסו), פ' 9.

08 תחום הצליל החדש הוא עולמי. הוא רוטט במהירות עצומה על פני לשונות, אידיאולוגיות, גבולות וגזעים. [...] כלכלת האספּרנטו המוסיקלית הזאת מדהימה: מוסיקת הרוק והפופ מולידה עולמות בתוך עולמות של אופנה, עיצוב וסגנון חיים. המוסיקה הפופולרית הביאה איתה סוציולוגיות של מנהגים פרטיים וחברתיים, של סולידריות קבוצתית. הפוליטיקה של עֵדן קמה בקול תרועה. ג'ורג' סטיינר, **בטירתו של כחול הזקן**, פ' 4.

09 תמיד אמרתי שרוק כבד, או פיג רוק, זו פשוט מוסיקת עם שמוגשת בתאוצה גבוהה. ירויה מרובים. אנחנו

פשוט משקפים את מה שאנחנו רואים בעיתונים ובמגאזינים, את מה שאתם חייתם ונשמתם. דייוויד לי רות', 'ואן האלן'.

מוסיקה – פופולרית וקלה

10 אני יכול לעלות על הבמה ולעשות פיצה, והם ימשיכו לבוא לראות אותי.

פרנק סינטרה; מצוטט בעיתון **אינדיפנדנט און סנדי**, 31.5.1992.

11 אנשים שהמוסיקה ברכבות, בנמלי תעופה ובמעליות הורסת את הרגישות שלהם אינם מסוגלים להתרכז ברביעייה של בֶּטהוּבן. ויטולד לוטוסלבסקי; בעיתון **אינדיפנדנט און סנדי**, 13.1.1991.

12 באופן כללי הן שיכורות מפרסומה של תרבות ההמונים, פרסום שתרבות זו יודעת כיצד להשתמש בו. הן היו עשויות באותה מידה להתכנס במועדוני מעריצות של כוכבי קולנוע או לאסוף חתימות שלהם. מה שחשוב להן הוא תחושת השייכות כשלעצמה, הזדהות, בלי לשים לב במיוחד לתוכנה. בהיותן נערות, אימנו את עצמן להתעלף לשמע קולו של 'ההומה'. התשואות שלהן, המופעלות על-ידי סימני תאורה, מועברות במישרין לתוכניות הרדיו הפופולריות שהן מורשות להשתתף בהן. הן קוראות לעצמן 'גיטר-בגיות', כמין חיפושיות שמבצעות תנועות רפלקסיביות, מבצעות את האקסטזה שלהן. כל זה רק כדי להיסחף על-ידי משהו, שיהיה להן משהו משל עצמן, איזה פיצוי על קיומן הדל והעקר. אותה תכונה של גיל ההתבגרות, להיות מוטרף יום אחד מדבר זה או אחר, ולפסול אותו למחרת כטמטום גמור, מקבלת מעתה גושפנקה חברתית.

[>>>><<<<]

13 האקסטזה שלהן חסרת תוכן. [...] האקסטזה משתלטת על האובייקט בכוח אופיה הכפייתי. היא מסוגגנת כמו האקסטזות שפראים נכנסים אליהן להולֶם תופי המלחמה. יש לה גילויים עוויתיים, המזכירים את מחול ויטוס הקדוש או את הרפלקסים של חיות פצועות...

תיאודור אדורנו מתאר את המעריצות של המוסיקה הפופולרית. למעלה: 'האופנה המתמדת – ג'אז', **פריזמות**; למטה: 'על טיפוס הפֶּטִישׁ במוסיקה והנסיגה בהאזנה', **חרושת התרבות**. המושג

המוסיקה הקלה, אך עם הזמן הורחבה משמעותו לציון עסקי המוסיקה הזאת בכלל. עוד ב-1892 פרסם מֹנרוֹ ה. רוֹזנְפֶלד בעיתון ניו־יֹורְקי מאמר שכותרתו 'סימטת מחבת הבדיל' ועניינו עסקי המוסיקה הפופולרית. מכאן אפוא שאל גולדֶבֶרג את שם ספרו.

08 תמונת המוסיקה הפופולרית של היום אינה דומה לשום תמונה שאני יכול לחשוב עליה בכל תולדות המוסיקה. כל-כולה שייכת לילדים, נעשית בידי ילדים ומיועדת לילדים. וכשאני אומר ילדים כוונתי לכל מי שהוא בין גיל שמונה לגיל עשרים וחמש. הם כותבים את השירים, שרים אותם, מחזיקים בזכויות עליהם ומקליטים אותם. הם אלה שקונים את התקליטים ויוצרים את השוק, והם אלה שקובעים את האופנה במוסיקה, בלבוש, בריקודים, בסגנון השיער, בשפה ובגישות החברתיות. לִיאֹנֶרד בֶּרְנֶסְטֵיין; מצוטט בתוך: לואיס מ. סווארי (עורך), **שירים פופולריים ונוער בימינו**.

מוסיקה – קלסית ומודרנית

09 אבי היה מוסיקאי ומטיף. הוא לימד אותי לראות סימפוניה גדולה כבניין, בניין של צליל. וכך, כשאני מאזין לִבֶּטְהוֹבֶן, שהוא גדול האדריכלים שחיו אי-פעם, אני תמיד רואה בניינים. הוא בנה כל הזמן. [...] זכרו אפוא שאדריכלות ומוסיקה שייכות זו לזו. למעשה הן אחת. פֶרְנַק לוֹיד רֵייט, נאום ב־21.10.1957; כונס בתוך: פֶטְרִיק מִיהַן (עורך), **אמת נגד העולם**.

10 אם המלה הזאת, 'מוסיקה', היא קדושה והיא שמורה לכלים של המאה השמונה-עשרה והמאה התשע-עשרה, אנו יכולים להחליף אותה במונח שיש לו יותר משמעות: ארגון צליל. ג'ון קייג', עתיד המוסיקה: אני מאמין.

11 אמונתי היא הדרמה הגדולה של חיי. אני אדם מאמין; על כן אני שר את מילות האל לחסרי האמונה; אני מביא את שירת הציפורים לעירוניים שלא שמעו אותן מימיהם; אני ממציא מקצבים לאלה שמכירים רק מארשים צבאיים וג'אז, ואני מצייר צבעים לאלה שאינם רואים אותם. אוליבֶר מְסִיאן; מצוטט בעיתון **אינדיפֶנְדֶנט**, 9.12.1988.

Jitter-bug תיאר במקורו טיפוס עצבני ורוטט. בשנות הארבעים התחילו להשתמש בו גם לתיאור משהו שרוקד בסגנון רוטטני לצלילי מוסיקה קצבית לוחטת ואחרי מלחמת העולם השנייה דחקה משמעות זו את המשמעות הישנה. המושג Crooner (שתרגמתי אותו 'הוֹמָה') מתאר זמר של בלדות פופולריות או שירים רומנטיים מסוגם של בינג קרוֹסְבי ופראנק סינְטרה. אֶדוֹרְנוֹ מדבר אפוא בשני הקטעים שלמעלה על היסטוריית ההערצה לשני סוגים של המוסיקה הפופולרית – המוסיקה ההוֹמָה והמוסיקה הקצבית הסוערת.

01 הנעימה היפה ביותר שאפשר לדמות נעשית המונית וקשה מנשוא ברגע שהציבור מתחיל לפזם אותה ותיבות הנגינה הופכות אותה לשלהן. יוֹרִיס קֶאֶרל הוֹיזְמַנס, **נגד הפסולת**.

02 השיר שבני־אדם מעריצים הוא תמיד הדבר האחרון. פֶרְנֶסוּאָה פֶנְלֹן, **טֶלֶמַכוס**, 1699.

03 מדהים כמה חזקה היא המוסיקה הזולה. נוֹאֶל קוֹאֶרד, **חיים פרטיים**.

04 מוסיקה פופולרית מודרנית היא יותר ברברית משהיתה כל מוסיקת עם במשך מאות שנים. אֶלְדוֹס האקסלי; מצוטט בתוך: אֶלֶן ג'ֶנְקִינס, **שנות העשרים**.

05 עשה את זה פשוט, עשה את זה סקסי, עשה את זה עצוב. מִיץ' מִילֶר על המוסיקה הפופולרית; במגאזין החדשות טֵיִים, 23.2.1950.

06 שירים שנכתבים לפי הזמנה [...] מלים, מוסיקה, רגשות, תפישות, דפיקות-לב, סברות כרס, הגשמת משאלות אלמנטריות, פֶתוֹס, פֶתוֹס... אתה משלם את הכסף – זה חשוב – ואתה לוקח מה שאתה רוצה. <<<<>>>>

07 השיר של היום הוא תוצר מכונה, בביצוע מכונה, בשמיעת-מכונה. הוא נוסחה [...] המחפשת מהירות, חריפות ושנינות. הוא בונה ספרות מוסיקלית של בריחה, של התגשמות משאלות, של התנסות מינית תחליפית, של הילולה וחֶנְגָה. כשלעצמו הוא אפרודיזיאק טונאלי, המספק אוצר מלים מוגבל, אך יעיל, של אהבה לקהל הרחב.

אֵיִיזֶק גוֹלְדֶבֶרג, **סימטת המוסיקה הפופולרית** (מילולית: Tin Pan Alley = סימטת מחבת הבדיל), 1930. במקורו היה זה כינוי לקטע מרחוב 28 מערב, בין בְרוֹדוֹוֵי לְשֶדְרָה השישית בניו־יֹורְק, שבו שכנו משרדיהם של מפיקים ומו"לים של

- 01 בעצם, יש רק שני סוגים של מוסיקה: מוסיקה גרמנית ומוסיקה רעה.
ה. ל. מְנֶקֶן; מובא בתוך ה. ל. מְנֶקֶן על מוסיקה.
- 02 היא היתה מאותם בני-אדם שנוהגים לומר: 'אני לא מבינה שום דבר במוסיקה, אבל אני יודעת מה אני אוהבת'.
מָקס בִּירבֹּום, *זִלְיָקָה דוֹבְסוֹן*, פ' 9 (וראו במדור אמנות, ציטטה 07:82).
- 03 הכל יחלוף והעולם יבוא אל קצו, אך הסימפוניה התשיעית תישאר.
מיכאיל גֶּקוֹנִין; מצוטט בתוך: אֶדמוֹנד וילסוֹן, *אל התחנה הפינלנדית*.
- 04 המוסיקה הטובה ביותר נובעת תמיד מאַקסְטְרוֹת של לוגיקה.
אַלֶּבֶן בֶּרג; צוטט בידי דוֹנַלְד הֶנְהָאן בתוך *ניו-יורק טיימס* מֶגָזִין, 11.5.1975.
- 05 מוסיקה מודרנית מסוכנת כמו קוקאין.
פִּיֶטֶרוֹ מֶסְקִיני, ראיון בברלין, דצמבר 1927.
- 06 מעטים הם המסוגלים להבין, מבחינה מוסיקלית טהורה, את מה שיש למוסיקה להגיד. מאזינים מיומנים כאלה מעולם לא היו רבים, אבל זה אינו מונע מן האמנים ליצור רק בשבילם. אמנות גדולה מניחה מראש נפש ערה של מאזין מיומן.
אַרְנֹלְד שְׁנֶבֶרג, *זיכרונות ותגובות*.
- 07 סימפוניה חייבת להיות כמו עולם, עליה להקיף הכל.
גוסטב מאהלר ליאן סִיבֶּליוס, הֶלְסִינקי, 1907.
- 08 אילו רק תפשו בני-האדם, שעקרונות מוסריים הם כמו אבעבועות רוח... צריכים לחטוף את זה; ורק מי שיש לו יכול להתגבר על ההידבקות.
אַלְדוּס האקסלי, *מוכרח להיות עצירה בזמן*, פ' 10.
- 09 אל תעשה מה שאין לעשות; אל תרצה מה שאין לרצות. די בכך.
מְנֶקֶן (מֶגֶד דָּזָה), פ' 13, 17; תרגם דן דאור.
- 10 אמר גֵּאוֹ דָּזָה: טבע [האדם] דומה לערבי נחל; הצדק דומה לספלים וקערות. מי שעושה מטבע האדם מוסר וצדק דומה למי שעושה ספלים וקערות מערבי נחל.
אמר מֶגֶד דָּזָה: כשאתה עושה ספלים וקערות מערבי נחל האם אתה יכול לנהוג לפי טבע העץ, או שעליך לפצוע ולשבור אותו על-מנת לעשות ממנו ספלים וקערות? ואם את ערבי הנחל צריך לפצוע ולשבור כדי לעשות מהם ספלים וקערות, האם גם את האדם צריך לשבור ולפצוע כדי לעשותו איש מוסר וצדק? אם יש בעולם מה שיביא את האנשים להמיט שואה על המוסר והצדק, הרי אלה בוודאי דברייך.
מְנֶקֶן (מֶגֶד דָּזָה), פ' 11, 1; תרגם דן דאור.
- 11 אמר להם:
צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם?
רבי אליעזר אומר: עין טובה.
רבי יהושע אומר: חבר טוב.
רבי יוסי אומר: שכן טוב.
רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד.
רבי אלעזר אומר: לב טוב.
אמר להם: רואה אני [בוחר] את דברי אלעזר בן ערך, שבכלל דבריו – דבריכם.
רבן יוחנן בן זכאי, *אבות ב ט*.
- 12 אנו יכולים לעשות סולם מפשעינו על-ידי כך שנרמוס אותם תחת רגלינו.
אֹגוּסְטִינוּס הקדוש, *דרשות*, 176, 4 (על-פי סידור הדרשות בתוך: *הפטרולוגיה הלטינית* בעריכת ז' פ. מינייה).
- 13 אני רואה את המוסר כעניין אנושי ייחודי, שאין מאחוריו שום סמכות על-אנושית.
אַלְבֶּרט אֵיינשְׁטֵיין, מכתב למטיף פֶּפְטִיסטי, 17.7.1953.
- 14 את המוסר [...] יש לראות כמאמץ תְּרַפּוּיָּטי, כניסיון להשיג באמצעות השליטה של האני העליון משהו שלא הושג עד כה באמצעות שום פעילות תרבותית אחרת. כפי שאנו יודעים, הבעיה שלפנינו היא איך להיפטר מהמכשול הגדול ביותר העומד על דרך הציוויליזציה, הלא היא נטייתם המובנית של בני אנוש להיות אלימים זה אל זה.
זיגמוֹנד פְּרוִיד, *תרבות בלא נחת*, פ' 4.
- 15 דרך אחת יש לטובים ואלפים לנבלים.
[>>>><<<<]
- 16 בני-האדם טובים בדרך אחת, אך רעים ברבות.
למעלה: חרוז שמחברו אינו ידוע, המצוטט בידי אָריסטוֹ בתוך *אתיקה ניקומכית*, ס' 2, פ' 6. הוא מופיע בסיכומו של קטע,

מוסר, דרך

שבו מביא אריסטו ראיות לכך שהסגולה הטובה היא תכונת אופי שטיבה בחירה ושמצויה באמצע בין המידה היתרה והמידה החסרה, השייכות שתיהן לסגולת הרע. גם על ההצלחה והכישלון הוא אומר, שלזו יש רק דרך אחת ולזה דרכים רבות (ראו במדור הצלחה, הישגים, כישלון, ציטטה 10:270). למטה: הפּרפּראזה הנפוצה של האמרה שלמעלה.

02 ואהבת לרעך כמוך. ויקרא יט יח.

03 רבי עקיבא אומר: 'ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה'. בן עזאי אומר: 'זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א), זה כלל גדול מזה' (ירושלמי, נדרים, פ' ט, הל' ד). – העניין שכל בני אדם באים מאב אחד הוא כלל גדול יותר מ'ואהבת לרעך כמוך', שלפיו התייחסות איש לאחיו היא רק כאל רע.
ר' דוד פרנקל, קורבן העדה.

04 'ואהבת לרעך כמוך' – ברור לו מיתה יפה. פסחים עה.

05 דַּעְלָךְ סֵנִי לְחִבְרָךְ לֹא תַעֲבִיד – זו היא כל התורה כולה.
[מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך]
הלל הזקן, שבת לא.

06 דָּזָה גֹּנֵג שֶׁאֵל: האם יש מלה אחת שהאדם יכול לנהוג על-פיה כל ימי חייו?
אמר החכם: אולי 'שוי'? – מה שאתה אינך רוצה, אל תעשה לאחרים.
[>>>><<<<]

07 מורנו אמר: 'שוי' היא המלה – מה שאינו רצוי לך אל תסב לזולתך.

קונפוציוס (קונג פוֹדֶזָה), מאמרות, פ' 15, 24; למעלה: תרגם דן דאור, למטה: תרגם יואב אריאל. על-פי התרגום השני מרחיק הצו המוסרי הקונפוציאני מן הצו של הלל הזקן, וכוונתו לכך שאל לו לאדם להסב רעה לזולתו אפילו בעקיפין. ההשוואה עם מאמרו של הלל מעניינת לאו דווקא מפני שקונפוציוס והוא ניסחו אותו עיקרון מוסרי בהפרש של כחמש מאות שנים זה מזה, שכן דברים כאלה קורים שוב ושוב בתולדות המחשבה. העניין הוא בדמיון

01 דרך הישר הולכת לאורכו של חבל, המתוח לא בגובה אלא סמוך לפני הקרקע. דומה, שנועדה שייכשלו בה יותר משנועדה שיפסעו בה.

פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

שבין סיפורי המסגרת שבתוכם שובצו המאמרים. בסיפור התלמודי מבקש הנוכרי הליך גיור מזורז, שבו ילמדו הלל את כל התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת, ובסיפור הסיני מבקש התלמיד לשמוע את כל התורה כולה כשהיא מרוכזת במלה אחת.

08 אמר דָּזָה גֹּנֵג: מה שאני לא רוצה שאחרים יעשו לי, אני גם לא רוצה לעשות לאחרים.
אמר החכם: סָה, לידי כך לא הגעת.
קונפוציוס (קונג פוֹדֶזָה), מאמרות, פ' 5, 12; תרגם דן דאור.

09 ריבוא הדברים נמצאים כולם בתוכנו. אין לנו שמחה גדולה מאשר לבחון את עצמנו ולגלות כי יש בנו תום. הדרך הקצרה ביותר למבקש להיות איש מוסר היא להשתדל בכל מאודו לנהוג על-פי 'מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך'.
קונפוציוס (קונג דָּזָה), פ' 13, 4; תרגם דן דאור.

10 שמעתם כי נאמר, ואהבת לרעך ושנאת את אויבך; אבל אני אומר לכם, אהבו את אויביכם, ברכו את מקלליכם, היטיבו לשונאיכם והתפללו בעד מכאיביכם.
מתי 43-44; תרגום דליטש.

11 להיות חברו של מי שרואה את עצמו אויבך, זו תמציתה של דת אמת.
מהאטמה גנדי; מובא בתוך: ד. ג. טנדולקר, מהאטמה, כרך 7, 385.

12 לא תעשה לחברך מה שאתה רוצה שיעשה לך. הטעמים שלכם עשויים להיות שונים.
ג'ורג' פֶּרנארד שו', 'פתגמים למהפכנים: כלל הזהב', אדם ועל-אדם (נספח 2).

- תהיה לך לעולם תכלית ולא אמצעי בלבד.
עמנואל קאנט, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות, פ' 2.
- 10 ליהנות ולגרום לאחרים ליהנות, בלי לפגוע בעצמך או בשום אדם אחר – זה כל המוסר בעיני.
שאמפּוֹר, מכתמים והגיגים, 319.
- 11 מה שמבדיל את האדם מן החיה הוא דבר פעוט. איש ההמון מוותר על ההבדל הזה – איש המעלה מקיים אותו. שון הבין יפה את עקרונות הדברים וראה נכוחה את יחסי בני-האדם; לא זו בלבד שהנהיג מוסר וצדק – כל פעולותיו נבעו מהמוסר והצדק.
מנציוס (מנג דָּזָה), פ' 8, 19; תרגם דן דאור.
- 12 מוסר הוא פינוק פרטי ויקר.
הנרי ברוקס אַדמס, חינוכו של הנרי ב. אַדמס, פ' 22, 'שיקאגו' (1893).
- 13 מוסר הוא תמיד תוצר של אימה; שלשלאותיו וכותנות הכפייה שלו מעוצבים בידי אלה, אשר אינם בוטחים באחרים, מפני שאינם בוטחים בעצמם שיוכלו להלך חופשיים.
אַלדוס האקסלי, 'פֶּסְקֶל', עשה מה שתעשה.
- 14 מוסר רגיל נועד רק לאנשים רגילים.
אַליסטר קראולי, וידוייו של אַליסטר קראולי, פ' 22.
- 15 מוסריות היא אינסטינקט העדר ביחיד.
פרידריך ניטֶשֶׁה, המדע העליון, ס' 3, 116.
- 16 מוסריות היא התיאוריה, שכל מעשה אנושי הוא בהכרח נכון או מוטעה ושתשעים ותשעה אחוזים מהמעשים הם מוטעים.
ה. ל. מֶנְקֶן, מקראה מְנִקִּיית, פ' 30, 'אַמֶּרוֹת'.
- 17 על מוסר אני יודע רק, שמוסרי הוא מה שאתה מרגיש טוב אחריו, ובלתי-מוסרי הוא מה שאתה מרגיש רע אחריו.
אַרנסט הַמִּינגווי, חוות אחר-הצהריים, פ' 1.
- 18 קשה להיות טוב.
[>>>><<<<]
- 19 קשה להיעשות טוב.
[>>>><<<<]
- 20 'קשה לאדם להיות טוב באמת, בידיים, ברגליים, בנפש,
- 01 האושר הגדול ביותר של הרבים ביותר – זאת אמת המידה לצודק ולבלתי-צודק.
[>>>><<<<]
- 02 המטרה החובקת-כל, המטרה הצודקת והראויה היחידה של הממשל, היא האושר הגדול ביותר של בני הקהילה שמדובר בה: האושר הגדול ביותר – של כולם, ללא יוצא מהכלל, עד כמה שהדבר אפשרי; האושר הגדול ביותר של הרבים ביותר מתוכם, כאשר, על-פי טבע המקרה, הבטחת כמות שווה של אושר לכל אחד ואחד מהם איננה אפשרית וכאשר נוצר הצורך להקריב חלק מאושרם של מעטים מהם למען אושרם הגדול יותר של האחרים.
ג'רמי בֶּנְתֶּהם. למעלה: פֶּרְגֶּמוֹט על המחשל, 177, 1776; למטה: הצעה של מועמד לפרלמנט להצהרת עקרונות. עקרון המוסר האוניברסלי הזה נקשר בתולדות הפילוסופיה בשמו של בֶּנְתֶּהם, אף כי הוא עצמו מעיר במקום אחר, שהכומר ואיש המדע, ג'וזף פריסטלי (1733-1804), או הפילוסוף צ'זָרָה בֶּקְרִיָה (1738-1794), קדמו לו בניסוח העיקרון. אולם האמת היא, שהפילוסוף הסקוטי פֶּרְנַסִּיס האצ'סון כתב עוד ב־1725 בספרו מחקר במקורות מושגיו על היופי ועל המידה הטובה: "הפעולה הטובה ביותר היא זאת המביאה את האושר הגדול ביותר לרבים ביותר".
- 03 האם עלי לבגוד בעמלים כדי לשרת את האמת, או שעלי לבגוד באמת בשם העמלים?
ז'אן פֹּל סָארְטֶר; במגאזין החדשות טיים, 18.7.1955.
- 04 הזמן הוא נותן הכשרים גדול, אפילו בתחום המוסר.
ה. ל. מֶנְקֶן, ספר הקדמות, פ' 4.
- 05 המגנים את העוול אינם עושים זאת מחשש שיעשו עוול, אלא מפחד שיעשו להם עוול.
אַפֶּלְטוֹן, המדינה, ס' 1, 344.
- 06 והמגלה פנים אין לו חלק לעולם הבא.
פרקי דרבי אליעזר, פ' מד (לגלות פנים = לצער ולבייש משהו).
- 07 יש צדיק אובד בצדקו, ויש רשע מאריך ברעתו; אל תִּהְיֶה צדיק הרבה ואל תתחכם יותר – למה תישוּמָם.
קוהלת ז טו-טז.
- 08 יש על כן רק ציווי קטגורי אחד, לאמור: פעל אך ורק על-פי הכלל, שאתה יכול לרצות בה-בעת כי יהיה לחוק אוניברסלי.
[>>>><<<<]
- 09 פעל כך שהאנושות, זו שבך וזו שבכל אדם אחר,

פיטאקוס. למעלה ובאמצע: שתי גירסאות שונות המיוחסות לו והמופיעות בכמה מקורות; למטה: בית משירו של סימונידס, 'שיר לסקופס' (תרגם אהרן שבתאי), המצטט את דברי פיטאקוס והמובא בידי אפלטון בדיאלוג **פרוטגורס**, 339. המשתתפים בדיאלוג דנים בכוונת המשורר ובכונות האמירות עצמן. טענתו העיקרית של סוקרטס היא, שלהיעשות טוב זה אומנם קשה, אבל אפשרי, ואילו להיות טוב באמת ובהתמדה זה בלתי־אפשרי, שכן גם האדם הטוב נופל לא פעם אל הרע.

01 רוב בני־האדם מוכרים את נשמתם לשטן וחיים במצפון נקי על הרווחים. לוגן פירסול סמית', **מחשבות בדיעבד**, 'אנשים אחרים'.

כמו ריבוע שאין בו פגם.
אלה דברי פיטאקוס
שהיה אדם חכם.
אך לקוי בעיני ההגדר
קשה להיות טוב,
כי רק ביד האל יעלה הדבר,
ואדם יכול רק להיות רע
כי הוא נתון ביד הגורל.
כשטוב, האדם טוב,
כשרע – הוא רע,
ואם יש יפי נפש, הרי הם
אלה שהאלים אוהבים.

שחור. 03. הקפד לנהוג תמיד ביושר ובצדק. 04. במקור מדובר על 'קויניקס', מידה שנפחה כ־2 ליטר, אשר בה היו מחלקים לעבדים ביוון את מנת יומם. על־פי פלוטרכוס משמעות ההנחיה היא: אל תתפתה לחיי עצלות ואל תחשוב שמנת יומך מובטחת לך, אלא עמול לפרנסתך ולרווחתך. הֶרוֹנִימוֹס הקדוש (בחיבורו **נגד רופינוס**, ס' 3, 39) נותן לאמרה פירוש נוצרי הפוך: אל תדאג ליום המחר – אולם פירושו מוקשה. 05. כאן אין אלגוריה, והמשמעות ברורה: אל תתחבר עם כל אחד. 06. אל תכבול את עצמך; היה אדון לעצמך. 07. אל תתגרה ואל תלצה את חמתו של מי שכבר כועס. 08. זאת אמרה מֶטאפֹורית, שמשמעה, כמו בימינו: אל תייסר את עצמך ללא תועלת ואל תקצר את חיך בדאגות. 09. משמעות ההנחיה הזאת, אומר פלוטרכוס, היא הימנע מעיסוק בפוליטיקה, שכן בימי קדם היו משתמשים בקטניות שעועית (שהוחלפו יותר מאוחר בחלוקי אבן) בעת בחירת שופטים. אולם היו שפירשו את ההנחיה כפשוטה, כלומר, שיש להימנע מאכילת שעועית בגלל הגאזים המצטברים במערכת העיכול. אֶרֶסמוֹס, המביא את ההנחיות הפיתגוריות בספרו **אֶמֶרִים**, מרחיב ומספר על משמעויותיה התרבותיות והדתיות של השעועית ועל כך שהיוונים והרומים, וכן המצרים, קישרו את הצמח הזה עם המוות. 10. פלוטרכוס מפרש: אל תדבר דברי חוכמה אל מוח שפל, ואֶרֶסמוֹס מביא כאן שורה משל הֹוראטיוס (**איגרות**, ס, 1, 2): בקבוק מזהם מחמיץ כל נוזל שיוצקים בו. 11. פלוטרכוס מפרש: כשאתה קרב אל מותך ורואה את גבול חיך, אל תנסה להיאחז בחיים מתוך אימה, אלא קבל את הסוף בשלווה. הֶרוֹנִימוֹס, לעומתו, מפרש לשיטתו: אחרי מותך לא תרצה עוד לשוב לחיי העולם הזה.

02 אל תטעם דבר שחור זנב.
[>>>><<<<]
03 אל תדרוך על קורת המאזניים.
[>>>><<<<]
04 אל תשב על המנה.
[>>>><<<<]
05 אל תיתן את ירך לכל אחד.
[>>>><<<<]
06 אל תענוד טבעת הדוקה.
[>>>><<<<]
07 אל תחתה את האש בחרב.
[>>>><<<<]
08 אל תאכל את הלב שלך.
[>>>><<<<]
09 הימנע משעועית.
[>>>><<<<]
10 אל תשים אוכל בסיר לילה.
[>>>><<<<]
11 אל תפנה לאחור כשאתה מגיע אל הגבול.

מבחר הנחיות מוסריות המיוחסות לפיתגורס והמובאות אצל פלוטרכוס, בחיבורו **על חינוך הילדים**, 12, בתוך **כתבי מוסר**. פלוטרכוס מדגיש, כי ההנחיות מנוסחות בלשון אלגורית, ובמקום אחר (**שיחות שולחן**, ס' 8, 727, בתוך **כתבי מוסר**) הוא מציין, כי רק האֶטְרוֹסְקִים קיימו אותן כלשונן. והנה פירושיהם של פלוטרכוס ואחרים להנחיותיו של פיתגורס: 02. 'שחור זנב' (*melanurus*) היה שמו של מין דג קטן, הנזכר אצל פליניוס הזקן בחיבורו **מחקר הטבע**, ס' 32, אך משמעותה האלגורית של ההנחיה, על־פי פלוטרכוס, היא: אל תתחבר עם בני־אדם בעלי אופי

08 אינני מסוגלת ואינני מוכנה לחתוך את מצפוני כדי להלום את אופנת השנה.

ליליאן קלמן, מכתב לוועדה לחקירת פעילויות לא־אמריקניות, 19.5.1952, שבו היא מסבירה, כי לא תשיב על שאלות הנוגעות להשקפות ולפעילויות הפוליטיות של שום אדם חוץ מעצמה. מובא גם בראיון לג'ון פיליפס ואן הולנדר, בתוך: ג'ורג' פלימפטון (עורך), **סופרים בעבודתם**, סדרה שלישית.

09 אכזר אהיה, אך לא בלתי־טבעי; ואדבר אליה פגיונות, אך לא אשלוף חרבי.

שייקספיר, **המלט**, מע' 3, תמ' 2; המלט ביחס לאמו.

10 אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו.

[>>>><<<<]

11 'אל תדון אדם עד שתשים את עצמך במקומו' – הפתגם הנושן הזה הופך כל שיפוט לבלתי־אפשרי, שכן אנו דנים אדם רק מפני שאיננו יכולים לשים את עצמנו במקומו.

למעלה: הלל הזקן, **אבות ב ד**; למטה: אמיל סיוראן, **הצרה שבהיוולדות**.

12 אל תשפוטו למען לא תישפוטו.

מתי, ז' 1; תרגום דליטש.

13 את המתים יש לשפוט כמו פושעים, בלי משוא פנים. אבל צריך לתת להם ליהנות מהספק.

סמיואל בַּטְלֵר, 'לשפוט את המתים', **פנקסי רשימות**, ח' 24: חיי העולם הבא.

14 את העורבים פוטרם, את היונים דנים.

[>>>><<<<]

15 מה שמותר ללווייתן, על כך לוקה גנב קטן.

למעלה: יוג'נאליס, **סטירות**, 2, 63; למטה: חנניה רייכמן, **בתגמים** – **ממשלי העמים**. ניסוח חדש לאמרה נושנה (וראו במדור גדול וקטן, גדולה וקטנות, ציטטה 14:151).

16 אתם המתחסדים בשם שמים,

אתם המטיפים תמיד מוסר –

ראשית חוכמה, תנו לחם למעיים,

כי זהו, כן רק זה הוא העיקר.

לא על הלחם לבדו יחיה אדם,

אבל יש להוסיף כאן ולומר,

כי סוף־כל־סוף אנחנו רק בשר־ודם

ופת הלחם – קודמת למוסר.

בֶּרְטוֹלְט בְּרֶכְט, מתוך 'על מה יחיה האדם', **אופרה בגרוש**, פינאלה למע' 2; תרגום: אברהם שלונסקי.

01 שודד את פיטר ומשלם לפול.

[>>>><<<<]

02 ממשלה ששודדת את פיטר כדי לשלם לפול יכולה תמיד לסמוך על תמיכתו של פול.

למעלה: ביטוי שמקורו לא ברור. ההיסטוריון פיטר היילין טען בספרו **תולדות הרפורמציה**, 1661, כי מקורו בימי שלטונו של אדוארד ה־6, כאשר כנסיית סיינט פול בלונדון שופצה בכסף שהושג מהפקעת אדמות כנסיית סיינט פיטר בונסטמינסטר, וספרים רבים חוזרים על גירסה זו. אולם אין לה יסוד, שכן הביטוי מופיע, בנוסח זה או קצת אחר עוד לפני כן; כמו שכתב, לדוגמה, המתקן הדתי ג'ון ויקליף: "איך יכול אלוהים להסכים לכך שאתה שודד את פיטר ונותן את השלל לפול בשמו של ישו?" (כתבים, כרך 3, 1383). ראבֶּלֶה השתמש בביטוי בספרו **גרנטואה ופנטגרוואל**, ח' 1, פ' 11 (אך המתרגם העברי החליף אותו בביטוי אחר), ורבים אחרים כללו אותו בספריהם. למטה: ג'ורג' בֶּרְנַרְדְּ שוֹ, **מדריך מהו מה הפוליטי**, פ' 30.

03 שום אמונת הבל אינה כה מזיקה לצמיחה, כה מתישה ומשתקת את מוחותיהם ולבותיהם של בני־האדם, כמו אמונת ההבל של המוסריות.

אָמָה גולדמן, 'קורבנות המוסריות', בכתב־העת **אמא אדמה**, מארס 1913; כונס בתוך **אָמָה האדומה מדברת**, ח' 2 (עורכת אליקס קייטס שולמן).

04 שני דברים ממלאים את הנפש בהערצה וביראה גוברות ומתחדשות ככל שאנו מרבים ומתמידים להרהר בהם: השמים המכופכים ממעל והחוק המוסרי בתוכנו.

עמנואל קאנט, **ביקורת התבונה המעשית**, חתימה.

מוסר, שיפוט, מצפון

05 אדם איננו טוב כלל אם איננו חש עונג בעשותו מעשים נאים, כשם שאדם לא ייקרא איש צדק אם אינו נהנה מעשיית מעשי צדק.

אַריסטו, **אתיקה ניקומכית**, ס' 1, פ' 8.

06 אדם נידון בכל יום. [...] בכל שעה.

[>>>><<<<]

07 אגלה לך סוד גדול, יקירי, אל תחכה ליום הדין – הוא מתרחש יום־יום.

למעלה: **ראש השנה**, טז; למטה: אֶלְבֶּר קאמי, **הנפילה**.

מאולף. מצפון מפונק פשוט מחסל את כל ההנאה שבחיים. אני חושב שהצלחתי לאלף את שלי; לפחות כבר לא שמעתי ממנו די הרבה זמן. אולי הרגתי אותו מרוב חומרה.

מארק טוויין, שיחה עם רוֹדִיאָרד קיפלינג, בתוך: קיפלינג, מים אל ים - מכתבים מוסיעות.

11 המצפון הוא נוכחות אלוהים באדם. עמנואל סונדנבורג, סודות השמים, כרך 1.

12 המצפון הרע הוא ללא ספק מחלה. אבל זאת מחלה כמו שההריון הוא מחלה. פרידריך ניטשה, לגניאלוגיה של המוסר, פ' 2, 'אשמה, מוסר כליות וכדומה', 19.

13 המצפון נולד לעתים מנקיפותיו. סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות; תרגם דוד וינפלד.

14 המצפון עושה מכולנו פחדנים. שייקספיר, המלט, מע' 3, תמ' 1.

15 'חרדה חברתית' היא התמצית של מה שמכונה מצפון. זיגמונד פרויד, פסיכולוגיה קבוצתית והאנליזה של האני, פ' 2, 'תיאורו של לה בון את הנפש הקיבוצית'.

16 יש חוש מוסרי ויש חוש בלתי-מוסרי. ההיסטוריה מלמדת, כי החוש המוסרי מאפשר לנו לתפוש את המוסרי ולהימנע ממנו, והחוש הבלתי-מוסרי מאפשר לנו לתפוש את הבלתי-מוסרי וליהנות ממנו. מארק טוויין, אפיגרף בתוך בעקבות קוֹה־משווה.

17 יש להם מצפון מעור גדי משובח - גמיש. רוֹבֶרט גֶרְטֶסון, אַנטומיה של המלנכוליה, ח' 3, פ' 4, 2, 3.

18 לשפוט נכונה יכול רק הצד השותף לעניין, אלא שבתור צד שותף לעניין אינו יכול לשפוט. מכאן, שאין בעולם אפשרות שיפוט, אלא רק ניצוץ קלוש שלה. פראנץ קפקא, מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

19 מוסריות ללא תחושת פֶרְדוֹקס היא מרושעת. פרידריך פון שלגל, מתוך הפרגמטיים.

20 מוסריות תלויה בשאלה אם התענוג קודם לסבל, או שהוא בא אחריו. על כן זה אי-מוסרי להשתכר, מפני

01 לעשות עוול - זו הגדולה ברעות. [$\gggg<<<<$]

02 לא רק על-פי החוק אלא גם על-פי הטבע, מגונה יותר לעשות עוול מאשר לסבול עוול, והצדק הריהו שוויון. סוקרטס, בתוך: אֶפְלָטוֹן, גורגיאס; למעלה: 469, למטה: 489.

03 מוטב לסבול עוול מלעשות עוול. קיקרו, שיחות בטוסקולום, ס' 5, 56.

04 לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים. בבא קמא צג.

05 במה שגיתי? מה עשיתי? מה לא עשיתי שהיה עלי לעשות? המלצה של פיתגורס לחשבון נפש לילה לילה לפני השינה; מתוך האוסף חרוזי הזהב של פיתגורס, המאה ה-4 לפנה"ס.

06 הייתי רוצה לרצות את כולם, אם זה אפשרי, אבל אם אנסה לרצות את כולם אני עלול לא לרצות איש. לכן הגעתי למסקנה, שהדרך הטובה ביותר היא לרצות את המצפון שלי ולהניח לעולם לגבש את דעתו עלי, לטוב או לרע. מהאטמה גנדי; מובא בתוך: צ'נדרֶשֶׁנְקֶר שוקרה, השקפת החיים של גנדי.

07 הם שופטים פן יישפטו. קארל קראוס, אֶמְרוֹת וסתירות, 228.

08 המוסר שופט לא רק את האדם אלא גם את אלוהים. ניקולאי ברדייב, גורל האדם.

09 המצפון הוא חמות שביקורה אינו מסתיים אף פעם. ה. ל. מֶנְקוֹן, מקראה מְנֻקִּית, פ' 30, 'אֶמְרוֹת'.

10 המצפון הוא מטרד. מצפון הוא כמו ילד. אם אתה מלטף אותו ומשחק איתו ונותן לו כל מה שהוא רוצה, הוא נעשה מפונק והוא מפריע לך בכל שעשועיך וברוב עצבונותיך. נהג במצפונך כמו שאתה נוהג בכל דבר אחר. כשהוא מתמרד, הלקה אותו - היה מחמיר איתו, התווכח איתו, אל תניח לו לבוא ולשחק איתך בכל שעה - ואז תבטיח לעצמך מצפון טוב, לאמור,

שכאב־הראש בא אחרי השתייה. אבל אילו היה כאב־הראש בא תחילה והשכרות אחר־כך – היה זה מוסרי להשתכר.
סמיוֹאֵל בֶּטְלֵר, 'מוסריות', **פנקסי רשימות**, ח' 2: מוסריות בסיסית.

01 **מצפון מוג לב, אל תענה אותי!**
[>>>><<<<]

02 **מצפון הוא רק מלה של פחדנים, תבסיס להרתעה של החזק. זרוענו מצפוננו, חוקנו חוק החרב! שִׁיקְספִיר, המלך ריצ'רד השלישי, מע' 5, תמ' 3; תרגם מאיר ויזלטיר.**

03 **צריכים לדון את האדם על־פי מה שנתכוון לעשות ולא על־פי מה שעשה.**
משה אבן עזרא, **שירת ישראל**; תרגם בן־ציון הלפר.

מורים, תלמידים

04 **אדם משלם רע למורהו אם הוא נשאר לעולם תלמיד בלבד.**
פרידריך ניטֶשֶׁה, **הנה האיש**, הקדמה, 4.

05 **אין מורה אמיתי שאינו מאמין בפועל בקיום הנשמה, או בקסם הפועל עליה באמצעות הדיבור. אלן בלום, סופה של הרוח האמריקנית, הקדמה.**

06 **הגר"א השאיר אחריו ספרים והבעש"ט אנשים. ש. א. הורודצקי, יהדות השכל ויהדות הרגש, כך 2.**

07 **ההוראה איננה אמנות אבודה, אבל ההערכה אליה היא מסורת שאבדה.**
ז'ק בֶּרזון; מצוטט בשבועון **ניוזוויק**, 5.12.1955.

08 **הוא לא היה תלמידו של איש, אלא הצהיר כי חקר את עצמו וכי למד הכל מעצמו.**
דיוֹגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס על הֶרַקְלִיטוֹס, בתוך **חיי הפילוסופים**, ס' 9, 1, 4 (וראו במדור אני, עצמי, ציטטה 13:108).

09 **התלמידים אוכלים מה שהמורים מעכלים.**
קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה **באופן מילולי** (עורך היינריך פיֶשֶׁר).

10 **יהירות, נוקדנות, דוגמטיזם – מחלות התעסוקה של אלה המבלים את חייהם בהכוונת שכלם של הצעירים.**
הֶנְרִי קֶנְבִי, **אַלמה מאָר**, פ' 5.

11 **לדעת איך להציע, זאת אמנות ההוראה.**
אַנְרִי־פֶרְדְּרִיק אֶמִיאֵל, **יומן**, רישום מ־16.11.1864.

12 **למורה צריכים להיות מקסימום סמכות ומינימום כוח.**
תוֹמַס סאס, **החטא השני**.

13 **מבחן הידיעה הוא היכולת ללמד.**
מתוך **אוקטוריטטס אריסטוטליס**, אוסף אֶמְרוֹת מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

14 **מוטב לי להיות מורה בבית־ספר (ואינני יכולה לחשוב על משהו גרוע מזה) מאשר להינשא לגבר שאינני מחבבת.**
ג'יין אוֹסְטֵן, **הוּטְסוֹנִים**.

15 **מורה לא היה לי, אלא עצמי.**
הוֹמֶרוֹס, **אודיסאה**, שיר 22, 342.

16 **מורה משפיע על הנצח; לעולם אין הוא יכול לדעת היכן תמה השפעתו.**
הֶנְרִי בְרוּקֶס אֶדְמַס, **חינוכו של הֶנְרִי ב. אֶדְמַס**, פ' 20, 'כישלון'.

17 **מי שיכול, עושה. מי שלא יכול, מלמד.**
ג'ורג' בֶּרנארד שׁו, פתגמים למהפכנים: 'חינוך', **אדם ועל־אדם** (נספח 2).

18 **מפי סופרים ולא מפי ספרים.**
[>>>><<<<]

19 **אל הספרים תפנה רק כשאין לך מורה.**
משה אבן עזרא, **שירת ישראל**; תרגם בן־ציון הלפר.

20 **סמכותם של העוסקים בהוראה היא לעתים קרובות מכשול לפני אלה המבקשים ללמוד.**
קִיקֶרוֹ, **על טבע האלים**, ס' 1, 5, 10.

21 **עלוב התלמיד שאינו עולה על מורהו.**
לִיאונָרדוֹ דָא וִינצ'י, **פנקסי הרשימות**.

22 **רעה חולה היא באדם שהוא מבקש להיות מורה לזולתו.**
מְנַצִּיוֹס (מְנַגְדָּזָה), פ' 7, 23; תרגם דן דאור.

מושגים, ביטויים, מטבעות לשון

01 אבל זה כבר סיפור אחר.

ביטוי זה, הקוטע סיפור באמתלה שההמשך אינו קשור למוטיב המרכזי, מופיע לראשונה במחזהו של טרנטיוס, **הסריס**. בסוף המאה ה־19 נעשה הביטוי נפוץ לאחר שרודיארד קיפלינג השתמש בו בסיפורים מן הגבעות.

02 אחד מני רבים

[*Unus de multis*]

ביטוי שמופיע אצל קיקרו (על החובות, ס' 1, 30, 109 ובמקומות אחרים) ואצל סנקה (מכתבים אל לוקיליוס, 93, 5) ושמציינ אדם פשוט וחסר ייחוד.

03 אין ארוחות חינם.

אמרה ישנה, שמקורה אולי בשנות הארבעים של המאה ה־19, כאשר מסבאות לונדוניות נהגו להציע ארוחות חינם למי שהזמין משקאות. אבל אם ביקש מישו רק לאכול, הוא הושלך מהמקום. גם במערב האמריקני שרר הנוהג הזה. ב־1934 הכריז ראש העיר הנבחר של ניו־יורק, פיוֹרְלוֹ לה גארדיה: "ארוחות החינם נגמרו", בהתכוונו לשוחד שפֶּשֶׁה בין עובדי העירייה. וב־1975 הכתיר הכלכלן האמריקני מילטון פרידמן אחד מספריו בכותרת 'אין דבר כזה ארוחת חינם', והאמרה נעשתה שגורה בפי כלכלנים מבית־מדרשו.

04 בולט בהעדרו.

את הביטוי הזה טבע כנראה לורד ג'ון ראסל בנאום בלונדון באפריל 1859. הוא דיבר על איזו תקנה החסרה בחוק הרפורמה של ראש הממשלה, לורד דֶרְבִּי. אולם יותר מאוחר אמר, כי שאב את הרעיון מן ההיסטוריון טקיטוס, אשר מספר בתוך **סברי השנים** (ס' 3, 76) על מותה של יוניה, אשתו של גאיוס קסיוס ואחותו של מַרְקוּס בְּרוּטוּס. הוא מציין, כי במסע הלוויה שלה נעדרו מבין שלטי בתי האצולה הרומיים שלטיהם של בית קסיוס ובית ברוטוס; ואף־על־פִּי־כן, הוא מוסיף, זהרו שלטים אלה שבעתיים מן האחרים דווקא בגלל העדרותם.

05 דור תום.

כינוי לנציג של השחורים בארצות־הברית, המטיף להסתגלות ולמתינות והמתנגד למאבק אלים למען זכויות האזרחים השחורים. משמעותו של הכינוי הזה הגיעה לשיא חריפותה באמצע שנות השישים, על רקע עליית ארגוני השחורים הלוחמניים שסיסמתם היתה 'כוח שחור' (ראו במדור **סיסמאות**, ציטטה 11:554). היה זה אחד הכינויים המבזים

06 דור הביט.

האבהות על הביטוי הזה שנויה במחלוקת. ברשימת זיכרון שפורסמה ב־4.4.1988 בעיתון **גארדיין** כתב ויליאם נְתֶ'רֶבִּי, כי מי שטבע את הביטוי היה הסופר והמשורר ג'ון קֶלְלוֹן הוֹלְמַס וכי הוא הופיע לראשונה בספרו **לך**, שראה אור ב־1952. עד אז היה מקובל לחשוב, כי אבי הביטוי הוא הסופר ג'ק קְרוֹאֶק. בספר **מקורותיו של דור הביט** אף הודה קְרוֹאֶק, כי שאל את הביטוי מנרקומן הרוס שהכיר ושמו קֶרְפֶּרט הֶנְקֶה. לעומת זאת הביא רנדי נְלֶסוֹן בספרו **האלמנך הספרותי האמריקני** את הסיפור הבא מפי קְרוֹאֶק: "ג'ון קֶלְלוֹן הוֹלְמַס [...] ואני ישבנו לנו וניסינו לחשוב על המשמעות של הדור האבוד ושל האֶקְזִיסְטֶנְצִיאליזם שבא אחריו, ואני אמרתי: 'אתה יודע, זה דור הרוס [beat = הרוס, מוכה, וגם: קֶצֶב]'. והוא קפץ ואמר: 'זהו זה, זה נכון!'. גם הוֹלְמַס עצמו אמר ב־16.11.1952 למגאזין הניו־יורק **טיימס**, כי הביטוי הוא של קְרוֹאֶק. אולם משפנה כוהן הציטטות הבריטי, נִיִּיגֶ'ל רִיס, אל בעל הרשימה ב**גארדיין** אמר נְתֶ'רֶבִּי, כי הוֹלְמַס שינה את גרסתו זמן־מה לפני מותו וטען, שהוא האיש שהגה את הביטוי. כך או כך נראה, ששני הסופרים חולקים איכשהו באבהות עליו.

07 האופרה לא נגמרת עד שהגברת השמנה שרה.

ביטוי שיש כמה וכמה גירסאות על מקורו. עיתונאי ספורט אמריקנים הכניסו אותו לעיתונות באמצע שנות השבעים. העיתון **ווישינגטון פוסט**, שניסה לאתר את מקור הביטוי, סיפר לקוראיו ביוני 1978, כי בשנת 1975 הודיע כתב ספורט טַקְסַאסי בחשיבות עצמית לעורך שלו באוֹסְטִין: "הרודיאן לא נגמר עד שרוכבי הפרים רוכבים", והעורך, שהתפעם מן ההבחנה החדה, הגיב: "והאופרה לא נגמרת עד שהגברת השמנה שרה". הסיפור חביב, אך נראה שהביטוי מוקדם יותר. יש אומרים, כי מקורו בקהילות נוצריות בדרום ארצות־הברית, שבהן רווחה בשנות החמישים האמרה: "התפילה לא נגמרת עד שהגברת השמנה שרה".

08 האצילות מחייבת.

[*noblesse oblige*]

הביטוי הידוע הזה יוחס לפיֶיר מארק גֶסטוֹן, הדוכס דֶה לוּוִיס,

בשנת 1865 בידי בן אצולה אחר, הרוזן דה לַבּוֹרד. במשפחת דה לוויס טענו, כי בית האצולה שלהם הוא העתיק ביותר בעולם הנוצרי. על־פי אחת האנקדוטות היו מוצגים בטירת המשפחה שני ציורים: באחד נראה נח נכנס לתיבה ערב המבול והוא נושא עמו תיבה המכילה את מסמכי משפחת דה לוויס, ובשני נראית הבתולה מרים פונה אל אחד מאבות המשפחה בתואר 'שָׁאֲרִי' ומבקשת ממנו לחזור ולחבוש את כובעו.

01 הגברת הראשונה.

התואר הזה שימש בעבר לתיאור נשים חשובות בתחומים שונים. ככינוי לרעייתו של נשיא ארצות־הברית השתמש בו לראשונה הנשיא זכארי טיילור כאשר הספיד בשנת 1849 את דולי מְדיסון, שהיתה רעייתו של הנשיא ג'יימס מְדיסון: "היא לא תישכח לעולם, שכן במשך מחצית המאה היא היתה באמת הגברת הראשונה שלנו". אולם לתפוצה רחבה ולמעמד חצי רשמי זכה התואר רק במאה ה־20, הודות למחזהו של צ'רלס נירדלינג'ר, **דולי מְדיסון, או הגברת הראשונה של הארץ**, 1911. לקראת סוף המאה העשרים נכנסו לשימוש ביטויים נוספים לתיאור בני המשפחה הנשיאותית האמריקנית. אחד מהם, 'הכלב הראשון', הוענק לספנייל של בת הנשיא, אָמי קארטר.

02 הדיבּר האחד־עשר.

ביטוי שמקורו לא ברור. ה. ל. מְנֶקֶן אומר במילון הציטטות שלו, כי הדיבּר האחד־עשר הוא: 'התעסק בענייניך' (ואל תדחוף את חוטמך לעסקי אחרים), ומקורו בספר **דון קיחוֹטֶה**, כרך 1, ח' 1, פ' 3. סְרוּואנטס אומר שם אומנם משהו דומה, אך אינו מונה את העצה כדיבּר נוסף. מְנֶקֶן מביא גם מקור אחר, שעל־פיו הדיבּר האחד־עשר הוא: 'לא תיתפס'. אחרים מציעים: 'שום דבר אינו מצליח כמו הצלחה'; 'קנה בזול, מכור ביוקר', ו'לא תלכלך על חברי המפלגה'. לעומת אלה כתב ג'ון לילי ב־1984 במאמרו 'ספיריטואליזם': "שמעתם על הדיבר האחד־עשר? הוא אומר: לא תשעמם את אלוהים, או שהוא ישמיד את היקום". את המצב סיכמה בצורה הטובה ביתר סיסמת פרסומת לסרט **הדוור מצלצל פעמיים** (גירסת 1981): "אילו היה דיבּר אחד־עשר – הם היו עוברים גם עליו".

03 ההר הוליד עכבר.

פלוטרכוס (**חיי אישים**, יוון: 'אַגְסִילאֹוס') אומר כי זה פתגם עתיק; הוֹראטיוס (**על אמנות הפיוט**, ס' 3, 139) כותב על ההרים הנתקפים צירי לידה ויולדים עכבר מגוחך, ופיידרוס (**משלים**, ס' 4, משל 23) מספר את המשל בנוסח זה: "ההר נתקף צירי לידה והשמיע אנקות נוראות, והאזור כולו עצר את נשימתו בציפייה. אחר כל אלה הוא הוליד עכבר".

04 הוא יצא מביצה / היא יצאה מביצה.

ביטוי יווני עתיק, שנהגו לאומרו על איש או אשה יפים ומוצלחים במיוחד. אֶרסמוס, המביא את הביטוי בספרו **אָמֵרים**, מסביר,

שמקורו בסיפור על לְדֵה היפה בת טינְדְרוֹס, אשר זָאוס בא אליה בדמות ברבור גדול. אחרי המפגש עם ראש האלים ילדה לְדֵה שתי ביצים, שמאחת מהן בקעו התאומים קסטור ופולוֹקס, נערים שיפים כמותם לא היו בארץ, ומן השנייה בקעה הֶלֶנֶה היפה, אשר בגינה הפליגו אלף ספינות יווניות ללחום בטרֹויה המעטירה.

05 המין היפה.

כינוי טרום פְּמיניסטי לנשים, שמקורו כנראה בספרו של מיגֶל דֵה סְרוּנְטֶס, **דון קיחוֹטֶה**.

06 הממסד.

המושג הזה הוכנס כנראה לשימוש בהוראתו המקובלת כיום בידי העיתונאי הַנְרִי פִּיירֵלי בטור שלו בעיתון **ספֶקטייטוֹר** ב־23.9.1955. וכך כתב שם: "ב'ממסד' אינני מתכוון רק למרכזים של הכוח הרשמי – אף־על־פי שהם בהחלט חלק ממנו – אלא לכל רשת היחסים המוסדיים והחברתיים שבתוכה מופעל כוח". אולם ההיסטוריון הבריטי יוֹ תוֹמָס טוען, כי הוא השתמש בביטוי הזה עוד ב־1954, אלא שהכניס אותו לכותרת של ספר בעריכתו, **הממסד: סימפוזיוֹן**, רק ב־1959. הגדרתו שונה מזו של פִּיירֵלי ועל־פיה הממסד הוא החוקה האנגלית, כל המוסדות והסוכנויות שנבנו כדי להגן עליה וכל בעלי התפקידים המגינים עליהם. מילא, שיהיה.

07 המצב האנושי.

בשם זה הכתיר אֶנְדֶּרֶה מֶלְרוֹ ספר שלו ב־1933 וחנה ארנדט ב־1958. אולם הביטוי היה מוכר הרבה לפני כן.

08 הפרד ומשול!

הרעיון הזה משמש שליטים ובעלי שררה זה אלפי שנים, אך מקור הביטוי אינו ברור. **מילון אוֹקספּוֹרד לביטויים ואמרי משל** (Phrase and Fable) אומר, שהביטוי האנגלי הוא מן המאה ה־17 והוא תרגום של הביטוי הלטיני *divide et impera*, אך אינו מציין את מקור הביטוי הלטיני. **מילון בּרוֹאֶר לביטויים ואמרי משל** (מהד' 1963) טוען, שהיתה זו סיסמה של מְקִיאוןְלִי; ואחרים אומרים, שהביטוי המקורי הוא יווני ומייחסים אותו לפיליפּוֹס ה־2, מלך מוֹקְדוֹן. גדליה אלקושי (**אוצר בתגמים וויבים לטיניים**) מסתמך על הסופר פרוספֶר מְרִימָה וכותב כי 'הפרד כדי למשול' היתה סיסמתו של מלך צרפת לואי ה־11, במחצית השנייה של המאה ה־15 ושהביטוי הצרפתי קדם לביטוי הלטיני. וייתכן גם, שהביטוי צמח מתוך הנאמר בברית החדשה (**מתִי** יב 25): "כל ממלכה הנחלקה על עצמה תיחרב וכל עיר ובית הנחלקים על עצמם לא ייכוננו".

09 זה יוונית בשבילי.

ביטוי ידוע זה, שמשמעותו: אינני מבין, מופיע אצל שְׁייקספִיר במחזה **יוליוס קִיסר**, מע' 1, תמ' 2. קְסיוּס וברוטוּס חוקרים

06 חרב דְמוֹקְלֵס.

דְמוֹקְלֵס, מאנשי חצרו של דיוניסיוס שליט סירקוזאי, החניף לרודן ואמר לו כי הוא בעיניו המאושר באדם. הציע לו דיוניסיוס לטעום מחייו, ומשקיבל דְמוֹקְלֵס את ההצעה המפתה, שם אותו הרודן במיטת זהב והקיפו במאכלים ובמִשְׁקִים ובכל מנעמי העולם. אך מעל ראשו שם חרב חדה, שנתלתה מן התקרה בשערה של סוס. קיקֶרוֹ מביא את הסיפור בספרו **שיחות בטוסקולום**, ס' 5, 61-62. אולם הוא לקח אותו כנראה מספרו הגדול של טימאיֹס מטאורֹמָניום, **היסטוריות**, אשר רק קטעים מעטים מתוכו הגיעו אלינו.

07 יושב על שני כיסאות.

ביטוי המיוחס לדְקִימוֹס לְפְרִיוֹס, בן מעמד הפרשים, שנהג לחבר חזיונות קומיים ולהופיע בהם. סְנֵקָה הרטוריקן מספר בספרו **ויכוחים** (ס' 7, 3, 9), כי במשחקי הניצחון שנערכו בשנת 45 לפנה"ס לכבוד יוליוס קיסר כפה עליו קיסר להתחרות במופע פומבי נגד המקצוען הצעיר פּוֹבְלִילִיוֹס סִירוֹס. המשחק המקצועי בתיאטרון נחשב בלתי־הולם לבן מעמד הפרשים, ולְפְרִיוֹס בן השישים נפגע מאוד. משסיים את המופע שלו ביקש לְפְרִיוֹס לשבת בקהל, בשורות הפרשים, אבל הם הצטופפו ולא הניחו לו לשבת ביניהם, וקיקֶרוֹ, שהיה אחד מהם, אמר לו: "הייתי נותן לך לשבת לידי, אבל צר לי המקום". לְפְרִיוֹס הגיב בעקיצה: "כן, שהרי אתה נוהג לשבת על שני כיסאות". העקיצה התייחסה לעמדתו הדו־פרצופית של קיקֶרוֹ בסכסוך שבין קיסר לפּוֹמְפִיאֹוס.

08 ככה לא בונים חומה.

יורם ארבל, שדר הספורט של הטלוויזיה הישראלית, למראה כישלונם של כדורגלני נבחרת ישראל לחסום את כדורגלן נבחרת אוסטרליה, צ'רלי יאנקוֹס, מלהבקיע שער בבעיטת עונשין. זה קרה במשחק שהתקיים ב־19.3.1989 באיצטדיון רמת־גן במסגרת מוקדמות הגביע העולמי. המשפט 'תפס' ונהפך תוך זמן קצר ללהיט ואחר־כך לקלי־שאה (בעצם, אומר המילון, יש לומר ביחיד קלי־שָה, בעקבות המקור הצרפתי, או קלי־שָה, אך אנו לא נערער על הצורה המקובלת בדיבור).

09 כל העולם ואשתו.

[>>>><<<<]

10 כל העולם ואבא שלו.

דרך מחוכמת להגיד 'כולם', שאיבדה משהו מן הפופולריות שלה לאחר עליית הכְּמִינִיזְם בשנות השבעים. את הביטוי שלמעלה טבע ג'ונתן סוויפט בספרו **שיחת נימוסין**, שבו כלל את הדיאלוג הבא: "מי היה שם? – היו שם כל העולם ואשתו". ואילו הביטוי שלמטה הוא הגרסה הצרפתית שלו.

11 לפני שתספיק להגיד ג'ק רובינזון...

פאני בְּרִנִי, **אָוּלִינָה**, 1778. איש אינו יודע מדוע נחשב 'ג'ק

את קֶסקָא על מה שהתרחש בכיכר השוק, כאשר מְרָקוֹס אַנטוֹניוֹס הציע לקיסר את הכתר והוא סירב לקבלו. קֶסִיוֹס שואל אם קיקֶרוֹ, שנכח באירוע, אמר משהו, וקֶסקָא משיב: "כן, ביוונית". "ומה אמר?" ממשיך קֶסִיוֹס וחוקר, וקֶסקָא משיב: "לא, אם אגיד לך לא אוכל אף פעם להסתכל לך בעיניים. אבל אלה שהבינו אותו חייכו זה לזה ונענעו בראשיהם. אבל עד כמה שזה נוגע לי, זאת היתה יוונית בשבילי". ואם האנגלים נהגו לציין את היוונית כדוגמה לשפה לא־מובנת, הישראלים נוהגים לומר: זה סינית בשבילי, ואילו הצרפתים אומרים דווקא: זה עברית בשבילי.

01 זה לא נגמר עד שזה נגמר.

יוֹגִי בָּרָה. בספר **היוֹגִי** (1998) הסביר יוֹגִי, כי אמר את הדברים לעיתונאי בתשובה לשאלה על סיכוייה של קבוצת הֶבְּייסבֹּול 'ניו־יֹורֶק מָטֶס', שהוא היה מנהלה, במשחקי 1973. ה'מָטֶס', שפיגרו באותו שלב בהפרש של תשעה משחקים, זכו בסופו של דבר באליפות האזורית. העיתון **ספורטס אילוסטרייטד** טען, כי חקר את העניין וכי מה שיוֹגִי באמת אמר היה: "אתה לא יוצא מזה עד שאתה יוצא מזה".

02 חוכמת מדרגות.

דְּנִי דִידְרוֹ, **פְּרֹזוֹקֶס השחקן**. מענה שנון העולה בדעתו של אדם לאחר שכבר עזב את המסיבה והוא יורד במדרגות בדרכו החוצה.

03 חוק וסדר.

ביטוי המדבר על אכיפת החוק במדינה, בעיקר כדי להילחם באלימות. פעילי ארגונים לזכויות האדם והאזרח רואים במדיניות הזאת אמתלה של הממשלה לדיכוי מיעוטים. בישראל נשמעת בשנים האחרונות קריאה ל'שלטון החוק', בתביעה שהמשטרה ורשויות המשפט יילחמו בשחיתות הציבורית והשלטונית. בתגובה על כך כבר יש מי שמכנים את התובעים זאת 'כנופיית שלטון החוק'.

04 חירות פיוטית

[*Licentia poetica*]

[>>>><<<<]

05 צדק פיוטי / צדק פואטי

[*Ppoetic justice*]

למעלה: ניב המתייחס לחירות הנתונה למשוררים לסטות ביצירתם מן המוסכמות הלשוניות ומן האמת העובדתית. בהתייחסו לחרוזים של אוֹבִידִיוֹס אומר סְנֵקָה (בספרו **חקרי טבע**, ס' 2, 44, 1): "זה יאה לחירות הפיוטית". ניב דומה, 'חירות הפייטנים', מופיע עוד אצל קיקֶרוֹ (**על הנואם**, ס' 3, 38, 153). למטה: ניב שמשמעותו צדק סימטרי, בנוסח "עין תחת עין", המוכר מיצירתו הסטירית של אלכסנדר פּוֹפּ, **הבזריאדה** (*The Dunciad*), ס' 1, 1.

רֹבִינְזוֹן' לשם שאפשר לומר אותו במהירות רבה. השמות ג'ק בֶּלֶק או ג'ון בּוּל הם בוודאי קצרים יותר. **אָוּלִינָה** היא כנראה היצירה הראשונה שבה מופיע הביטוי בדפוס, אך מן ההקשר שבו הוא משובץ ברומן אפשר ללמוד, כי היה זה ביטוי מוכר בזמנו.

01 לצחוק כל הדרך אל הבנק.

ביטוי שמשמעותו היא, שההצלחה החומרית היא העיקר ושהביקורת האיכותית או המוסרית על מעשיו של המצליחן ערכה כקליפת השום. במקור נאמר הביטוי בנוסח הפוך, אך כמו שקורה לא פעם בהיפוכים כאלה, משמעותו לא השתנתה. המקור הזה הוא הפסנתרן האמריקני הפופולרי לִיבְּרַצ'ה, אשר הביע זלזול במבקרים שקטלו את נגינתו בקונצרט בניו־יורק ביוני 1954. הוא השתמש בביטוי הזה יותר מפעם במהלך הקריירה שלו ואף כלל אותו באוטוביוגרפיה שלו. הנה אפוא האמירה המקורית: "מה שאמרתם פגע בי מאוד. בכיתי כל הדרך אל הבנק".

02 מאזן הכוחות / מאזן העוצמה.

[>>>><<<<]

03 מאזן האימה.

למעלה: הרעיון שאפשר להגיע למעין שלום כאשר כוחותיהן של הקבוצות היריבות שווים נעשה פופולרי באירופה בתחילת המאה ה־18. עוד ב־1715 כתב אלכסנדר פּוֹפּ בשירו 'המאזן האירופי': "עכשיו אירופה מאוזנת, שום צד אינו גובר / כי שום דבר כבר לא מטה אחת מהכפות". אולם הביטוי המדויק מוכר לראשונה מנאום שנשא ראש ממשלת בריטניה, רוברט וולפול, ב־1741 ובו הצדיק את מדיניות החוץ שלו בצורך לשמור על מאזן הכוחות באירופה. למטה: במחצית השנייה של המאה ה־20, נוכח האיום הגרעיני על שלום העולם, נוספה למילון הפוליטי וריאציה על הביטוי המוכר, שאותה טבע ב־1955 ראש ממשלת קנדה, לְסֵטֶר פִּירסוֹן.

04 מלא עיניים כמלאך המוות.

עבודה זרה כ. במקור התלמודי מופיע הדימוי בהקשר לאיסור להסתכל בנשים והוא נאמר על דרך ההפלגה, דהיינו, שהאיסור חל גם על מי שרואה הכל ואינו מחמיץ דבר והוא דומה כביכול למלאך המוות, שעל־פי המסורת כולו מלא עיניים (וראו במדור **חיים ומוות, מיתה**, ציטטה 09:335). בהרחבה מודרנית מתאר הדימוי אדם סקרן וחטטן ביותר.

05 מַלְכוּד 22.

ג'וזף קֶלֶר, שם ספרו האנטי־מלחמתי (1961) ושם הסרט שנעשה על־פיו (1970), אשר נהפך לביטוי המציין מצב אבסורדי שאין מוצא ממנו. הספר מתאר את אנשיה של טייסת מפציצים אמריקנית, המוצבת באיטליה במלחמת העולם השנייה. קפטן יוֹסְרִיאַן אינו מוכן לצאת עוד למשימות הפצצה ופונה אל קצין

הרפואה, דוֹק דְּנִיקָה. "דְּנִיקָה: 'יש פקודה שאומרת שאני חייב לקרקע את כל מי שיצא מדעתו'. יוֹסְרִיאַן: 'אז למה אתה לא יכול לקרקע אותי? אני משוגע!' דְּנִיקָה: 'כל מי שרוצה להשתחרר מתפקיד קרבי הוא לא משוגע'". – זה המלכוד. אגב, בתחילה נתן קֶלֶר למלכוד את המספר 18.

06 סער ופרץ.

[*Sturm und Drang*]

כותרת של מחזה מ־1776 מאת פרידריך מַקְסִימִיליאַן פּוֹן קלינגֶר, אשר אומץ ככינויה של התנועה בספרות ובמוסיקה הגרמנית בשלהי המאה ה־18, שיוצריה הרבו לתאר דראמות סוערות של רגשות ותשוקות מנקודת המבט הסובייקטיבית של היחיד. ההוגים והיוצרים החשובים של התנועה היו קֶרְדֶּר, גֶּתֶה, שִׁלֵּר ויאקוֹב לֶנֶץ. את אימוץ הכינוי לתנועה מייחסים לגֶתֶה עצמו.

07 סערה בכוס תה.

קִיקֶרוֹ, **על החוקים**, ס' 3, 16. הנוסח המדויק: "הוא נהג לעורר סערה בקומקום תה".

08 עולם חדש אמיץ.

שם ספרו הידוע של אֶלְדוּס האקסלי, אשר נשאל מִשִּׁיקְספִּיר (**הסערה**, מע' 5, תמ' 1). מאז התפרסמה הדיסטופיה המסוממת של האקסלי, ב־1932, משמש הביטוי במשמעות אירונית, אבל אצל שִׁיקְספִּיר אומרת אותו בהתלהבות תמימה מיִרְנַדה, הנתקלת לראשונה בחייה בבני־אדם מלבד אביה: "...הו עולם חדש אמיץ, שאנשים כאלה בו".

09 קברניטי התעשייה.

ביטוי שטבע תוֹמַס קארלייל בספרו **עבר והווה**, ס' 4, פ' 4, 1843.

10 רוח התקופה.

כתב־העת הלמדני **הערות וחקירות** (*Notes and Queries*), כך (236) טוען, כי את הניב הזה טבע הפילוסוף דִּיוויד יום ב־1752. המשורר שְׁלִי השתמש בו במכתב ב־1820, אך מי שנתן לו את פרסומו היה המסאי והמבקר ויליאם קְזֵליט, אשר קבע אותו ב־1825 כשמו של אחד מספריו, שעסק בסופרים בני זמנו.

11 תיבת פִּנְדוּרה.

הכל יודעים, כי מקור המושג הזה בסיפור המיתולוגי על פִּנְדוּרה, שהאלים שלחוה אל בני־האדם ובידה תיבה שהכילה מחלות ופגעים; ומכאן גם משמעות הביטוי – מתנה מפוקפקת, או בהרחבה, עניין שמוטב לא להתעסק בו כי הוא טומן בחובו מיני צרות ופגעים. אולם על־פי הסיפור המיתולוגי הביאה עמה פִּנְדוּרה לא תיבה אלא כד חרס גדול, הנקרא ביוונית pithos (ראו הֶסִיוֹדוֹס, **עבודות וימים**, 90-100). אֶרֶסמוֹס, שספרו **אֲמָרִים** זכה

06 הו, מזרח הוא מזרח, מערב מערב, והשניים לא ייפגשו לעולם.

וודיארד קיפלינג, 'הבלדה על מזרח ומערב', 1892.

07 היות שהאירופי אינו מכיר את הלא־מודע שלו, הוא איננו מבין את המזרח והוא משליך עליו את כל מה שהוא פוחד ממנו ובז לו בתוך עצמו.

קארל גוסטב יונג, הקדמה לספר תמונות מתוך הלא־מודע מאת ר. ג'יי. ואן קלסדינגן; כונס בתוך כתבים, כרך 18: החיים הסמליים.

08 המערב נבדל בבירור מכל הציוויליזציות האחרות שהיו קיימות אי־פעם בכך שהיתה לו השפעה מכרעת על הציוויליזציות שהתקיימו מאז שנת 1500 לספה"נ. אולם [...] התחייה האסלאמית והדינמיות הכלכלית של אסיה מוכיחות, שציוויליזציות אחרות חיות ושלמות ומהוות סכנה, לפחות בכוח, למערב.

סמיואל הנטינגטון, התנגשות הציוויליזציות, פ' 12; תרגם דוד בן־נחום.

09 טירוף הדעת והזוועה של המזרח. הקטסטרופה המאובקת של אסיה. ירוק – רק על דגלו של הנביא. שום דבר לא צומח כאן חוץ משפמים. יוסיף ברוֹדסקי, 'מנוסה מפי־נטיון', פחות מאחד: מסות נבחרות.

10 ילידים פירושם תמיד בני־אדם ששייכים למקום אחר, מפני שפעם היו שייכים לאיזשהו מקום. זה מראה, שבני הגזע הלבן לא באמת חושבים שהם שייכים לאיזשהו מקום, מפני שהם חושבים את כל האחרים לילידים. ג'רטרוד סטיין, אוטוביוגרפיה של כולם, פ' 1.

11 יש לכם כאן עושר וחופש, אבל אינני חש אמונה או פיוון. יש לכם כל־כך הרבה מחשבים; מדוע שלא תשתמשו בהם בחיפוש אחר האהבה? לך וְלִסָּה בפאריס, בביקורו הראשון במדינה מערבית.

12 לראשונה מאז היעלמות הנאציזם [...] אמריקה מצאה את האחר המוחלט באומה האסלאמית. אַב־בַּאכַר חֶדַד; מצוטט בתוך: איבון חֶדַד (עורכת), המוסלמים של אמריקה.

13 מולי היה המזרח המסתורי, ניחוחי כפרח, דומם כמוות, אפל כקבר. ג'וזף קונרד, גֶּעוּרִים.

בשעתו לפופולריות עצומה, תרגם בטעות את המלה היוונית למלה הלטינית pyxis, שהוראתה 'תיבה' או 'קופסה', ומכאן התפשט הביטוי ללשונות אירופה. אגב, המלה pithos עברה לעברית בצורת 'פיטס', והוראתה בעברית היא חבית גדולה (ראו גם במדור טיפשות, שטות, טיפשים, ציטטה 10:349).

01 תם המחזה / תם ונשלם.

הכרזה שנהגו להשמיעה בתיאטרון הרומי בסוף כל הצגה. מקורה הכתוב שבידינו הוא הקומדיה רוח בלהות מאת פלאוטוס. ומכאן גם הביטוי האיטלקי 'הקומדיה נגמרה' (*finita la commedia*). בהרחבת משמעות משמש הביטוי כדי לציין את סופם של חיי אנוש (וראו במדור מלים אחרונות, ציטטות 17:504 ו־15:505).

(ביטויים ומטבעות לשון רבים מצויים גם במדורים האחרים של הספר, לפי ענייניהם).

מזרח, מערב, מזרח ומערב

02 אפשר לדון באוריינטליזם ולנתח אותו כמוסד מאוגד להתמודדות עם האוריינט – התמודדות איתו על־ידי הצגת טענות בקשר אליו, אישור השקפות עליו, תיאורו, לימודו, יישובו, שליטה עליו: בקיצור, האוריינטליזם כסגנון מערבי למשול באוריינט, לארגנו מחדש ולקנות סמכות עליו.

[>>>><<<<]

03 התרבות האירופית הוסיפה כוח וזהות על־ידי שהבליטה את עצמה כנגד האוריינט והשתמשה בו כמין תחליף לעצמי שלה, ואפילו כמין עצמי מחתרתי.

אָדוּאַרד סַעִיד, אוריינטליזם, מבוא; תרגמה עתליה זילבר.

04 דת מוחמד בחרב.

סיסמה המיוחסת לאסלאם במקורות מערביים, אך אינה מצויה בצורתה זו במקורות אסלאמיים.

05 האסלאם הוא בשבילנו דרך חיים, לא רק דת. אנו הסעודים רוצים להיות מודרניים, אבל לא בהכרח מערביים.

הנסיך בְּנֶדֶר בֶּן סוּלְטַן, לעיתון ניו־יורק טיימס, 10.7.1994. הנסיך אמר, כי הוא מבין את כוח המשיכה של היבוא הטכנולוגי המתקדם מהמערב, אך טען, כי יבוא מוסדות ומונהגים חברתיים ופוליטיים מערביים קטלני לארצות האסלאם. "ראו מה קרה לשאה של איראן", אמר.

01 העיתונאי: מיסטר גנדי, מה דעתך על התרבות המערבית.

גנדי: אני חושב שזה היה יכול להיות רעיון טוב מאוד. מיוחס למהאטמה גנדי, אך אין כל ראיה לכך שהדיאלוג הזה אומנם התקיים. אם כי אי. אף. שומקר כותב בספר **עבודה טובה**, פ' 2, כי ראה סרט תיעודי ובו סצנה המראה את גנדי יורד מאונייה בנמל סאות'המפטון. עיתונאי שואל אותו מה דעתו על התרבות המודרנית, והוא משיב לו את התשובה שלמעלה.

02 מן המזרח – אור.

מן המערב – חוק.

אמרה שמקורה בימי הביניים, שמשמעותה היא שתבויות המזרח נתנו לעולם את הדתות הגדולות, ותרבויות המערב נתנו את החוק ואת סדרי השלטון.

מחשבה, חשיבה, חושבים

03 אדם אינו חכם רק מפני שיש לו רעיונות רבים, כשם שאדם אינו מצביא מעולה רק מפני שיש לו חיילים רבים.

שאמפור, **מכתמים והגיגים**, 446.

04 אדם אינו יכול לקבור את כוונותיו כה עמוק בתוך ספרו עד שהזמן ובני-אדם החושבים כמותו לא יגלו אותן. לאפלטון היתה תורה סודית. האומנם? וכי איזה סוד היה יכול להסתיר מעיניהם של פייקון, או מונטין, או קאנט? על כן אמר אריסטו על ספריו: הם ראו אור ולא ראו אור.

רלף וולדו אקרסון, 'חוקים רוחניים', **חסות**, סדרה ראשונה.

05 אחרי שמצאנו את עצמנו עלינו ללמוד כיצד לאבד מפעם לפעם, ושוב למצוא, את עצמנו מחדש. כל זה אם אנחנו אנשים חושבים. חיסרון הוא לחושב להיות קשור כל הזמן באישיות אחת.

פרידריך ניטשה, **אנושי, אנושי מדי**, כרך 2, **הנודד וצלז**, 306.

06 אילו היו מטילים מס על חשיבה היה האוצר פושט את הרגל.

גיאורג פריסטוף ליכטנברג, **פנקסי הטיוטות**, פוקס ד, 1773-1775, 88.

07 אינטלקטואל הוא מישהו שמוחו מתבונן בעצמו. אני אוהב את זה מפני שאני שמח להיות שני החצאים,

המתבונן וזה שמתבוננים בו. האם אפשר לאחד אותם? זאת שאלה מעשית. עלינו לטפל בה. 'אני מתעב אינטליגנציה', פירושו לאמיתו של דבר: 'אינני יכול לסבול ספק'.

אלבר קאמי, **פנקסי רשימות 1935-1942**, רישום ממאי 1936.

08 אינטלקטואל הוא מישהו שמצא משהו יותר מעניין ממין לחשוב עליו.

מיוחס לאלדוס האקסלי.

09 אינטלקטואלים אינם סובלים אקראיות, חוסר פשר; הם מתגעגעים אל המוחלט, אל סדר העניינים האוניברסלי המקיף.

[>>>><<<<]

10 אין מחשבות מסוכנות – לחשוב זה מסוכן.

חנה ארנדט. למעלה: מובא בידי פאול גורסקי בתוך: **הביתן הרב-תרבותי**; למטה: בשבועון **ניו-יורקר**, 5.12.1977.

11 'איש אשר רוח בו' (במדבר כז יח), שיכול להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד.

ספרי, במדבר, קמ.

12 איש המחשבה אבוד, אלא אם כן ימצא כוחות אופי. כאשר אנו מחזיקים בפנסו של דיוגנס אנו זקוקים גם למטה שלו.

שאמפור, **מכתמים והגיגים**, 277.

13 אנגלי חושב בישיבה; צרפתי בעמידה; אמריקני בהליכה; אירי – אחר-כך.

אוסטין או'מאלי; מובא בספרי ציטטות שונים, ללא מראה מקום.

14 אנשים, שמתו לב, אוהבים מחשבות שאינן מכריחות לחשוב.

סטניסלב לץ, **מחשבות לא מסורקות**.

15 בני-האדם פוחדים מן המחשבה יותר משהם פוחדים מכל דבר עלי אדמות, יותר מאשר מחורבן, אפילו יותר מאשר מן המוות עצמו. המחשבה היא חתרנית ומהפכנית, הרסנית ונוראה; המחשבה אין בה רחמים על זכויות יתר, מוסדות מבוססים או הרגלים נוחים; המחשבה היא אנרכית ושוללת מרות, אדישה לסמכות ואינה מתחשבת בחוכמת הדורות הבדוקה.

ברטרנד ראסל, **מדוע בני-אדם נלחמים**, פ' 5, 'חינוך' (1916); נדפס מחדש בכותרת **עקרונות השיקום החברתי**.

אָמה גולדמן, 'הפסיכולוגיה של האלימות הפוליטית', אנרכיזם ומסות אחרות.

11 החשיבה מתחילה באי־הסכמה – לא רק עם אחרים אלא גם עם עצמנו.

אָריק הוֹפּר, המצב הנלהב של הרוח ואפּוריזמים אחרים, 266.

12 המחשבה הראשונה היא לעתים קרובות הטובה ביותר. הבישוף ג'וזף גֵטלר, 'על אופיו של בלעם', דרשות, דרשה 7.

13 המחשבות שבאות אלינו שוות יותר מאלה שאנו מחפשים.

ז'וזף ז'וֹבֶר, פנקסי רשימות, 1803.

14 המחשבות שלי הן הזונות שלי. דני דידרו, בן־אחיו של ראמו.

15 המחשבות שלנו חופשיות. קיקרו, בעד מילו, 29, 79.

16 המסורת האינטלקטואלית היא מסורת של השתעבדות לכוח, ואלמלא הייתי בוגד בה הייתי בוש בעצמי. נועם חומסקי, ראיון טלוויזיה בערוץ בִּי־בִּי־סי־2, 25.11.1992.

17 הפרדוקס העליון של המחשבה הוא הניסיון לגלות משהו שהמחשבה אינה יכולה לחשוב אותו. סרן קירקגור, פּרַגְמַטִּים פילוסופיים.

18 התביעה לכנות אינטלקטואלית היא עצמה לא כנה. תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.

19 יש קבוצה קטנה של אנשים ונשים שחושבים בשביל כל האחרים, ושכל האחרים מדברים ופועלים בשבילם. ז'אן ז'ק רוסו, ז'ולי או אֶלואיז החדשה, ס' 2, 14.

20 כמה קשה לי לראות מה שמונח ממש מול עיני! לודוויג ויטגנשטיין, הערות על עניינים שונים, הערה מ־1940.

21 לאיש ברחוב, אשר, צר לי לומר, בוחן ונוקב מבטו, 'אינטלקטואל' פירושו הברור הוא אחד שבוגד באשתו. ו. ה. אודן, מכתב לשנה החדשה, הערה לשורה 1277.

22 להרולד, כמו לכולנו, היו רשמים רבים, אשר חסכו לו את הטורח שברעיונות ברורים. ג'ורג' אליוט, פליקס הולט, הרדיקל, פ' 47.

01 בעולמנו, אם אדם יושב לחשוב, מיד שואלים אותו אם יש לו כאב ראש.

רלף וולדו אֶמֶרסון, יומנים, רישום מיום 16.9.1833.

02 ברגע שההמון מתחיל לחשוב הכל אבוד. וולטיר, מכתב אל אֶטיֶן נוֹאֵל דֶמילאוּויל, 1.4.1766.

03 בשנים 1945-1965 (וכוונתי לאירופה) שררה דרך מסוימת של חשיבה נכונה, שיטה מסוימת של שיח פוליטי, אתיקה מסוימת של האינטלקטואל. היה עליך להכיר את מַרקס ולא להניח לחלומותיך להתרחק יותר מדי מפרויד. [...] אלה היו הדרישות אשר נתנו אישור לעיסוק המוזר בכתיבה ובאמירת מידה של אמת על עצמך ועל זמנך.

מישֶל פוקו; בתוך: ז'יל דֶלֶז ופליקס גואטרי, אוטי־אֶדיפּוס, הקדמה.

04 'גבה מצח' הוא טיפוס, שמביט בנקניקיה וחושב על פיקאסו. 'האם הכינוי גבה מצח הוא דיבה?', החוק הלא־נוהג.

05 דבר בעולם אינו מוצק כמו מחשבה. רלף וולדו אֶמֶרסון, יומנים, רישום מ־1864.

06 האדם החושב אינו זקוק לאיש שיפריך אותו; לשם כך די לו בעצמו. פרידריך ניטשֶה, אנושי, אנושי מדי, כרך 2, הנווד וצלו, 249.

07 האדם המצוי אינו חושב אף פעם ממש על חייו. הפעילות הרוחנית של בני־אדם כאלה מתמצית בדקלום קלישאות. מה שהם רואים כמחשבה הוא פשוט חזרה על מה ששמעו. אני מעריך, שכשמונים אחוז מהמין האנושי עוברים את חייהם בלי שתהיה להם אף מחשבה מקורית אחת. ה. ל. מֶנְקוּ, דוח מיעוט: פנקסי ה. ל. מֶנְקוּ.

08 האושר הגדול ביותר לאדם החושב הוא לחקור את הניתן לחקירה ולהתבונן בהערצה בבלתי־ניתן לחקירה. גֶתֶה, אֶמֶרוֹת בפרוזה, מן העיזבון.

09 האינטלקטואל, שאינו מחובר עוד לשום דבר, אינו מסתפק בדעות; הוא רוצה ודאיות, הוא רוצה שיטה. והמהפכה מספקת לו את האופיום שלו. ריימון ארֶון, הוויכוח הגדול.

10 החטא החברתי הכי בלתי־נסלח הוא עצמאות המחשבה.

עורך בתחומים שהם שלו, לנער את ההרגלים, את צורות העשייה והמחשבה, לפוגג את התחושות המופרות, לאמוד מחדש את הכללים ואת המוסדות, ומתוך הצגתם מחדש כבעיה (שבה הוא ממלא את תפקידו הספציפי כאינטלקטואל), לקחת חלק בעיצובו של רצון פוליטי (שבו עליו למלא את תפקיד האזרח).

מישׁל פוקו, 'הדאגה לאמת', ראיון עם פרנסואה אנולד, **מגזין ליטור**, מאי 1984; נדפס מחדש בתוך: **פוקו בעל־פה – ראיונות 1961–1984** (עורך סילון לוסרינז'ה); תרגמה אריאלה אזולאי, בתוך אחרית הדבר לתרגום **תולדות המיניות, כרך 1: הרצון לדעת**.

12 רוב חייו של אדם הם מאמץ מתמשך אחד להימנע מחשיבה.
אלדוס האקסלי, 'מנהרות ירוקות', **לפיתת מוות**.

13 תמיד יש משהו חשוד באינטלקטואל שנמצא בצד המנצח.
ואצל האוול, **להפיר את השלום**, פ' 5.

מחשבים, אינטרנט

14 אני בעד שידוכי מחשב, בתנאי שהם אוהבים זה את זה.
גראוצ'ו מרקס.

15 אני מציע לחשוב על השאלה, האם מכונות יכולות לחשוב?
אלן טיורינג, 'מכונות חישוב ואינטליגמציה', **מיינר**, 59, 1950.

16 אשרי הפסימיסטים, כי להם הגיבוי.
אנונימי.

17 אתה לא צריך להבין בתכנות כדי להפעיל מחשב יותר משאתה צריך להבין באלקטרוניקה כדי להפעיל מערכת סטריאו.
אנונימי.

18 בבסיסה של כל שגיאה שהמחשב מואשם בה תמצא לפחות שתי שגיאות אנוש, שאחת מהן היא השגיאה של האשמת המחשב.
אנונימי.

01 לחשוב לא די; צריך לחשוב על משהו.
ז'יל ג'נאר, **יומן**.

02 מחשבה אחת ממלאת את המרחב כולו.
ויליאם בלייק, **נישואי העדן והשאול**, 'משלי השאול'.

03 מחשבה שמן העין סוגרת את הבינה, אך מחשבה שמן הבינה פותחת את העין.
עמנואל סונדנבורג, **אהבה וחוכמה אלוהיות**, 46.

04 מחשבות אמת הן רק אלה שאינן מבינות את עצמן.
תיאודור אדורנו, **מינימה מורליה: הרהורים מחיים בגומים**.

05 מחשבות גדולות באות מהלב.
המרקיז דה וובנארג, **הרהורים ואמרים**.

06 מחשבות פטורות ממכס.
[>>>><<<<]

07 'מחשבות פטורות ממכס? – אם אינן חוצות גבולות. למעלה: מרטין לותר, מוטו לחיבורו על הסמכות הארצית; למטה: הערה של סטניסלב לץ, **מחשבות לא מסורקות**; תרגם דוד וינפלד.

08 מחשבות תלויות לגמרי בקיבה, אולם לא בעלי הקיבות החזקות הם הטובים שבחושבים.
וולטיר, מכתב אל ז'אן לה רוֹן ד'אלמֶר, 20.8.1770.

09 מעמד האינטלקטואלים אמור להיות כה מאולף וכה חדור אינדוקטרינציה, עד שאין הם זקוקים לשוט. הם מגיבים באופן ספונטני בדרכים שמשרתות את האינטרסים של הכוח, ללא מודעות ומתוך אמונה שהם עושים את עבודתם ביושר ובמסירות. אלה כלבים מאולפים להפליא.

נועם חומסקי, ראיון בירחון **הפרוגרסיבי**, ספטמבר 1999; ראיון דייוויד פרסמיאן. חומסקי מפרש כאן אמירה של ג'ורג' אורוול שמראיינו מצטט לו: "כלבי קרקס קופצים כאשר המאלף מצליף בשוטו. אולם הכלב המאלף היטב הוא זה המבצע את הסלטות שלו כאשר אין שם שוט".

10 נוכחותה של מחשבה היא כמו נוכחותה של אהובה.
שופנהאואר, 'אפוריזמים על חוכמת החיים', **זוטות ושירים** (מבחר בעברית: **הגיונות**).

11 עבודתו של אינטלקטואל אינה לעצב את הרצון הפוליטי של האחרים. [עבודתו] היא לשלב מחדש את הוודאיות וההשערות באמצעות ניתוחים שהוא

07 'כדי להפעיל, לחץ על קליד כלשהו'. איפה, לעזאזל, קליד ה'כלשהו'? אני רואה פה קליד 'אֶסְקִיפּ' וקליד 'טאב' וקליד 'אָנְטֶר', אבל אין פה שום קליד 'כלשהו'. הוֹמֶר סימפסון.

08 כולנו שמענו, שמיליון קופים, המכים ללא הרף על קלידיהן של מיליון מכונות-כתיבה, יפיקו במרוצת הזמן את יצירותיו של שייקספיר. כיום, הודות לאינטרנט, אנחנו יודעים שזה לא נכון. רוֹבֶרט וילנסקי.

09 לטעות זה אנושי; להאשים את המחשב – זה עוד יותר.

[>>>><<<<]

10 לטעות זה אנושי; לדפוק לגמרי את כל העסק – לזה דרוש מחשב.

למעלה: רוֹבֶרט אורֶבן; למטה: אנונימי, הובא במדור 'קופסיות חוכמה' בשנתון **אלמנך האיכר** ל-1978. שתי האמרות שואלות מן השורה המפורסמת של אלכסנדר פופ (ראו מסגרת במדור שגיאות, טעויות, ציטטה 10:701).

11 מדע המחשב מציין את העוצמה הרטרואפקטיבית של הטכנולוגיות שלנו. במלים אחרות, יכולת בלתי-מוגבלת לעבד נתונים (אבל רק נתונים, כלומר, מה שכבר נתון), ובשום אופן לא חזון חדש. עם המדע הזה אנו נכנסים לעידן של מיצויים, שהוא גם עידן של התמצות.

ז'אן בודריאר, *Cool Memories*, פ' 4.

12 מדע העתיד של הממשל צריך להיקרא קיברנטיקה. אַנְדֶּרֶה מארי אֶמֶפֶר, 1843.

13 על צג המסוף אין לעולם סיום או השלמה, אלא רק שרירותיות חסרת אחריות, המחסלת בנגיעת קליד מלים, משפטים ופסקאות. חשיבותו של העבר, המתבטאת במחיקות ובתיקונים בכתב-היד, מתאינת בהתפרצויות חסרות ערך של טבח אלקטרוני.

אלכסנדר קוקֶרן, 'הוצא את התקע', במגזין **אמא ג'אנס**, 11.11.1986; כונס בתוך **שחיתויות של אימפריה**.

14 שבועות של תכנות יכולים לחסוך שעות של תכנון. אנונימי.

15 *K 640* אמורים להספיק לכל אחד.

ביל גייטס; יוחס לו בירחון **שבת מחשב**, אפריל 1993. קביעה זו על אודות הזיכרון הדרוש למחשב האישי נאמרה על-פי הציטוט ב-1981, אבל גייטס הכחיש שהשמיע אי-פעם טענה כזאת.

01 בסייֶבְרסֶפִּייס מתרחשות שיחות-החוץ הטלפוניות. בסייֶבְרסֶפִּייס מוחזק הכסף שלך. שם נשמרות הרשומות הרפואיות שלך. כל הדברים האלה מצויים שם היכנשהו. אין שום טעם לחשוב על המיקום הגיאוגרפי שלהם. המידע הוא חוץ-גיאוגרפי.

ויליאם גיבסון, ראיון, בתוך: סיימון דונייר (עורך), **עין מהירה 3** המונח סייֶבְרסֶפִּייס נטבע בידי גיבסון בספרו **נוירומנסר**, 1984.

02 האינטרנט הוא ארגון אֶליטיסטי. רוב בני-האדם בעולם עוד לא התקשרו מימיהם בטלפון. נועם חומסקי; בשבועון **אובזרוֹר**, 18.2.1996.

03 היפרטקסט, אשר קושר חטיבה של טקסט אל אינספור חטיבות אחרות, מחסל את הבידוד הפיסיקלי של הטקסט ובעת ובעונה אחת גם את העמדות שנוצרו בגלל הבידוד הזה. היות שמערכות היפרטקסט מאפשרות לקורא גם להוסיף הערות לטקסט המסוים וגם לקשור אותו אל טקסטים אחרים, שייתכן כי הם סותרים אותו, הן מחסלות את אחד המאפיינים הבסיסיים ביותר של הטקסט המודפס – הבידוד שלו, הקול האחד שלו. בכל פעם שמישהו משלב טקסט בתוך רשת של טקסטים אחרים הוא כופה עליו להתקיים כחלק מדיאלוג מורכב. קישורי היפרטקסט [...] משנים את הגבולות של הטקסט היחיד. היפרטקסט [...] מטשטש אפוא את ההבחנה בין מה ש'בתוך' הטקסט לבין מה ש'מחוץ' לו.

ג'ורג' לנדאו, **היפרטקסט: התלכדות התיאוריה הביקורתית העכשווית והטכנולוגיה**.

04 המחשב אינו הופך מנהל רע למנהל טוב. הוא רק מאיץ את הפיכת המנהל הטוב לטוב יותר ואת הפיכת המנהל הרע לרע יותר. אָדוּאָרד מ. אֶסֶפֶר.

05 המחשב לא יחליף לעולם את הטיפשות האנושית. אנונימי.

06 המידע שואף להיות חופשי.

סטיוארט בראנד, בוועידה הראשונה של ה'האקרים' בארצות-הברית, 1984. בראנד פיתח את הרעיון בספרו **מעבדת המדיה**, וכך כתב שם: "המידע שואף להיות חופשי. המידע שואף גם להיות יקר. המידע שואף להיות חופשי מפני שהוא נעשה כל-כך קל להפצה, להעתקה ולארגון מחדש. הוא שואף להיות יקר מפני שהוא עשוי להיות יקר ערך למקבלו. המתח הזה לא יעלם. הוא מחולל ויכוח מכאיב ואינסופי על מחירים וזכויות יוצרים, על קניין רוחני ועל הזכות המוסרית להפצתו הלא-מבוקרת, וכל מחזור של מתקנים חדשים רק מגביר את המתח ולא משכך אותו."